

ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ

ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และพรมแดนรัฐชาติ

ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ
พะเยา-เชียงราย-ลำปาง
โดย องค์การสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา

ประสิทธิ์ ลิปรีชา | ปณิดา บุญยสารนัย
สงกรานต์ จันทะคาด | มุกดาวรรณ ตักคิบุญ

ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ

ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และพรมแดนรัฐชาติ

ประสิทธิ์ ลิปรีชา
สงกรานต์ จันตะคาด
ปนัดดา บุญยสาระนัย
มุกดาวรรณ ศักดิ์บุญญ

ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ

ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และพรมแดนรัฐชาติ

ประสิทธิ์ ลิปรีชา

สงกรานต์ จันทะคาม

ปนัดดา บุญยสาระนัย

มุกดาวรรณ ศักดิ์บุญญ

พิมพ์ครั้งที่ 1 : พฤศจิกายน 2558

จำนวนที่พิมพ์ : 1,000 เล่ม

ราคา : 150 บาท

จัดพิมพ์โดย : ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ
และศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ออกแบบและพิมพ์ที่ : หจก.วนิดาการพิมพ์ จังหวัดเชียงใหม่
โทรศัพท์ 0 5311 0503-4

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ประสิทธิ์ ลิปรีชา และคณะ.

ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และพรมแดนรัฐชาติ.-- เชียงใหม่:
ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ และศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558.

180 หน้า.

1. กลุ่มชาติพันธุ์--ไทย. I. ประสิทธิ์ ลิปรีชา. II. ชื่อเรื่อง.

305.8

ISBN 978-616-398-028-1

คำนำ

ปัญหาคนไร้รัฐ (stateless people) ส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่ ที่ยึดถือบรรณาภาพแห่งดินแดนเหนืออาณาบริเวณพื้นที่เป็นหลัก เหนืออัตลักษณ์ และประวัติศาสตร์ของผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว ศาสตราจารย์ธงชัย วินิจกุล เป็นผู้ชี้ให้เห็นว่าความรู้และเทคโนโลยีการทำแผนที่เป็นความก้าวหน้าอย่างหนึ่งในวิชาภูมิศาสตร์สมัยใหม่ ได้ถูกนำเข้ามาใช้ในการขีดเส้นเขตแดนเพื่อประกอบสร้าง “ภูมิภายา” ของรัฐไทย ซึ่งกำลังเผชิญกับอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสที่กำลังขยายมาสู่บริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัญหาข้อพิพาทเรื่องดินแดนระหว่างมหาอำนาจอาณานิคมกับสยามเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้สยามต้องหันมาให้ความสนใจต่อ “เขตแดน” มากกว่า “กำลังคน” อันเป็นนโยบายที่แตกต่างไปจากนโยบายของรัฐแบบจารีต ผลที่เกิดขึ้นมาจากการกำหนดเส้นเขตแดนตามหลักภูมิศาสตร์ดังกล่าว ทำให้ผู้คนที่ตกอยู่ภายใต้เส้นเขตที่กำหนดความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ได้กลายเป็นพลเมืองหรือผู้คนที่ถือสัญชาติของรัฐอื่น ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้พวกเขาก็ถือว่าเป็น “กำลังคน” ที่อยู่ภายใต้การปกครองของสยาม ถึงแม้ว่าจะมีเส้นแบ่งเขตแดนบนแผนที่ แต่ในความเป็นจริงในพื้นที่ ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณดังกล่าวก็มีเหตุทำให้ต้องอพยพข้ามเส้นเขตแดนรัฐชาติกลับเข้ามา แต่ในรัฐชาติสมัยใหม่ พวกเขาต้องกลายเป็นคนไร้สัญชาติในแผ่นดินแม่ของตน ดังในกรณีของชาวไทลื้อที่จังหวัดพะเยาและจังหวัดใกล้เคียง

ในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ดินแดนที่เป็นเมืองต่าง ๆ ซึ่งในปัจจุบันขึ้นต่อแขวงไชยบูรณ์ของประเทศลาว อันเป็นดินแดนที่มีชาวไทลื้อและไทยวนอาศัยอยู่เป็นส่วนใหญ่ อยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าเมืองน่านที่ขึ้นต่อกรุงรัตนโกสินทร์ แต่เมื่อเกิดวิกฤตปากน้ำที่ฝรั่งเศสนำเรือรบเข้ามายังกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2436 (ร.ศ. 112) ทำให้รัฐบาลสยามต้องยอมลงนามในหนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ในวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112 หรือ พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893 สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5) มีผลให้สยามต้องยกดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง กับทั้งบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำโขง ห้ามสยามมีเรือรบแล่นในลำน้ำโขง ที่มากไปกว่านั้นคือกำหนดเขตปลอดทหารสยามในระยะ 25 กิโลเมตร ฝั่งตะวันตกตลอดแนวแม่น้ำโขง กับการขอตังกงสุลที่เมืองน่านและนครราชสีมา เพื่อดูแลคนในบังคับของฝรั่งเศส

กระนั้นก็ตาม เพื่อเป็นการยืนยันว่าสยามจะปฏิบัติตามข้อตกลงในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ฝรั่งเศสได้นำเรือรบเข้ายึดเมืองจันทบุรีเอาไว้ยาวนานถึง 10 ปี ในที่สุดจึงมีการลงนามในอนุสัญญาระหว่างรัฐบาลฝรั่งเศสกับสยาม เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ. 121 หรือ พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) โดยฝรั่งเศสยอมรับอำนาจอธิปไตยของสยามเหนือดินแดนด้านฝั่งขวา (ตะวันตก) ของแม่น้ำโขง ตรงกันข้ามกับเมืองหลวงพระบาง (ปัจจุบันคือแขวงไชยบูรณ์) และยกเลิกข้อห้ามที่ไม่ให้สยามมีทหารในเขต 25 กิโลเมตร แต่ข้อตกลงดังกล่าวได้รับการต่อต้านจากรัฐสภาและสื่อมวลชนฝรั่งเศส จึงต้องมีการเปิดเจรจารอบใหม่ แล้วมีการลงนามในอนุสัญญาฉบับใหม่ เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122 หรือ พ.ศ. 2446/47 (ค.ศ. 1904) ส่งผลให้ดินแดนฝั่งขวา (ตะวันตก) ของเมืองหลวงพระบางทั้งหมด (ปัจจุบันคือแขวงไชยบูรณ์) คือตั้งแต่แม่น้ำเหืองถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำคอบ กลับต้องตกเป็นของฝรั่งเศส โดยภายหลังจากการลงนามในอนุสัญญาทั้งสองฉบับดังกล่าวแล้ว

ฝรั่งเศสจึงถอนทหารและเรือรบออกจากจันทบุรีในวันที่ 20 ธันวาคม 2447 ชาวไทลื้อและไทยวนที่อาศัยอยู่ในเมืองต่าง ๆ ของแขวงไชยะบูลีจึงต้องกลายเป็นคนไทยพลัดถิ่น

ภายหลังจากที่ประเทศลาวเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองมาเป็นแบบคอมมิวนิสต์ในปี พ.ศ. 2518 ประกอบกับการที่ต้องเผชิญกับปัญหาความยากลำบากอันเนื่องมาจากระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ทำให้ชาวไทลื้อ (และชาวไทยวนบางส่วน) ได้อพยพข้ามมายังฝั่งประเทศไทย แต่คนเหล่านี้ก็ไม่ได้เข้าไปอยู่ในศูนย์รับผู้ลี้ภัยสงครามของอำเภอเชียงคำ หากแต่ได้อาศัยอยู่กับญาติพี่น้องของตนในหมู่บ้านปกติ ปัจจุบันคนเหล่านี้ยังเป็นคนไร้รัฐ คือ ไร้ทั้งสัญชาติไทยและลาว ต้องใช้ชีวิตอยู่ในสังคมไทยด้วยความยากลำบาก เพราะไม่สามารถเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานในบริการของรัฐดังที่คนที่มีสัญชาติไทยทั่วไปได้รับ พวกเขาจึงรวมกลุ่มกันเป็น “กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ส่วนใหญ่เป็นชาวไทลื้อ ขณะที่บางส่วนเป็นชาวไทยวน (คนโยนกหรือคนเมือง) โดยมีองค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยาเป็นศูนย์ประสานงานหลัก

ปัญหาคนไทยพลัดถิ่น หรือคนไร้รัฐ เป็นปัญหาที่จะต้องอาศัยการทำความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชายแดน และเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงเส้นเขตแดนที่เป็นเส้นกำหนดความเป็นรัฐชาติ ซึ่งน่าจะช่วยให้สามารถเข้าใจมิติอีกด้านหนึ่งของการเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีผลต่อผู้คนในท้องถิ่นบริเวณชายแดนในขณะเดียวกัน การทำความเข้าใจต่อคนไร้รัฐและคนไทยพลัดถิ่นก็จะต้องระมัดระวังไม่มองคนเหล่านี้เป็น “ผู้ถูกระทำ” แต่เพียงฝ่ายเดียว งานวิจัยที่ทำให้เราเข้าใจถึงวิถีการดำรงชีวิตและการสร้างตัวตนของคนไทยพลัดถิ่น ก็เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งเช่นกัน ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตระหนักถึงปัญหาของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นดังกล่าว โดยเฉพาะการถูกจำกัดสิทธิ

ในการเดินทางและไม่สามารถเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐานของรัฐได้ ดังนั้น จึงดำริให้มีการค้นคว้าเอกสารทางประวัติศาสตร์เพื่อเข้าใจการเปลี่ยนแปลง บริเวณชายแดนดังกล่าว และเก็บข้อมูลในภาคสนามเพื่อทำความเข้าใจ กับวิถีดำรงชีวิต และความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาของพวกเขาเอง ทั้งที่ อำเภอเชียงคำกับอำเภอกู่ช้างในจังหวัดพะเยา และที่เมืองคอบและ เมืองเชียงฮ่อนในแขวงไซยะบูลีของประเทศลาว ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์ และการพัฒนาหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารทางวิชาการฉบับนี้จะช่วยให้นักวิชาการที่สนใจในเรื่องคนไร้รัฐ ไร้สัญชาติ ตลอดจนเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้องเกิดความเข้าใจถึงบริบททางประวัติศาสตร์และการเมืองที่นำไปสู่ ความเป็นคนพลัดถิ่นและไร้รัฐของกลุ่มคนไทลื้อและไทวนในพื้นที่ชายแดน ไทย-ลาว รวมทั้งเชื่อมั่นว่าผู้ที่เกี่ยวข้องจะนำข้อมูลที่รวบรวมและวิเคราะห์ มาไปใช้ในการแก้ไขปัญหาสัญชาติแก่กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นดังกล่าวในที่สุด

อาจารย์ ดร.ชยันต์ วรธนະภูติ
หัวหน้าศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา

สารบัญ

บทที่ 1	บทนำ	1
	ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
	วัตถุประสงค์	4
	พื้นที่วิจัยและวิธีการเก็บข้อมูล	4
	นิยามศัพท์เฉพาะ	5
บทที่ 2	คนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือคือใคร?	9
	กำเนิดและพัฒนาการของ “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”	10
	การกลายมาเป็นคนไร้สัญชาติในรัฐไทย	13
	ปัญหาของการเป็นคนไม่มีสัญชาติในสังคมไทย	
	ของกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ	28
	พัฒนาการและกิจกรรมของ “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”	40

บทที่ 3	ประวัติศาสตร์และเขตพื้นที่วัฒนธรรมไทลื้อ ในกลุ่มน้ำโขง	53
	ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของไทลื้อในกลุ่มน้ำโขง	54
	การกระจายตัวของชุมชนไทลื้อในปัจจุบัน	70
	งานศึกษาและข้อถกเถียงเกี่ยวกับไทลื้อ	73
	ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมของไทลื้อ ในเขตน่าน เขียงคำ และไซยะบูลี	78
	• ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน	79
	• ความเชื่อและพิธีเลี้ยงผีเมือง	93
	• ประติมากรรมทางพุทธศาสนาและระบบตัวเขียน	115
บทที่ 4	จากรัฐแสงเทียนสู่รัฐชาติสมัยใหม่: กำเนิดเส้นแบ่งพรมแดนและพลเมืองของรัฐ	121
	รัฐแสงเทียนในดินแดนอุษาคเนย์	122
	รัฐชาติสมัยใหม่กับเส้นแบ่งเขตแดน	128
	พลเมืองไร้สัญชาติภายใต้รัฐชาติสมัยใหม่	140
บทที่ 5	สรุปและอภิปราย	145
	พรมแดนรัฐชาติตัดผ่านเขตพื้นที่วัฒนธรรมชาติพันธุ์	147
	การเสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง	150
	กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ:	
	คนไร้สัญชาติกับการต่อสู้เพื่อสิทธิความเป็นพลเมืองไทย	154
	ประเด็นส่งท้าย	160

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ผลพวงของการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ด้วยการขีดเส้นแบ่งพรมแดนโดยยึดลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพเป็นหลัก (ชาญวิทย์ 2556 และ ธงชัย 2556) และการที่รัฐชาติสมัยใหม่ดังกล่าวมีการแย่งชิงดินแดนอันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างประเทศกันหลายครั้ง ตามมาด้วยการใช้กฎหมายระหว่างประเทศในการกำหนดสถานะความเป็นพลเมืองของรัฐ อันเป็นการตรึงผู้คนให้อยู่เฉพาะกับพื้นที่ภายใต้ดินแดนของรัฐ ทำให้ผู้คนในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันกลายเป็นพลเมืองของประเทศที่แตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม ในระยะต่อมามีการเคลื่อนย้ายของผู้คนดังกล่าวข้ามเส้นแบ่งพรมแดนรัฐชาติที่ถูกกำหนดขึ้น โดยเฉพาะในกรณีของประเทศไทยที่ผู้คนซึ่งเคยถูกกำหนดสถานะให้เป็นพลเมืองของประเทศอื่นได้อพยพข้ามพรมแดนเข้ามาภายหลัง ทั้งด้วยเหตุผลของการแต่งงาน การกลับเข้าอยู่อาศัยร่วมกับพี่น้องในกลุ่มเครือญาติเดียวกัน การแสวงหาโอกาสทาง

เศรษฐกิจที่ดีกว่า รวมทั้งการหนี้ยทางการเมืองเพื่อความปลอดภัยในชีวิต ประการสำคัญคือ กลุ่มคนดังกล่าวต้องกลายมาเป็นคนไร้รัฐไร้สัญชาติ ถูกจำกัดสิทธิขั้นพื้นฐานอันพึงจะมี เป็นต้นว่า การเดินทางออกนอกพื้นที่ กับการเข้าไม่ถึงบริการขั้นพื้นฐานที่รัฐจัดสรรให้กับประชาชนทั่วไป ทั้งนี้ สถานการณ์และปัญหาการไม่มีสัญชาติของคนไทยที่อาศัยอยู่ตามแนว ชายแดนหรือกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นเกิดขึ้นทั่วประเทศ เช่น ที่จังหวัด ระนอง ประจวบคีรีขันธ์ ตาก อุบลราชธานี พะเยา และจังหวัดอื่นๆ ทางภาคตะวันออก เป็นต้น¹

เมื่อปี พ.ศ. 2556 ตัวแทนของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ ร่วมกับเจ้าหน้าที่ขององค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา ได้เดินทางเข้าพบและหารือกับคณาจารย์ของศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ เพื่อหาแนวทางในการดำเนินการวิจัยทางวิชาการ สืบค้นถึง ประวัติศาสตร์การทำข้อตกลงในการกำหนดเส้นแบ่งพรมแดนระหว่าง รัฐชาติสยามกับเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสที่เข้าครอบครองประเทศลาว ในยุคล่าอาณานิคม กับทั้งการที่เส้นแบ่งพรมแดนรัฐชาติดังกล่าวส่งผลกระทบต่อความเป็นพลเมือง และปัญหาการกลายเป็นคนไทยพลัดถิ่นของกลุ่ม ชาติพันธุ์ไทลื้อและไทยวนในจังหวัดพะเยาและจังหวัดใกล้เคียง โดยเฉพาะ ข้อมูลทางด้านมานุษยวิทยาชาติพันธุ์ของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นดังกล่าว ดังนั้น ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา ภายใต้โครงการ SEATIDE จึงได้ดำเนินการโครงการวิจัยนี้ขึ้น

กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ เป็นกลุ่มคนที่ปัจจุบันยังคงไม่มี สัญชาติไทย จำนวนประมาณ 400 คน อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดพะเยา เชียงราย น่าน และลำปาง เริ่มมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มภายหลังจากที่ องค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยาได้ทำการสำรวจกลุ่มประชากรในพื้นที่

¹ ดูตัวอย่างงานศึกษาของสิริรุฒิ เสนาคำ (2549) ที่ศึกษาคนไทยพลัดถิ่นในจังหวัดระนอง

สามอำเภอของจังหวัดพะเยา คือ อำเภอเชียงคำ อำเภอภูซาง และ อำเภอปง ที่ยังไม่ได้รับสัญชาติไทย เมื่อปี พ.ศ. 2555 ที่ผ่านมา ซึ่งพบว่า มีมากถึงกว่า 1,000 คนด้วยกัน แต่ในจำนวนนี้มีเพียงประมาณ 395 คน ที่มีคุณสมบัติเข้าหลักเกณฑ์ของพระราชบัญญัติสัญชาติ ฉบับที่ 5 (กฎหมายไทยพลัดถิ่น) ที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อปี พ.ศ. 2555 (องค์การสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา 2557)

กระบวนการรวมกลุ่มและทำกิจกรรมร่วมกันของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือได้เริ่มต้นมาตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2555 ภายใต้การประสานงานขององค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา ร่วมกับภาคีเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน ด้านสิทธิและสถานะบุคคลในภาคเหนือตอนบน กับทั้งภาคราชการและสถาบันทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยมีจุดมุ่งหมายในการสร้างเครือข่ายกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นด้วยตนเอง ทำกิจกรรมเพื่อประโยชน์แก่สมาชิกและสังคม สร้างความเข้าใจกับชาวบ้านและเจ้าหน้าที่รัฐกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เจาะและต่อรองในสิทธิขั้นพื้นฐานที่ควรจะได้รับ รวมทั้งการขับเคลื่อนเพื่อให้ได้มาซึ่งสัญชาติไทยของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นดังกล่าว

เพื่อให้เกิดความกระฉ่งในประวัติศาสตร์ความขัดแย้งและข้อถกเถียงในการกำหนดเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับลาว กับทั้งที่มาของการกลายมาเป็นคนไทยพลัดถิ่นของกลุ่มชาวไทลื้อและไทวนในจังหวัดพะเยาและจังหวัดใกล้เคียง คณะผู้วิจัยจึงมีคำถามในการวิจัยครั้งนี้คือ (1) กลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่า “คนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ดังกล่าวเป็นใคร และมีประวัติศาสตร์หรือความเป็นมาอย่างไร (2) บริบทของรัฐชาติสมัยใหม่และบริบททางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจระหว่างประเทศไทยกับลาว ในระยะที่ผ่านมา ส่งผลต่อการกลายมาเป็น “คนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ดังกล่าวอย่างไร และ (3) กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นดังกล่าวมีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมและการผลักดันเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิขั้นพื้นฐานและการมีสัญชาติไทยอย่างไรบ้าง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ
2. เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง และเศรษฐกิจของประเทศไทยและลาวที่ทำให้กลุ่มคนดังกล่าวต้องกลายมาเป็นคนไทยพลัดถิ่น
3. เพื่อศึกษาพัฒนาการของการรวมกลุ่ม การดำเนินกิจกรรม รวมทั้งการขับเคลื่อนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิขั้นพื้นฐานและสัญชาติไทยของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ

พื้นที่วิจัยและวิธีการเก็บข้อมูล

งานวิจัยในครั้งนี้ ทำการเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่อำเภอเชียงคำ อำเภอภูซาง อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน และเมืองคอบกับเมืองเชียงฮ่อน แขวงไซยะบูลี² ในประเทศลาว โดยเริ่มต้นจากการใช้วิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participant observation) ในกิจกรรมที่เป็นการประชุมร่วมระหว่างชาวบ้าน เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนและเจ้าหน้าที่รัฐ กับกิจกรรมชุมนุมและรณรงค์ของกลุ่มคนไร้สัญชาติในจังหวัดพะเยา ที่ดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 จนถึงปลายปี พ.ศ. 2557 นอกจากนั้นแล้วยังใช้วิธีการสัมภาษณ์ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ (formal and informal interview) กับบุคคลที่เกี่ยวข้อง

² ในที่นี่จะให้การสะกดให้ตรงกับการออกเสียงในภาษาลาว เพราะในภาษาไทยมักมีการสะกดด้วยตัวอักษรที่แตกต่างกันออกไป

(key-informants) ซึ่งมีทั้งที่เป็นชาวบ้าน เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่รัฐทั้งในระดับอำเภอและจังหวัด โดยดำเนินการระหว่างเดือนเมษายนถึงกันยายน 2557

นอกจากนั้นแล้วยังใช้วิธีการเก็บข้อมูลเอกสาร (archival research) ด้วยการค้นคว้าเอกสารที่เป็นสิ่งพิมพ์ อันได้แก่ รายงานการวิจัย หนังสือบทความ จดหมายเหตุ บันทึกของหน่วยงานราชการ เอกสารที่ทำการบันทึกเอาไว้โดยผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และครู กับทั้งการค้นคว้าข้อมูลจากแหล่งที่เป็นเว็บไซต์และสื่อโทรทัศน์ ฯลฯ

นิยามศัพท์เฉพาะ

ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ เป็นกลุ่มคนที่ในอดีตนั้นเคยอาศัยอยู่ในดินแดนภายใต้การปกครองของรัฐสยาม คือ แขวงไชยบุรี แต่ต่อมาดินแดนดังกล่าวได้ตกอยู่ภายใต้อธิปไตยของประเทศลาวตั้งแต่ยุคอาณานิคมฝรั่งเศส ครั้นต่อมากลุ่มคนดังกล่าวได้อพยพข้ามเส้นแบ่งเขตแดนประเทศกลับเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นระยะเวลายาวนานแล้ว หากแต่ปัจจุบันพวกเขายังไม่ได้รับสัญชาติไทย ขณะเดียวกันพวกเขาก็ไม่ได้ถือสัญชาติลาวด้วย ฉะนั้น หากพิจารณาในแง่ของสถานการณ์และสถานภาพแล้ว คนกลุ่มนี้น่าจะเป็น **“คนไทยคืนถิ่น”** มากกว่า แต่ในที่นี้จะใช้คำว่า **“ไทยพลัดถิ่น”** ซึ่งเป็นคำที่บัญญัติไว้ในกฎหมายสัญชาติ กับเป็นคำที่กลุ่มที่ทำการศึกษานิยามตัวเอง

ไทลื้อ เรียกตัวเองว่า “ไตลื้อ” แต่คนอื่นมักเรียกพวกเขาว่า “ไทลื้อ” หมายถึง กลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษา “ไต” หรือ “ไท” และมีวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ร่วมกันมายาวนาน โดยตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในบริเวณที่ราบหรือเมืองต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง นับตั้งแต่ในเขตสิบสองปันนาของประเทศจีน และบริเวณทางตอนเหนือของประเทศพม่า เวียดนาม ลาว และไทย

ไทยลื้อ เป็นชื่อทางการที่รัฐไทยใช้เรียกกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ซึ่งมักจะปรากฏในเอกสารของทางราชการ และในระยะต่อมากลุ่มคนไทลื้อก็ใช้คำดังกล่าวในการนิยามตัวเอง เช่น “กลุ่มไทยลื้อภาคเหนือ” ทั้งนี้ในงานเขียนชิ้นนี้จะใช้คำว่า “ไทยลื้อ” ในบริบทที่สัมพันธ์กับรัฐชาติไทยเท่านั้น

รัฐแสงเทียน หมายถึงรูปแบบทางการเมืองการปกครองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็นอยู่ก่อนการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ โดยอาณาจักรต่างๆ มีระบบเจ้าปกครองเมืองหรืออาณาจักรของตนเอง ประการสำคัญคือไม่มีเส้นแบ่งพรมแดนของเมืองหรืออาณาจักรที่ชัดเจนในทางภูมิศาสตร์กายภาพ หากแต่เน้นที่รัศมีของพระราชอำนาจของกษัตริย์ (ดังรัศมีของแสงสว่างของเล่มเทียน) ที่แผ่ขยายออกไป กับทั้งอำนาจในการควบคุมกำลังคนเป็นสำคัญ ทั้งนี้ นักวิชาการบางท่านใช้คำว่า “รัฐจาริต”

รัฐชาติสมัยใหม่ หมายถึงรูปแบบทางการเมืองการปกครองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ยุคการล่าอาณานิคมของยุโรป ด้วยการขีดเส้นแบ่งพรมแดนของประเทศที่ยึดเอาหลักทางภูมิศาสตร์กายภาพเป็นหลัก ทั้งนี้ ภายในรัฐชาติที่มีเส้นแบ่งพรมแดนดังกล่าว มีรัฐบาลกลางที่มีอำนาจอธิปไตยเป็นของตนเอง กับทั้งมีประชาชนที่ถือสัญชาติของรัฐนั้นๆ ซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่หลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม

สิทธิ หมายถึงการมีสิทธิในการเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐานที่รัฐจัดให้แก่ประชาชนไทย เช่น การรักษาพยาบาล การศึกษาในสถาบันการศึกษาของรัฐ และกู้ยืมเงินจากกองทุนการกู้ยืมเพื่อการศึกษา การทำธุรกรรมทางการเงินกับสถาบันทางการเงิน รวมถึงสิทธิในการเดินทางข้ามเขตอำเภอหรือจังหวัดซึ่งโดยหลักการแล้วจะต้องเป็นผู้ที่มีสัญชาติจึงจะสามารถเข้าถึงหรือได้รับบริการขั้นพื้นฐานดังกล่าว

สถานะบุคคล เป็นการจำแนกความแตกต่างของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย โดยยึดตามหลักเกณฑ์ของสำนักงานทะเบียนราษฎร เช่น กลุ่มคนต่างด้าว กลุ่มคนที่รอการพิสูจน์สัญชาติ กลุ่มคนที่เพิ่มชื่อใหม่ในระบบทะเบียนราษฎร ฯลฯ กลุ่มต่างๆ ดังกล่าวถูกกำหนดสถานะโดยตัวเลขหลักแรกใน 13 หลัก ที่แต่ละคนมีในเอกสารที่ออกให้โดยสำนักงานการทะเบียนราษฎร

สัญชาติ คือสถานภาพทางกฎหมาย การได้รับสัญชาติไทยตามพระราชบัญญัติสัญชาติและพระราชบัญญัติการทะเบียนราษฎร

ถ่ายโดย ประสิทธิ์ สุปริชา

เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา
และนักศึกษาหลักสูตรชาติพันธุ์สัมพันธ์และการพัฒนา
ตรวจสอบเอกสารที่ทางราชการเคยออกให้
คนไทยพลัดถิ่น

บทที่ 2

คนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือคือใคร?

“กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านผู้ประสบปัญหาการไม่ได้รับสัญชาติไทย โดยมีเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้คอยให้คำปรึกษาแนะนำในการเรียกร้องสิทธิการเป็นพลเมืองไทยตามพระราชบัญญัติสัญชาติไทย พระราชบัญญัติการทะเบียนราษฎร และกระบวนการดำเนินงานเพื่อให้ได้มาซึ่งสัญชาติไทยโดยทางกลุ่มฯ ได้มีการดำเนินการและทำกิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่องตลอดช่วงระยะเวลาสามปีที่ผ่านมา ทั้งนี้ เป้าหมายหลักของการเคลื่อนไหวคือ “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” จะทำการยื่นเรื่องให้คณะกรรมการกฤษฎีกาตีความ ว่าความเป็นมาและสถานการณ์ของกลุ่มฯ ในปัจจุบันจะเข้าหลักเกณฑ์พระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) ว่าด้วยบทนิยามคนไทยพลัดถิ่น และสามารถดำเนินการเพื่อให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องพิจารณาให้พวกเขาได้รับสัญชาติไทยในที่สุดหรือไม่ เนื้อหาในบทนี้จึงเน้นการอธิบายถึงรายละเอียดของประเด็นต่างๆ ดังกล่าว

กำเนิดและพัฒนาการของ “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”

จากการให้สัมภาษณ์ของนายอุดมพงษ์ สุวานะกุล ประธาน “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” และแกนนำคนอื่น ๆ ทางกลุ่มฯ มีพัฒนาการที่ต่อเนื่องมายาวนานกว่าทศวรรษ เริ่มจากการรวมตัวกันของชาวบ้านในนาม “กลุ่มไทยลื้อภาคเหนือ” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 โดยสมาชิกส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอเชียงคำและอำเภอภูซาง (ในขณะนั้นยังเป็นกิ่งอำเภอภูซาง) ประกอบไปด้วยกลุ่มคนตั้งแต่วัยเด็กไปจนถึงวัยผู้ใหญ่จำนวนประมาณ 2,000 คน ที่ต่างก็ประสบปัญหาการไม่มีสัญชาติไทย อันเนื่องมาจากสาเหตุหลากหลายด้วยกัน เป็นต้นว่า การตกหล่นจากการสำรวจทั้งที่ตัวเองเกิดในประเทศไทย การถูกยกเลิกสัญชาติจากประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 337 การเป็นบุตรของผู้มีสถานะต่างด้าว ทั้ง ๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยมายาวนานแล้ว หรือการขึ้นสถานะทางทะเบียนผิดประเภท ถึงแม้ว่าตลอดเกือบ 10 ปีของการต่อสู้เรียกร้อง เพื่อให้ได้มาซึ่งสัญชาติไทยของ “กลุ่มไทยลื้อภาคเหนือ” ไม่อาจทำให้สมาชิกทุกคนได้รับสัญชาติไทย แต่ก็สามารถเรียกร้องให้สมาชิกที่เป็นวัยเด็กจำนวนประมาณ 500 คนที่เกิดในประเทศไทยและมีบิดาหรือมารดาเป็นคนต่างด้าวซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศไทยมาเป็นเวลานานได้รับสัญชาติไทยตามหลักดินแดน

ในปี พ.ศ. 2555 “กลุ่มไทยลื้อภาคเหนือ” เริ่มมองเห็นความเป็นไปได้ในการได้สัญชาติไทยมากขึ้น เมื่อมีการต่อสู้เรียกร้องสัญชาติโดยคนไทยพลัดถิ่นในจังหวัดระนอง จนทำให้เกิดพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) ประกาศใช้เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2555 โดยมีเนื้อหาสำคัญคือการเพิ่มบทนิยาม “คนไทยพลัดถิ่น” ในมาตรา 3 ใจความว่า

"คนไทยพลัดถิ่น" หมายความว่า ผู้ซึ่งมีเชื้อสายไทยที่ต้องกลายเป็นคนในบังคับของประเทศอื่น โดยเหตุอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตของราชอาณาจักรไทยในอดีต ซึ่งปัจจุบันผู้นั้นมิได้ถือสัญชาติของประเทศอื่น และได้อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทยเป็นระยะเวลาหนึ่งและมีวิถีชีวิตเป็นคนไทย โดยได้รับการสำรวจจัดทำทะเบียนตามกฎหมายว่าด้วยการทะเบียนราษฎรภายใต้หลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่คณะรัฐมนตรีกำหนด หรือเป็นผู้ซึ่งมีลักษณะอื่นที่انونเดียวกันตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

บทนิยามนี้เป็นผลให้คนไร้สัญชาติกว่า 2 หมื่นคน ได้รับสัญชาติไทยโดยการเกิด ซึ่งหลายคนคือ "กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคใต้" ที่ยืนยันว่าตนเองและบรรพบุรุษเป็นคนไทยที่กลายไปเป็นคนของรัฐพม่า หลังมีการกำหนดเส้นเขตแดนระหว่างรัฐสยามกับเจ้าอาณานิคมอังกฤษ (ผู้ปกครองพม่า) เมื่อครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) (จิรวุฒิ 2550) การต่อสู้เรียกร้องเพื่อให้ได้มาซึ่งสัญชาติไทยของกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคใต้ที่ดำเนินการมายาวนานกว่า 10 ปี นับว่ามีส่วนสำคัญอย่างมากในการผลักดันให้เกิดบทนิยามว่าด้วย "คนไทยพลัดถิ่น" ดังกล่าวขึ้น

หลังจาก พ.ร.บ. สัญชาติ (ฉบับที่ 5) ประกาศใช้ได้ประมาณ 6 เดือน "กลุ่มไทยลื้อภาคเหนือ" พร้อมด้วยองค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนเรื่องสถานะบุคคลในจังหวัดพะเยา ได้ปรึกษากับนักวิชาการด้านสิทธิมนุษยชนและนักกฎหมายในประเด็นที่ว่า สมาชิกของ "กลุ่มไทยลื้อภาคเหนือ" ส่วนหนึ่งอาจเข้าข่ายได้สัญชาติไทยตามบทนิยาม "คนไทยพลัดถิ่น" ใน พ.ร.บ. สัญชาติ (ฉบับที่ 5) เนื่องจากสมาชิกส่วนนั้นเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อและ

ไทยวนที่มาจากเมืองคอบกับเมืองเชียงฮ่อน แขวงไชยะบูลีของประเทศลาว ในปัจจุบัน ซึ่งในประวัติศาสตร์นั้น ดินแดนบริเวณแขวงไชยะบูลีหรือที่เรียกว่า “ผิงขวาม่น้ำโขง” เป็นดินแดนที่รัฐสยามเคยครอบครองมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนที่จะเสียให้กับเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2447 (ร.ศ. 122) และได้คืนกลับมาในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ในนาม “จังหวัดล้านช้าง” แล้วกลับเสียให้กับเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสอีกครั้งหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ในปี พ.ศ. 2489 ดังนั้น ทาง “กลุ่มไทยลื้อภาคเหนือ” จึงมีความเห็นว่ามัน่าจะมีความเป็นไปได้ที่สมาชิกบางส่วนของกลุ่มมีคุณสมบัติที่จะได้สัญชาติไทยตามบทนิยาม “คนไทยพลัดถิ่น” ดังกล่าว

ด้วยเหตุนี้จึงนำมาสู่การจัดตั้งเป็น “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2555 มีสมาชิกที่อาจเข้าข่ายบุคคลที่สามารถได้รับสัญชาติไทยตามบทนิยาม “คนไทยพลัดถิ่น” ประมาณ 400 คน โดยส่วนใหญ่มีสถานะบุคคลเป็นคนต่างด้าวที่ถือบัตรประจำตัวผู้ไม่มีสัญชาติไทย กลุ่มไทลื้อ (บัตรประจำตัวที่เลขตัวแรกขึ้นต้นด้วยเลข 6) และบัตรประจำตัวผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียน (บัตรที่เลขตัวแรกขึ้นต้นด้วยเลข 0) พวกเขามีถิ่นฐานอยู่หมู่บ้านต่าง ๆ ในอำเภอเชียงคำและอำเภอภูซาง สมาชิกทุกคนล้วนมีถิ่นกำเนิดและ/หรือเคยมีถิ่นที่อยู่อาศัยในเมืองคอบกับเมืองเชียงฮ่อน แขวงไชยะบูลี โดยเดินทางเข้ามายังประเทศไทยในยุคสงครามเย็น โดยเฉพาะเมื่อประเทศลาวเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ หรือที่เรียกว่าเหตุการณ์ “ลาวแตก” เมื่อปี พ.ศ. 2518 และในระยะต่อมา คือตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2510 จนถึงต้นทศวรรษ 2530 ที่เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองขนานใหญ่ในประเทศลาว แล้วส่งผลให้กลุ่มคนดังกล่าวต้องทยอยอพยพข้ามมาอยู่อาศัยกับญาติพี่น้องของตัวเองในฝั่งประเทศไทย

การกลายมาเป็นคนไร้สัญชาติในรัฐไทย

การที่สมาชิกของ “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ได้อพยพจากแขวงไซยะบูลีในประเทศลาวเข้ามาฝั่งประเทศไทยที่บริเวณเขตเมืองเชียงคำ-ภูซาง ก็เพราะเป็นบริเวณที่เป็นถิ่นฐานของผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ-ไทยวน เช่นเดียวกับผู้คนส่วนใหญ่ในเมืองคอบ-เชียงฮ่อน ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันมายาวนานผ่านระบบเครือญาติ การแต่งงาน การค้าขาย การแสวงหาที่ทำกิน รวมถึงการนับถือผีบรรพบุรุษร่วมกัน ฉะนั้นเมื่อเกิดเหตุความไม่สงบทางการเมืองและปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำในประเทศลาว การลี้ภัยมาพึ่งพาญาติพี่น้องและคนรู้จักในฝั่งประเทศไทยจึงเกิดขึ้น แล้วทำให้พวกเขากลายมาเป็นคนไร้สัญชาติหรือคนต่างด้าวในที่สุด

การกลายเป็นบุคคลไร้สัญชาติของสมาชิก “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” นั้น หาได้เกิดขึ้นในทันทีที่ข้ามมายังฝั่งไทย หากแต่ด้วยปัจจัยอย่างน้อยสองประการด้วยกัน คือ ประการแรก การสำรวจประชากรเพื่อให้สัญชาติของทางราชการไทยยังไม่ทั่วถึงทุกพื้นที่และเป็นระบบในขณะนั้น และประการที่สอง กฎหมายเกี่ยวกับสัญชาติและคนเข้าเมืองของประเทศไทยยังไม่สามารถระบุสถานะของคนกลุ่มต่างๆ ที่อพยพเข้ามาฝั่งไทยในช่วงสงครามเย็นได้อย่างทั่วถึง ดังจะเห็นว่าสมาชิก “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ที่โดยส่วนใหญ่เข้ามาตั้งแต่เหตุการณ์ “ลาวแตก” ในปี พ.ศ. 2518 แล้วบางส่วนอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องของตนในหมู่บ้านปกติ ขณะที่บางส่วนได้ช่วยทางการไทยในการเฝ้าระวังการเคลื่อนไหวของฝ่ายคอมมิวนิสต์จากประเทศลาว³ หากแต่พวกเขาก็ไม่ได้รับการสำรวจและได้รับเอกสาร

³ ภายหลังจากที่ประเทศลาวตกอยู่ใต้การปกครองของระบอบคอมมิวนิสต์ในปี พ.ศ. 2518 ทั้งราษฎร ทหาร และเจ้าหน้าที่รัฐที่อยู่ในระบอบกษัตริย์ ได้ลี้ภัยสงครามเข้ามาฝั่งไทย

แสดงตนใด ๆ จากทางราชการ จนเมื่อต้นทศวรรษ 2530 ความตึงเครียดทางการเมืองในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาวได้สงบลง ตามนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้าของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ในขณะนั้น ปฏิบัติการตามโครงการสำรวจชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ จึงเริ่มเกิดขึ้น อาทิเช่น การสำรวจบุคคลบนพื้นที่สูงในช่วง พ.ศ. 2528-2531 (โครงการสิงห์ภูเขา) และช่วง พ.ศ. 2533-2534 ที่ให้บัตรประจำตัวสีฟ้า หรือการสำรวจลาวอพยพในปี พ.ศ. 2535 ที่มุ่งสำรวจชาวลาวที่อพยพเข้ามาฝั่งไทยช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2518 แต่ยังคงตกค้างอยู่ตามชุมชนต่าง ๆ (ส่วนการทะเบียนราษฎร 2544) ทำให้สมาชิกกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือจำนวนหนึ่งได้รับการสำรวจให้เป็นกลุ่มคนบนพื้นที่สูง บางส่วนได้รับการสำรวจให้เป็นกลุ่มลาวอพยพ ขณะที่อีกจำนวนหนึ่งยังคงไม่ได้รับสถานะใด ๆ จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2537 ด้วยความร่วมมือของนักการเมืองในจังหวัดพะเยา ทางกองการข่าว สำนักปลัดกระทรวงมหาดไทย ได้จัดทำทะเบียนประวัติและบัตรประจำตัวให้กับ “กลุ่มไทยลื้อ” โดยเฉพาะในจังหวัดเชียงราย พะเยา และเชียงใหม่ (ส่วนการทะเบียนราษฎร 2544) เป็นผลให้กว่าร้อยละ 60 ของสมาชิกกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ

รัฐบาลไทยและองค์การสหประชาชาติได้จัดตั้งศูนย์พักพิงชั่วคราวที่อำเภอเชียงคำ ขณะเดียวกัน ท่ามกลางความรุนแรงและการสูญเสียบ้านเมืองดังกล่าว ทางฝ่ายปกครองและความมั่นคงของไทยก็ได้ชวนชายฉกรรจ์ที่เป็นผู้อพยพออกมาจากศูนย์ฯ แล้วทำการฝึกทหารพร้อมกับสนับสนุนอาวุธเพื่อจัดตั้งเป็นกองกำลังกู้ชาติ ทำหน้าที่ช่วยเฝ้าระวังตามแนวชายแดนไทย-ลาว โดยกองกำลังของชาวไทยลื้อนั้นในยุคหนึ่งมีมากถึง 1,000 คน จนกระทั่งเมื่อช่วงต้นทศวรรษ 2530 ที่รัฐบาลไทยและลาว (คอมมิวนิสต์) มีความสัมพันธ์ดีขึ้น ทหารเหล่านี้จึงถูกลดบทบาทและกลายมาเป็นราษฎรธรรมดาในที่สุด บางส่วนของทหารเหล่านี้และครอบครัวกลับเข้าสู่ศูนย์อพยพ แล้วได้รับการสัมภาษณ์ให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศที่สาม ขณะที่ส่วนใหญ่ได้กระจายไปอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องของตัวเองในหมู่บ้านปกติ ทั้งนี้ ทหารไทยเรียกกองกำลังดังกล่าวว่าเป็น “ขบวนการต่อต้านลาว” (ขตล.) แต่พวกเขาเรียกตัวเองว่าเป็น “นักรบเก่า” ที่ครั้งหนึ่งเคยได้ทำประโยชน์ให้กับประเทศไทย

ได้เปลี่ยนไปถือ **“บัตรไทยลื้อ”** (สีส้ม) ขณะที่บางส่วนยังคงตกหล่นจากการสำรวจหรือขึ้นทะเบียนในแต่ละครั้งที่ผ่านมาข้างต้น

ทั้งนี้ ชาวบ้านที่ยังไม่มีสถานะใดๆ ดังกล่าว ได้อธิบายให้เห็นถึงเหตุผลที่ไม่ได้ใส่ใจกับการมีเอกสารของทางราชการว่า ในช่วงเวลานั้น การมีสถานะหรือบัตรประจำตัวยังไม่ได้มีความสำคัญต่อการใช้ชีวิตประจำวันมากนัก เพราะเป็นการใช้ชีวิตที่ทำการเกษตรอยู่แต่ในชุมชนเป็นหลัก จบจนช่วงทศวรรษ 2540 เศรษฐกิจของไทยได้เติบโตขึ้น ผู้คนเดินทางหลั่งไหลเข้าไปทำงานในเมืองใหญ่ เช่นเดียวกับมาตรการบังคับใช้กฎหมายว่าด้วยเรื่องสถานะบุคคลหรือสัญชาติของเจ้าหน้าที่รัฐได้ครอบคลุมถึงในระดับพื้นที่ทั่วประเทศมากขึ้น ดังนั้นการมีสถานะบุคคลและสัญชาติไทยจึงมีความจำเป็นมากสำหรับสมาชิกกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ ทำให้กลุ่มที่ยังไม่มีบัตรประจำตัวสำหรับการบ่งบอกสถานะใดๆ ต้องจำยอมไปขึ้นทะเบียนสถานะเป็น **“แรงงานต่างด้าว”** ตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่น ทั้งที่ตนได้อาศัยอยู่ในประเทศไทยมานานเกินกว่า 10 ปีแล้ว⁴ แต่เนื่องจากมีปัญหาเรื่องความยุ่งยากและค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูง จึงทำให้ชาวบ้านที่เคยถือบัตรดังกล่าวไม่ได้กลับไปติดต่อกับทางราชการอีกเลย สำหรับในกลุ่มที่ยังไม่มีสถานะใดๆ ซึ่งยังคงตกค้างอยู่นั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2548-2554 มีการจัดทำบัตรประจำตัวผู้ซึ่งไม่มีสถานะทางทะเบียน (บัตรที่เลขตัวแรกขึ้นต้นด้วยเลข 0) ตามยุทธศาสตร์การสำรวจผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียน ปี พ.ศ. 2548 ทางองค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยาได้พาสมาชิกไปขึ้นทะเบียนเป็นผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียนแทน

⁴ การถือบัตร “แรงงานต่างด้าว” ผู้ถือบัตรจะต้อง (1) ติดต่อเจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองที่ชายแดนทุกปี (2) ต้องเสียค่าธรรมเนียมต่อปี ครั้งละ 1,800 ถึง 3,800 บาท ขึ้นอยู่กับแต่ละพื้นที่หรือจังหวัด และ (3) ต้องมีหนังสือรับรองจากนายจ้าง

กล่าวได้ว่า การที่กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลื้อดังกล่าวยังไม่ได้รับสัญชาติไทย แต่ได้กลายมาเป็นกลุ่มบุคคลที่ถูกจัดสถานะให้เป็นบุคคลบนพื้นที่สูง คนไทยลื้อแรงงานต่างด้าว และบางส่วนที่ยังไม่มีสถานะทางทะเบียนใด ๆ เลยนั้นเป็นผลมาจาก ประการแรก สถานการณ์ทางการเมืองและการปกครอง นับตั้งแต่ยุคการขีดเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างรัฐสยามกับฝรั่งเศส ต่อมาจนถึงปัญหาทางการเมืองในยุคสงครามเย็น ประการที่สอง ความไม่ต่อเนื่องและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของนโยบายและการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐในการสำรวจและจำแนกสถานะของกลุ่มบุคคลให้ชัดเจน ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความสับสนและต้องพยายามดิ้นรนให้ได้มาซึ่งสถานะใดสถานะหนึ่งเพื่อนำไปสู่การให้ได้สัญชาติไทยในที่สุด ดังนั้น ปัจจุบันกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือซึ่งยังไม่มีสัญชาติไทย จึงมีทั้งสถานะที่เป็น (1) “คนบนพื้นที่สูง” (2) “ไทยลื้อ” (ทั้งสองกลุ่มนี้ถือบัตรที่ขึ้นต้นด้วยเลข 6) (3) “แรงงานต่างด้าว” (เอกสารตัวเลขขึ้นต้นคือเลข 00) และ (4) บุคคลที่ไม่มีสถานะอะไรเลย (บัตรที่ขึ้นต้นด้วยเลข 0) โดยในกลุ่มที่มีสถานะบุคคลนั้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ทางราชการได้เปลี่ยนจากบัตรสีต่าง ๆ มาเป็นเพียงบัตรสีชมพูอย่างเดียว แต่มีการระบุสถานะดังกล่าว กับทั้งมีตัวเลขของหลักแรกในระบบ 13 หลัก เป็นตัวกำหนดสถานะของแต่ละบุคคลด้วย

ข้อสงสัยของคณะผู้วิจัยก็คือ ทำไมกลุ่มคนดังกล่าวจึงต้องกลายมาเป็นคนไทยพลัดถิ่น หรือกลุ่มคนที่ยังไม่ได้รับสัญชาติไทยในปัจจุบันในที่นี้ ในที่นี้จะนำเสนอตัวอย่างกรณีศึกษาของคนไทยลื้อที่ต้องกลายมาเป็นคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ ในพื้นที่อำเภอเชียงคำและอำเภอภูซางของจังหวัดพะเยา โดยมีรายละเอียดครอบคลุมประวัติส่วนตัวและครอบครัว กระบวนการที่ทำให้ต้องกลายมาเป็นคนไร้สัญชาติ และปัญหาที่ต้องเผชิญในปัจจุบัน

กรณีศึกษาแรก: นายเอก (นามสมมติ)

นายเอก เกิดเมื่อ พ.ศ. 2497 ที่บ้านม่วง เมืองคอบ แขวงไชยบุรี ในเขตประเทศลาวปัจจุบัน แต่บรรพบุรุษของนายเอกอพยพมาจากบ้านมอน อำเภอปัวในจังหวัดน่าน ขณะที่ญาติบางส่วนได้อพยพจากจังหวัดน่านมาอยู่ที่เชียงคำด้วย ตอนอายุ 13 ขวบ นายเอกเคยข้ามชายแดนจากบ้านม่วงมาอยู่กับลุง (พี่ชายของแม่) ที่บ้านสบแวน อำเภอเชียงคำ เพราะอยู่ที่ลาวนั้นการทำมาหากินลำบาก เนื่องจากครอบครัวของนายเอกมีสมาชิกหลายคน พ่อกับแม่มีลูกทั้งหมด 6 คน โดยนายเอกนั้นเป็นลูกคนที่สอง พ่อกับแม่ได้ฝากให้มาอยู่กับลุงที่บ้านสบแวน ตอนนั้นบ้านสบแวนมีเพียง 7 หลังคาเรือน เป็นหมู่บ้านที่คนอื่นเรียกว่า “หมู่บ้านโรคเรื้อน” จึงไม่มีใครใคร่มาอยู่ พออายุได้ 17 ปี (พ.ศ. 2514) นายเอกเดินทางกลับไปอยู่กับพ่อแม่พี่น้องที่บ้านม่วงในเมืองคอบ ตอนนั้นเกิดเหตุการณ์ไม่สงบ จึงถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารในหน่วยจางศึกของลาวฝ่ายขวา (ฝ่ายกษัตริย์) เข้าฝึกทหารเพียง 3 เดือน แล้วถูกส่งไปประจำการและช่วยรบที่ปากคอบ (บริเวณที่ลำน้ำคอบบรรจบกับแม่น้ำโขง) ปี พ.ศ. 2517 ทหารลาวฝ่ายซ้าย (ฝ่ายคอมมิวนิสต์) เริ่มเข้ายึดครองประเทศลาวทางภาคเหนือได้ นายเอกจึงถูกปลดมาเป็นกองหลอน (ทหารบ้าน) แต่ในยุคที่เปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น มักมีการจับเอาทหารในระบบเก่าไปตีมนานา (เรียนลัทธิคอมมิวนิสต์และอาจถูกทรมานจนเสียชีวิต) นายเอกกับเพื่อนทหารในระบบเก่าจึงหนีข้ามมาฝั่งไทย

เมื่อนายเอกเดินทางข้ามมาฝั่งไทยครั้งแรก ได้ไปอยู่ที่ศูนย์อพยพบ้านแก (ปัจจุบันเป็นพื้นที่ในเขตอำเภอภูซาง) ด้วยความที่

นายเอกกับผู้อพยพอื่นต้องกลายมาเป็นผู้พลัดพรากจากบ้านเกิดเมืองนอน ประกอบกับการที่รัฐไทยกังวลกับการที่ประเทศไทยกำลังถูกคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์ทั้งภายในประเทศและจากประเทศเพื่อนบ้าน ระหว่างนั้นฝ่ายความมั่นคงของไทยได้เสนอให้ผู้อพยพที่เป็นชายฉกรรจ์กลับไปกู้ชาติลาวคืน ด้วยการนำทหารไทยและทหารจีนฮ่อเข้ามาช่วยฝึก แล้วสนับสนุนด้านอาวุธเพื่อให้ออกไปลาดตระเวนตามชายแดนและซุ่มโจมตีการลำเลียงอาวุธและคลังอาวุธในประเทศลาวเป็นครั้งคราว ขณะเดียวกันก็สนับสนุนให้กลุ่มผู้อพยพชาวไทลื้อพาครอบครัวไปตั้งศูนย์อพยพใหม่ที่บ้านปางใหม่ ซึ่งอยู่ติดเขตชายแดนไทย-ลาว ที่นั่นเป็นทั้งค่ายทหาร (ประมาณ 300 กว่าคน) คลังอาวุธ และที่พักของครอบครัวชาวไทลื้อ แต่เมื่อปี พ.ศ. 2529 ถูกทหารลาวเข้ามาโจมตี จึงย้ายออกมาอยู่ที่บ้านน้ำมิน มีทหารประมาณ 1,000 คน อย่างไรก็ตาม ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2532-2533 รัฐบาลไทยและลาวกลับมาฟื้นความสัมพันธ์ในระดับนโยบาย ดังนั้นในระดับพื้นที่จึงเลิกการสนับสนุนขบวนการต่อต้านลาว กองกำลังไทลื้อจึงสลายตัวไปเมื่อปี พ.ศ. 2536 โดยแยกย้ายกันออกไปเป็นสามกลุ่ม คือ กลุ่มแรก ประมาณ 200 กว่าคน กลับไปพัฒนาชาติในประเทศลาว กลุ่มที่สอง ประมาณ 300 คน กลับเข้าศูนย์อพยพแล้วผ่านการสัมภาษณ์ไปตั้งรกรากในอเมริกา กลุ่มสุดท้าย ประมาณ 500 คน แยกย้ายไปอยู่กับญาติพี่น้องหรือคนที่รู้จักตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตอำเภอเชียงคำ และภูซาง ซึ่งนายเอกเป็นหนึ่งในกลุ่มสุดท้ายนี้

นอกจากได้รับการสนับสนุนให้กลับไปกู้ชาติและทำหน้าที่ลาดตระเวนตามชายแดนไทย-ลาว ระหว่างปี พ.ศ. 2520-2523 นายเอกกับกลุ่มทหารไทลื้อบางส่วน ในฐานะ “อายน้องเพื่อน” หรือ

นักรบเก่าจากประเทศลาว ยังได้รับมอบหมายจากทหารไทยให้เป็น
ผู้ทำหน้าที่รณรงค์เกี่ยวกับภัยคอมมิวนิสต์แก่ชาวบ้านในพื้นที่อำเภอ
เชียงคำ และถูกส่งไปสร้างความสัมพันธ์และเกลี้ยกล่อมทหาร
คอมมิวนิสต์ในไทย โดยเฉพาะทหารม้งหรือแม้วแดงในเขตพื้นที่
ดอยยาว-ผาหม่น ให้เข้ามาจับตัวกับทางรัฐบาล หรือเข้าร่วมเป็น
“ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย” ตามนโยบาย 66/2523

แม้นายเอกจะเคยอาศัยอยู่ที่เชียงคำระหว่างปี พ.ศ. 2510-2514
ทั้งยังเคยเป็นนักรบเก่าชาวไทลื้อที่ช่วยเหลือประเทศชาติระหว่างปี
พ.ศ. 2517-2536 แต่ก็ยังคงไม่ได้รับสัญชาติไทยมาจนถึงปัจจุบัน
โดยก่อนหน้านี้ได้เข้ารับการสำรวจคนตกหล่น เมื่อปี พ.ศ. 2535
ได้บัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูง แต่ระหว่างรอกะบวนการดำเนินการ
เพื่อให้ได้สัญชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2537 นายเอกและชาวไทลื้อ
เป็นจำนวนมากได้ดำเนินการขอเปลี่ยนสถานะจากบัตรประจำตัว
ที่เคยถืออยู่เดิมมาเป็นบัตรไทยลื้อ (บัตรสีส้ม) ตามคำแนะนำของ
นางลัดดาวลัย วงศ์ศรีวงศ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพะเยา
ในขณะนั้น ซึ่งเป็นคนไทลื้อด้วยกัน ด้วยเหตุผลว่าจะมีโอกาสได้รับ
สัญชาติไทยเร็วกว่าการมีสถานะเป็นบุคคลบนพื้นที่สูง และเมื่อปี
พ.ศ. 2550 ทางกรมได้เปลี่ยนให้ผู้ที่ยังไม่ได้สัญชาติไทยทั้งหมดที่เคย
ถือบัตรสีต่าง ๆ มาเป็นบัตรสีชมพู โดยมีเลขรหัสบัตรขึ้นต้นด้วยเลข 6
และมีการระบุสถานะในบัตรว่าเป็น “ไทยลื้อ”

ทางด้านครอบครัว นายเอกแต่งงานกับภรรยาที่เป็นคนไทยวน
ซึ่งอพยพมาจากบ้านเลม ในเมืองคอบ แขวงไซยะบูลี ภายหลัง
การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ในประเทศลาว
ได้เข้ามาอยู่ที่อำเภอเชียงคำ และได้แต่งงานกับชายที่มีสัญชาติไทย
มีลูกด้วยกันสองคน คนโตเป็นผู้ชาย คนที่สองเป็นผู้หญิง ลูกทั้งสอง

จึงได้สัญชาติไทยตามสามี หลังจากทีสามีเสียชีวิต ได้มารู้จักและแต่งงานกับนายเอกเมื่อปี พ.ศ. 2536 แต่ทั้งสองไม่มีลูกด้วยกัน ปัจจุบันทั้งสองคนอยู่กับลูกชายคนโต (ที่เกิดจากสามีคนก่อน) โดยทั้งนายเอกและภรรยาไม่มีสัญชาติไทย (สัมภาษณ์ นายเอก 2557)

กรณีศึกษาที่สอง: นายอุทิศ (นามสมมติ)

นายอุทิศเกิดที่บ้านสบแวนในเขตตำบลสบแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา เมื่อปี พ.ศ. 2502 พ่อของนายอุทิศเป็น 1 ใน 7 ครอบครัวแรกที่เริ่มตั้งหมู่บ้านสบแวน ปี พ.ศ. 2507 พ่อของนายอุทิศได้พาครอบครัวย้ายไปอยู่ที่เมืองคอบ แขวงไชยบุรี ในเขตประเทศลาวปัจจุบัน อยู่ที่นี่ได้ห้าปี จึงพาครอบครัวย้ายกลับมาที่อำเภอเชียงคำ เมื่อปี พ.ศ. 2512 โดยมาอาศัยอยู่กับญาติที่บ้านพระนั่งดิน อำเภอเชียงคำ ระหว่างนั้นพ่อของนายอุทิศได้เดินทางค้าขายระหว่างเมืองคอบกับเชียงคำ แต่ในที่สุดได้ย้ายกลับไปอยู่ที่เมืองคอบและเสียชีวิตที่นั่น โดยที่ลูกคือนายอุทิศกับน้องสาวยังคงอาศัยอยู่ที่บ้านพระนั่งดิน ต่อมานายอุทิศได้แต่งงานกับภรรยาที่เป็นคนบ้านทุ่งหมอก และอยู่ที่หมู่บ้านนี้จนถึงปัจจุบัน

จากคำบอกเล่าของนายอุทิศ หลังจากประเทศลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2518 ชาวไทลื้อกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ได้อพยพเข้ามาเป็นผู้ลี้ภัยสงครามในค่ายบ้านแกที่อำเภอเชียงคำ (ปัจจุบันเป็นอำเภอกู่ช้าง) ฝ่ายลาวเสริมขบวนการสรรหาและชักชวนให้ชายฉกรรจ์เข้าร่วมขบวนการต่อต้านลาว (คอมมิวนิสต์) เพื่อกลับ

ไปกู้ชาติ ด้วยความที่ตัวเองก็ยังไม่มียุทธชาติไทย ประกอบกับพ่อ
มีมรดกอยู่ที่เมืองคอบด้วย นายอุทิศจึงตัดสินใจไปขึ้นทะเบียนเป็น
ผู้อพยพที่บ้านแกเมื่อปี พ.ศ. 2522 และสมัครเข้าร่วมการฝึกทหาร
ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากทหารไทย โดยได้สมัครไปเรียน
ด้านการพยาบาลที่สรวงคนิวาส (ตึกอื้อจือเหลียง) ในกรุงเทพมหานคร
แล้วกลับมาฝึกหัดและทำงานในโรงพยาบาลที่ศูนย์อพยพบ้านแก
ระหว่างปี พ.ศ. 2526-2536 ได้ลงพื้นที่ร่วมรบที่ฐานบ้านหวนา
แล้วย้ายไปอยู่ที่บ้านปางใหม่ หลังจากฐานที่บ้านปางใหม่ถูกทำลาย
เมื่อปี พ.ศ. 2529 จึงย้ายไปอยู่ที่บ้านน้ำมิน ในเขตน้ำลาวที่
ตำบลแม่ลาว โดยกองกำลังกู้ชาติทหารไทยลี้ภัยรับผิดชอบตลอดแนว
ตั้งแต่อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย จนถึงอำเภอทุ่งช้าง
ในจังหวัดน่าน ปี พ.ศ. 2536 จึงถูกทหารไทยปลดอาวุธและสลาย
กองกำลังดังกล่าว เพราะในระดับรัฐบาลขณะนั้น พลเอกชวลิต
ยงใจยุทธ ผู้บัญชาการทหารบกได้ทำการเจรจาตกลงกันกับพลเอก
คำไต สีพันดอน โดยทางฝ่ายลาวขอให้ฝ่ายไทยควบคุมการเคลื่อนไหว
กู้ชาติที่ชายแดนอันเป็นการคุกคามต่อประเทศลาวในระยะที่ผ่านมา
หลังจากกองกำลังกู้ชาติสลายตัวแล้ว นายอุทิศได้เข้าศูนย์อพยพและ
รับการสัมภาษณ์เพื่อไปยังประเทศที่สาม แต่ไม่ผ่านการสัมภาษณ์
เพราะตามข้อเท็จจริงแล้วไม่ได้เป็นคนที่เกิดที่ประเทศลาว

เช่นเดียวกับคนไทลื้อคนอื่นๆ ในพื้นที่ นายอุทิศได้รับ
การสำรวจและเคยได้บัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูงมาก่อน
แล้วเปลี่ยนมาเป็นบัตร “ไทยลื้อ” (บัตรสีส้ม) เมื่อปี พ.ศ. 2537
ตามคำแนะนำของนักการเมืองที่เป็นคนไทลื้อ และปัจจุบันได้เปลี่ยน
มาเป็นบัตรสีชมพู ที่มีเลขบัตรขึ้นต้นด้วยเลข 6 สำหรับสมาชิก
ในครอบครัวนั้น ภรรยาของนายอุทิศเป็นคนที่เกิดในประเทศไทย

และได้สัญชาติไทยอยู่แล้ว ส่วนลูกสองคนได้สัญชาติไทยตามภรรยา คงเหลือเพียงนายอุทิศที่ไม่ได้สัญชาติไทย แม้ว่าจะได้ทำงานช่วยเหลือหน่วยงานด้านความมั่นคงในพื้นที่มาโดยตลอดจนถึงทุกวันนี้ สำหรับอาชีพหลักในปัจจุบันคือรับเหมาก่อสร้างและค้าขายที่ตลาดสดอำเภอเชียงคำ

การที่มีอาชีพรับเหมาก่อสร้างและค้าขาย ทำให้นายอุทิศต้องขบถยนต์เดินทางข้ามอำเภอและจังหวัดอยู่บ่อยๆ ปัญหาที่เขาต้องเผชิญเป็นประจำคือการถูกตรวจค้นแล้วไม่มีใบขับขี่ ดังนั้นเมื่อปี พ.ศ. 2546 นายอุทิศจึงปรึกษากับหัวหน้ายุทธการ (กอ.รมน.) ที่ได้ช่วยเหลืองานอยู่เป็นประจำให้ช่วยประสานกับหน่วยงานขนส่งที่ท่าโข้ว โดยนายอุทิศเล่าว่า

ผมพาหัวหน้า (นายทหารยศพันเอก-แต่งตัวนอกเครื่องแบบ) ไปที่สำนักงานขนส่งอำเภอเชียงคำ พร้อมกับเอาสำเนาทะเบียนบ้านและบัตร (ไทยลื้อ) กับใบรับรองแพทย์ไปด้วย หัวหน้าของผมถามทางหัวหน้าสำนักงานขนส่งว่า เหตุใดคนถือบัตรไทยลื้ออย่างผมจึงทำใบขับขี่ไม่ได้ หัวหน้าสำนักงานขนส่งตอบว่า **"เพราะไม่ใช่คนไทย บัตรที่มีนั้นไม่ใช่บัตรสำหรับคนสัญชาติไทย"** หัวหน้าผมจึงขอดูระเบียบการขอมีใบขับขี่ แล้วพบเงื่อนไขข้อหนึ่งของเอกสารที่ต้องยื่นว่า **"บัตรประชาชนหรือบัตรอื่นที่ทางราชการออกให้"** หัวหน้าผมจึงถามว่า **"แล้วบัตรไทยลื้อนี้เป็นเอกสารที่ทางราชการออกให้หรือไม่?"** ในที่สุดหัวหน้าสำนักงานขนส่งจึงยอมทำให้ โดยผมต้องสอบข้อเขียนและปฏิบัติตามขั้นตอนปกติทุกอย่าง (สัมภาษณ์ นายอุทิศ 2557)

นายอุทิศจึงเป็นคนถือบัตรไทยลื้อคนแรกของเขตอำเภอ เชียงคำและภูซางที่ได้ทำใบขับชีรถยนต์ ภายหลังจากนั้น เจ้าหน้าที่ องค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยากับนักการเมืองท้องถิ่นจึงได้ประสาน ไปยังหัวหน้าสำนักงานขนส่งของทั้งสองอำเภอ เพื่อให้เปิดโอกาสให้ คนที่ถือบัตรไทยลื้อสามารถทำใบขับชีได้เช่นเดียวกับคนไทยทั่วไป ทั้งนี้ ใบขับชีมีความหมายอย่างมากสำหรับในกรณีของนายอุทิศ

ผมเป็นคนรับงานก่อสร้างและค้าขาย ต้องเดินทางข้ามอำเภอ และจังหวัดเป็นประจำ การมีใบขับชีทำให้ผมสามารถสร้างฐานะ ครอบครัวยืนมาได้ในระดับที่คึกคัก (สัมภาษณ์ นายอุทิศ 2557)

กรณีศึกษาที่สาม: นางแสง ศรีจัน

นางแสง ศรีจัน เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2515 ปัจจุบันอาศัยอยู่ที่บ้าน น้ำแวน ตำบลน้ำแวน อำเภอเชียงคำ นางแสงเล่าว่า พ่อของเธอเป็น คนไทลื้อที่เกิดและเติบโตอยู่ในประเทศไทย แต่พ่อเดินทางโยกย้าย ไปมาหลายครั้ง เช่นเดียวกับคนไทลื้อในแถบนี้ที่ต่างก็เดินทางไปมา หาสุ่กัน เพื่อเสาะหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำไร่ทำนา หรือเพื่อสร้างครอบครัวใหม่ เดิมพ่อของนางแสงเคยตั้งบ้านเรือนอยู่ ในเขตอำเภอเชียงคำ แล้วย้ายไปอยู่ที่เมืองน่าน ต่อมาจึงได้ย้ายไป อยู่ที่บ้านฝ่ง ในเขตเมืองคอบ แขวงไซยะบูลี ซึ่งเคยเป็นดินแดนภายใต้ การปกครองของรัฐบาลไทยในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แม้ว่าในเวลาต่อมา จะมีการแบ่งเขตแดนเป็นประเทศไทยและประเทศลาวก็ตาม ในชีวิต ประจำวันของชาวบ้านทั้งสองฝั่งชายแดนยังคงเดินทางไปมาหาสุ่กัน เช่นเดิม เพราะเขตแดนประเทศยังคงคลุมเครือและการควบคุมการเดินทาง

ข้ามแดนยังไม่เคร่งครัดเช่นในปัจจุบัน พ่อของนางแสงเดินทางข้ามไปมาระหว่างบ้านฝ้าง เมืองคอบ เชียงคำ และเมืองน่านอยู่เสมอ จนกระทั่งในช่วงปี พ.ศ. 2517-2518 พ่อของนางแสงได้ย้ายเข้ามาอยู่ที่เชียงคำ แต่นางแสง พี่สาว และแม่ยังคงอาศัยอยู่ที่บ้านคิ่งในเขตเมืองคอบ แขวงไชยบุรี เนื่องจากการเดินทางไปมาในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งยังคงมีสงครามสู้รบระหว่างกลุ่มต่างๆ ในประเทศลาว เป็นเรื่องที่ยากลำบากและอันตรายมาก พ่อของนางแสงพยายามติดต่อกับแม่ของนางแสงตลอดเวลาเพื่อที่จะให้ภรรยาและลูกทั้งสองคนมาอยู่ด้วยกันที่เชียงคำแต่ก็ไม่สำเร็จ จนกระทั่งในเดือนมีนาคม ปี พ.ศ. 2522 พ่อของนางแสงส่งจดหมายไปนัดแนะให้แม่นางแสงพาลูกๆ ข้ามเข้ามาอยู่ด้วยกันที่เชียงคำ ตอนนั้นนางแสงอายุประมาณ 7 ปี เธอเล่าให้ฟังถึงเหตุการณ์ตอนที่แม่พาเดินออกจากหมู่บ้านว่า

แม่บอกว่าไม่ต้องเอาอะไรไปมาก นอกจากแม่ พี่สาว นางแสง แล้วก็ญาติอีกสองคน ถ้าเจอทหารก็บอกว่าจะไปหาหน่อไม้ เมื่อเดินไปถึงหัวหมู่บ้านที่เป็นน้ำ (ลำ) ห้วย เจอพวกทหารเดินเป็นแถว แม่บอกว่าจะไปหาหน่อไม้ที่บ้านน้ำค้าย และอาจจะนอนค้างคืนที่นั่น ระหว่างที่เดินมาในป่า ต้องคอยระวังและหลบหลุมระเบิดตลอดเวลา จากนั้นไปเจอพ่อที่รออยู่ทางขึ้นเขา เราไปถึงบ้านหัวนาตอนกลางคืน (สัมภาษณ์ นางแสง 2557)

นางแสงเล่าว่า หลังจากอยู่กับญาติที่บ้านหัวนา ซึ่งเป็นหมู่บ้านไทลื้อในเขตเมืองคอบ ฝั่งตรงข้ามบ้านฮวก อำเภอกุฉินารายณ์ของไทยได้ไม่ถึง 6 เดือน เมื่อเหตุการณ์ปลอดภัยแล้วจึงเดินทางต่อ

และข้ามชายแดนเข้ามาอยู่ที่บ้านน้ำแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา จนกระทั่งปัจจุบัน

นางแสงได้รับการสำรวจทางทะเบียนเช่นเดียวกับไทลื้อคนอื่น ๆ ในเขตนี้ และปัจจุบันถือบัตรประจำตัวผู้ไม่มีสัญชาติไทย (บัตรสีชมพู) เลขบัตรขึ้นต้นด้วยเลข 6 การที่เธอมีสถานะเป็นบุคคลที่ยังไม่มีสัญชาติไทย ทำให้ต้องดำรงชีวิตด้วยความยากลำบาก โดยเฉพาะเรื่องที่ต้องเกี่ยวข้องกับการใช้เอกสารทางราชการ ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อที่โรงพยาบาล การติดต่อซื้อขายทรัพย์สินต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบ้าน ที่ดิน รถจักรยานยนต์ หรือการเปิดบัญชีธนาคาร ก็ไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตัวเอง นางแสงต้องอาศัยสามีที่เป็นคนไทยทำให้ทุกอย่าง

นางแสงแต่งงานกับสามีคนแรกที่เป็นคนมีสัญชาติไทยเมื่อปี พ.ศ. 2537 เธอและสามีพยายามไปจดทะเบียนสมรสกัน แต่เจ้าหน้าที่บอกว่าไม่สามารถทำได้เพราะนางแสงไม่มีสัญชาติไทย ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2543 สามีคนนี้ก็เสียชีวิตลง ทำให้เธอขาดที่พึ่งในครอบครัวไปอีกทั้งไม่มีหลักฐานทางกฎหมายว่าได้แต่งงานกัน การไม่มีสัญชาติของนางแสงจึงทำให้การใช้ชีวิตยากลำบากอีกครั้ง อีก 5 ปีต่อมา คือในปี พ.ศ. 2548 นางแสงแต่งงานใหม่อีกครั้ง คราวนี้เธอพยายามติดต่อทางอำเภออีกหลายครั้งเพื่อดำเนินการขอจดทะเบียนสมรสให้ถูกต้อง เพราะอยากใช้ชีวิตครอบครัวอย่างสบายใจและถูกต้องตามกฎหมายเท่าที่จะสามารถทำได้ ในที่สุดนางแสงได้มีโอกาสติดต่อและยื่นเรื่องขอกับปลัดอำเภอในขณะนั้นคือ นายสมาน เมืองแก้ว ว่าต้องการจดทะเบียนสมรสกับสามี ปลัดอำเภอท่านนี้ได้ช่วยดำเนินการโดยใช้ทะเบียนบ้านและบัตรประจำตัวของทั้ง

นางแสงและสามี รวมทั้งเอกสารประกอบต่าง ๆ จากนั้นปลัดอำเภอเซ็นรับรองแล้วนำไปยื่นเรื่องขอจดทะเบียนสมรสได้ ทำให้นางแสงสบายใจขึ้น แม้ว่าจะยังไม่ได้รับสัญชาติไทย แต่การมีทะเบียนสมรสก็ช่วยให้เธอมีความหวังและมีความมั่นใจในการดำรงชีวิตของครอบครัวมากขึ้น

ปัจจุบันนางแสงได้เข้ามาช่วยงานเป็นอาสาสมัครขององค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา โดยช่วยเหลือให้คำแนะนำชาวไทลื้อคนอื่น ๆ ที่มีปัญหาเรื่องสัญชาติและการขอจดทะเบียนสมรส โดยได้ช่วยให้คำแนะนำในการเตรียมเอกสารต่าง ๆ ให้พร้อมเพื่อนำไปยื่นขอจดทะเบียนสมรสได้หลายคู่ ในช่วงปี พ.ศ. 2557 นอกจากนี้นางแสงยังเป็นผู้สมัครคนสำคัญของคณะละครช้างน้อยร่วมแสดงและช่วยฝึกซ้อมกับสมาชิกกลุ่มละครหุ่นน้อย ๆ แสดงละครสะท้อนเรื่องราวชีวิตของชาวไทลื้อที่ยังไม่มีสัญชาติไทย ว่าต้องดำรงชีพด้วยความยากลำบากอย่างไรบ้าง นางแสงและสมาชิกคณะละครช้างน้อยมีความภาคภูมิใจมากที่ได้แสดงละครในการประชุมของจังหวัดพะเยาและทางสื่อโทรทัศน์ เพราะเป็นโอกาสที่ได้นำเสนอเรื่องราวชีวิตที่เกิดขึ้นจริงของสมาชิกทุกคนให้คนในสังคมได้เข้าใจเรื่องราวของชาวไทลื้อที่ต้องกลายเป็นคนไทยพลัดถิ่น

จากกรณีศึกษาข้างต้น จะเห็นว่าการที่สมาชิกกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือต้องกลายมาเป็นคนไร้สัญชาติในประเทศไทยนั้น เป็นผลสืบเนื่องจากบริบททางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการต่อสู้แย่งชิงอำนาจเหนือเขตแดน ซึ่งก่อนหน้าการเกิดขึ้นของรัฐชาตินั้นเป็นเพียงพื้นที่ทางกายภาพที่ผู้คนอาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่เหล่านี้ต่างอพยพเคลื่อนย้ายไปมาเพื่อดำรงชีวิต ค้าขายแลกเปลี่ยน ไปมาหาสู่ญาติพี่น้อง แต่งงานสร้าง

ครอบครวั โดยไม่ได้มีเส้นแบ่งกันเขตแดนเป็นอุปสรรค อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางการเมืองการปกครอง ที่รัฐต่างๆ เข้ามาแย่งชิง อำนาจการปกครองพื้นที่ ทำให้เกิดการขีดเส้นเขตแดนใหม่ ส่งผลกระทบ ต่อผู้คนและสถานะความเป็นพลเมืองหรือไม่เป็นพลเมืองของพวกเขา เมื่อพื้นที่ทางกายภาพกลายเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้อธิปไตยของชาติ ที่มีการขีดเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างรัฐชาติต่างๆ การข้ามพรมแดนไม่อาจ กระทำได้โดยง่ายอีกต่อไป กล่าวในกรณีของคนไทลื้อ เส้นพรมแดนที่แบ่ง แยกประเทศไทยและประเทศลาว ทำให้พวกเขาต้องกลายเป็นคนในรัฐชาติ และการที่รัฐชาติดำเนินการอยู่บนพื้นฐานขององค์ประกอบหลักคือ ดินแดน อำนาจอธิปไตย รัฐบาล และประชาชน ทำให้คนที่อาศัยอยู่ใน ดินแดนของรัฐชาติต้องมีสถานะบุคคลที่ถูกต้องในทางกฎหมาย ทั้งนี้เพื่อที่ จะสามารถเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของรัฐ ตลอดจนการทำหน้าที่พลเมือง ของรัฐตามที่กฎหมายกำหนดไว้ อย่างไรก็ตาม ยังมีผู้คนอีกเป็นจำนวนมาก รวมทั้งสมาชิกกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือที่ยังประสบปัญหาการไม่มีสถานะ บุคคลที่ถูกต้อง อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ หลายประการ อาทิเช่น การเข้าไม่ถึงประชากรในพื้นที่ต่างๆ ของเจ้าหน้าที่รัฐที่ทำการสำรวจเพื่อจัดทำทะเบียน การไร้เอกสารพิสูจน์ตน หรือการที่ชาวบ้าน ในอดีตไม่เห็นความจำเป็นและความสำคัญของการจัดทำเอกสารแสดงตน เหล่านี้ ทำให้แม้แต่คนที่เป็นลูกหลานของคนที่เป็นคนไทยก็อาจกลายเป็น คนไร้สัญชาติไทยได้ เช่นในกรณีของนายอุทิศ และนางแสง ดังกล่าว ข้างต้น

ปัญหาการเป็นคนไม่มีสัญชาติในสังคมไทย ของกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ

กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือเป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้มีสัญชาติไทย แม้ว่าจะเกิดอยู่ในประเทศไทย หรือเกิดในดินแดนไทยที่ได้ตกไปเป็นของ ประเทศลาว แต่ต่อมาได้กลับเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานแล้ว แต่ปัจจุบันยังไม่ได้สัญชาติไทย ในขณะเดียวกันพวกเขาก็ไม่มีสัญชาติลาวด้วย เพราะได้อพยพออกมาในยุคที่รัฐบาลลาวยังไม่ได้สำรวจและขึ้นทะเบียน พลเมืองลาว ดังนั้น ทุกวันนี้พวกเขาจึงใช้ชีวิตอยู่ในสังคมไทยในฐานะที่เป็น คนไร้สัญชาติหรือเป็นคนต่างด้าว บางคนแต่งงานกับคู่สมรสที่มีสัญชาติไทย มีลูก มีทรัพย์สินของครอบครัวเช่นเดียวกับผู้คนทั่วไป แต่การไม่มีสัญชาติไทย ดังกล่าวได้ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของพวกเขาในหลายด้านด้วยกัน เช่น การต้องขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่ในการเดินทางออกนอกพื้นที่ ไม่มีสิทธิ ในการถือครองทรัพย์สินและทำธุรกรรมทางการเงิน ไม่มีสิทธิในบริการ ขั้นพื้นฐานของรัฐ ตลอดจนต้องเผชิญกับอคติจากเพื่อนบ้านและเจ้าหน้าที่

ประการแรก ปัญหาการเดินทางออกนอกพื้นที่ ตามระเบียบของ กระทรวงมหาดไทย ห้ามบุคคลที่ไม่มีสัญชาติไทยเดินทางออกนอกเขตพื้นที่ อำเภอละโว้งโดยไม่ได้รับอนุญาต โดยเฉพาะกลุ่มที่ถือบัตรเลข 00 (แรงงานต่างด้าว) และกลุ่มที่ถือบัตรที่ขึ้นต้นด้วยเลข 6 และ 7 ต้อง ขออนุญาตออกนอกพื้นที่ ทั้งนี้ หากกลุ่มดังกล่าวมีความจำเป็นต้องเดินทาง ข้ามอำเภอ จะต้องขออนุญาตจากนายอำเภอ และหากต้องเดินทางข้าม จังหวัด จะต้องขออนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัด แต่ปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็น อำนาจของนายอำเภอในการอนุญาตให้เดินทางออกนอกเขตจังหวัด โดยต้องยื่นคำร้องต่อเจ้าหน้าที่อำเภอต้นทาง และในคำร้องนั้นจะต้องระบุ บ้านเลขที่ปลายทางที่จะไป กับทั้งต้องแนบสำเนาบัตรประชาชนและ

คำยินยอมของเจ้าบ้านที่ปลายทางประกอบด้วย เมื่อไปถึงที่ปลายทาง หากมีการเปลี่ยนแปลงที่พำนักก็ต้องแจ้งต่อเจ้าหน้าที่ด้วย ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ปัญหาดังกล่าวเกิดจากนโยบายของรัฐที่ต้องการติดตามและควบคุม คนที่ไม่มีสัญชาติดังกล่าวอย่างใกล้ชิด โดยมีกระบวนการหรือขั้นตอนของทางราชการที่สลับซับซ้อนในระดับปฏิบัติ ซึ่งสร้างความยุ่งยากแก่ชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะการเดินทางออกนอกพื้นที่ของชาวบ้านนั้นไม่ได้เป็นการไปปักหลักอยู่ที่ใดที่หนึ่งเท่านั้น หากแต่มีการโยกย้ายที่อยู่บ่อย ๆ เพราะเป็นการไปหางานทำ จึงเป็นการยากที่จะรู้ล่วงหน้าและมีนายจ้างยินยอมลงนามรับรองในเอกสารที่ผู้เดินทางจะนำไปยื่นที่ว่าการอำเภอหรือศาลากลาง ดังนั้น ชาวบ้านบางคนที่มีความจำเป็นต้องออกนอกพื้นที่ จึงต้องเสี่ยงนั่งรถโดยสารผ่านด่านตรวจของเจ้าหน้าที่ ซึ่งส่วนใหญ่ก็รอดพ้นจากการตรวจตราของตำรวจ

ประการที่สอง การไม่สามารถถือครองทรัพย์สินและทำธุรกรรมทางการเงิน เนื่องจากกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือเป็นกลุ่มที่ยังไม่ได้รับสัญชาติไทย ส่วนบัตรประจำตัวที่มีอยู่เป็นเพียงบัตรบอกสถานะของการเป็นคนบนพื้นที่สูง ไทยลื้อ เอกสารแรงงานต่างด้าว และบัตรผู้ไม่มีสถานะเท่านั้น ซึ่งโดยหลักกฎหมายแล้วผู้ถือบัตรประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวจะไม่มีสิทธิในการถือครองทรัพย์สินประเภทที่ดิน บ้าน รถยนต์ ฯลฯ ที่มากกว่านั้นคือการไม่มีสิทธิในการทำธุรกรรมทางการเงินกับสถาบันทางการเงิน ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่า

ตัวผมเองใช้ชีวิตอย่างคนทั่วไปที่มีสัญชาติไทย ประกอบอาชีพและมีรายได้พอเลี้ยงครอบครัว แต่การซื้อที่ดิน สร้างบ้าน ซื้อรถยนต์ และการเปิดบัญชีธนาคาร ผมต้องอาศัยชื่อของภรรยาที่มีสัญชาติไทย เพราะทุกหน่วยงานที่เราติดต่อด้วยนั้นเจ้าหน้าที่ต้องการสำเนาบัตรประชาชนของผู้ที่มีสัญชาติไทยเท่านั้น (สัมภาษณ์ นายอ้าย 2557)
(ดูเพิ่มเติมกรณีของนายคำที่นำเสนอเป็นตัวอย่างข้างท้ายนี้)

ประการที่สาม การเข้าไม่ถึงบริการขั้นพื้นฐานของรัฐ การไม่มีสัญชาติ หมายถึงไม่ใช่คนไทยตามกฎหมาย หากแต่ถูกมองว่าเป็นคนต่างด้าว จึงไม่มีสิทธิในการได้รับบริการขั้นพื้นฐานตามที่รัฐจัดสรรให้กับพลเมืองไทย เป็นต้นว่า สิทธิในการรักษาพยาบาลด้วยบัตรทอง สิทธิการกู้ยืมเงิน จากกองทุนหมู่บ้าน (กองทุนเงินล้าน) และสิทธิทางการศึกษาของลูก โดยเฉพาะลูกที่เข้าเรียนในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาที่บางสถานศึกษา ยังไม่เปิดกว้างสำหรับนักเรียนที่ยังไม่มีสัญชาติไทย ประการสำคัญคือ ไม่สามารถกู้ยืมเงินจากกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา (กยศ.) นอกจากนั้นแล้วยังมีปัญหาเรื่องใบขับขี่ด้วย นั่นคือในระยะที่ผ่านมา เจ้าหน้าที่ของกรมการขนส่งทางบกไม่อนุญาตให้พวกเขาสามารถทำใบขับขี่ยานพาหนะทางบกได้⁵ แต่ปัจจุบันเริ่มมีการทำมากขึ้น ด้วยการประสานงานของนักการเมืองท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิชุมชนต่อเจ้าหน้าที่สำนักงานขนส่งในพื้นที่ โดยเริ่มต้นจากกรณีของนายอุทิศ (ดูรายละเอียดก่อนหน้านี้)

ประการสุดท้าย อดีตจากเพื่อนบ้านและเจ้าหน้าที่ ปัญหาดังกล่าว เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนไทยพลัดถิ่นกับคนอื่น ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านด้วยกันเองหรือกับเจ้าหน้าที่ของรัฐก็ตาม กล่าวคือชาวบ้านมักจะมองคนกลุ่มนี้ว่าเป็นคนอื่นที่ไม่ใช่คนไทย แต่เป็นต่างด้าวที่เพิ่งเข้ามาใหม่ เป็นพลเมืองลาว ซึ่งไม่ควรจะมีสิทธิและความเสมอภาคในด้านต่างๆ เช่น คนที่เป็นพลเมืองไทย ได้รับการดูหมิ่นจากชาวบ้านหรือแม้กระทั่งคู่สมรสของตนเองเมื่อยามที่เกิดปัญหากันภายในครอบครัว โดยคู่สมรสที่มีสัญชาติไทย มักข่มขู่ คุกคาม และอาจทำร้ายร่างกายอีกฝ่ายหนึ่งที่ไม่มีสัญชาติ

⁵ ในพื้นที่จังหวัดเชียงราย คนที่ถือบัตรขึ้นต้นด้วยเลข 6 สามารถทำใบขับขี่ได้ แต่ที่อำเภอเชียงคำและภูซางนั้น ชาวบ้านต้องใช้เวลายาวนานกว่าที่เจ้าหน้าที่สำนักงานขนส่งจะยอมทำให้อย่างไรก็ตาม โดยนายอุทิศ (นามสมมติ) เป็นคนแรกที่ต่อสู้แล้วได้รับเมื่อปี พ.ศ. 2546 ต่อมาคนอื่นๆ จึงมีโอกาสได้ตาม

เพียงเพราะเห็นว่าเขาเป็น “คนต่างด้าว” ยิ่งในทัศนะของผู้นำท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วยแล้ว พวกนี้เป็นกลุ่มที่ไม่น่าไว้วางใจ เป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ จึงต้องใช้มาตรการทางกฎหมายที่เข้มงวดต่อคนเหล่านี้เป็นพิเศษ เช่น การสกัดกั้นไม่ให้เดินทางผ่านจุดตรวจของทางราชการ หรือแม้แต่การกลายเป็นช่องทางในการแสวงหาผลประโยชน์ของผู้นำท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่รัฐบางคนที่เกี่ยวข้อง ประเด็นอคติของเจ้าหน้าที่รัฐต่อคนไร้สัญชาติดังกล่าวนี้ ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าว่า

ตอนที่ไปติดตามความคืบหน้าเรื่องสัญชาติที่สำนักงานทะเบียน เจ้าหน้าที่ก็บอกให้รอ จนกระทั่งบ่ายสามหรือสี่โมงเย็นที่ได้ให้บริการแก่คนมีสัญชาติไทยเสร็จแล้ว จึงเปิดโอกาสให้เราได้ติดต่ออะไร บางครั้งที่มีผู้คนมารับบริการมาก หรือเจ้าหน้าที่อารมณ์ไม่ดี ก็จะได้ให้เรากลับไป ทำอย่างกับเราไม่ใช่คน แต่มาในระยะหลังนี้ก็ดีขึ้น เพราะพวกเรามีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมและประสานกับนายอำเภอได้ดีขึ้น จึงทำให้เจ้าหน้าที่เข้าใจและเห็นใจพวกเรามากขึ้น (สัมภาษณ์ นายหนู นามสมมุติ 2557)

แม้ในชีวิตประจำวันนั้นพวกเขาจะมีครอบครัว มีบ้านและทรัพย์สิน และประกอบอาชีพเหมือนกับชาวบ้านโดยทั่วไป แต่การไม่มีสถานภาพความเป็นพลเมืองไทยเหมือนคนอื่น ทำให้พวกเขาต้องรวมกลุ่มกันดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิขั้นพื้นฐานในบริการของรัฐ เช่น คนที่เป็นพลเมืองไทยทั่วไป ซึ่งในความเห็นของพวกเขานั้น ถ้าหากได้รับสัญชาติไทยแล้ว คงจะไม่ต้องเผชิญกับปัญหาและอคติดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นอย่างแน่นอน

ในที่นี่จะขอยกตัวอย่างสองกรณีศึกษาของตัวแทนชาวไทลื้อหรือไทยพลัดถิ่นภาคเหนือที่ต้องเผชิญกับปัญหานานัปการเมื่อตัวเองและครอบครัวไม่มีสัญชาติไทย

กรณีศึกษาแรก: ครอบครัวนายคำ (นามสมมติ)

นายคำ หรือ “อ้ายคำ” หนุ่มใหญ่วัย 38 ปี เป็นชาวไทลื้อจากบ้านดอนมูน เมืองคอบ แขวงไชยบุรี ประเทศลาว ย้ายไปช่วงปลายทศวรรษ 2510 สงครามระหว่างลาวฝ่ายขวากับลาวฝ่ายซ้ายผลักดันให้ครอบครัวของเขาข้ามมายังฝั่งไทย มาพักพิงอยู่ที่ศูนย์อพยพบ้านแก ตำบลภูซาง อำเภอเชียงคำ (ปัจจุบันคืออำเภอภูซาง) ขณะนั้นนายคำอายุเพียง 2 ขวบ อพยพมาพร้อมกับพี่สาว พ่อและแม่ (ขณะนั้นผู้เป็นแม่กำลังอุ้มท้องอยู่) เมื่อเข้ามาอยู่ได้ไม่นาน พ่อของนายคำได้รับการชักชวนให้ทำงานกับฝ่ายความมั่นคงของไทย จนเมื่อสิ้นสงครามเริ่มต้นทศวรรษ 2530 ครอบครัวของนายคำตัดสินใจตั้งหลักปักฐานอยู่ที่บ้านใหม่ร่มเย็น ตำบลร่มเย็น อำเภอเชียงคำ โดยที่พ่อของนายคำยังคงทำงานให้ฝ่ายความมั่นคงของไทยเรื่อยมา จนกระทั่งเสียชีวิตในขณะลาดตระเวนที่ฝั่งประเทศลาว ทำให้นายคำและน้องชายต้องดิ้นรนทำงานตั้งแต่ยังวัยรุ่น โดยที่น้องชายเดินเข้าสู่วงการงานผิดกฎหมาย ต่อมาแม่ของนายคำซึ่งแต่งงานใหม่ ตกเป็นผู้ต้องหาในคดีฆ่าคนตายโดยเจตนา ความเครียดในการต่อสู้คดีทำให้แม่ของนายคำเกิดอาการป่วยทางประสาทในเวลาต่อมา ปัจจุบันสมาชิกในครอบครัวยังคงประสบปัญหาหลายด้านอันเนื่องมาจากการที่ไม่มีสัญชาติไทย

สำหรับชีวิตในวัยเด็กของนายคำนั้น เนื่องจากครอบครัวตั้งบ้านอยู่กึ่งกลางระหว่างหมู่บ้านคนเมือง (คนไทยภาคเหนือ หรือ ไทวน) กับหมู่บ้านชาวเมียน (เย้า) นายคำจึงคลุกคลีกับสังคมชาวเมียน เรียนหนังสือในโรงเรียนที่มีนักเรียนส่วนใหญ่เป็นชาวเมียน ในปี พ.ศ. 2537 เมื่อนายคำอายุได้ 16 ปี และ “เก่ง” ผู้เป็นน้องชาย

อายุ 14 ปี ความเป็นอยู่ของครอบครัวลำบากขึ้น เพราะมีสมาชิกเพิ่มเป็นน้องชายฝาแฝด แม่ต้องเลี้ยงดูน้อง ไม่สามารถทำงานนอกบ้านได้ พ่อของนายคำจึงฝากฝังนายคำกับน้องชายให้ทำงานกับผู้ใหญ่ที่เป็นตำรวจท่านหนึ่ง นายคำกับน้องชายจึงได้ไปทำงานในสถานบันเทิงที่จังหวัดสุพรรณบุรี มีหน้าที่ดูแลสถานที่ต้อนรับแขกลูกค้า ที่นี้เองที่สองพี่น้องมีโอกาสเล่นกีฬาประเภทสนุกเกอร์ เริ่มจากเล่นเพื่อความสนุกสนาน จนได้แก่คนหนึ่งซึ่งเป็นเพื่อนเจ้านายของนายคำเห็นว่าฝีมือดี โดยเฉพาะน้องชายที่มีแวवरุ่ง จึงพาไปแข่งกับสถานบันเทิงของเจ้าแกคนอื่น ๆ แข่งขันแบบพนันขันต่อวงเงินหลักพันจนถึงหลักหมื่นบาท ต่อมาเจ้าแกพาเข้าไปแข่งพนันในกรุงเทพฯ ขณะนั้นนายคำอายุประมาณ 18 ปี ส่วนน้องชายอายุ 16 ปี

นายคำตามไปกรุงเทพฯ และได้ทำงานที่ร้านทองย่านคลองหลอด ทำหน้าที่เจียรไนทอง เพราะความขยันและซื่อสัตย์ ทำให้เจ้าแกเนี้ยให้ความเอ็นดู ขณะที่น้องชายเดินสายกับเจ้าแกทำแข่งขันพนันกับ “เซียนสนุกเกอร์” ในสังกัดของเจ้าแกคนอื่น ๆ วงเงินตั้งแต่หลักหมื่นไปจนถึงหลักแสน นายคำไปดูแลน้องบ้างยามมีการแข่งขัน ฝีมือการเล่นสนุกเกอร์ของน้องชายทำให้เจ้าแกชนะเงินพนันเป็นส่วนใหญ่ ครั้งหนึ่งเคยชนะพนันหลักล้านบาท น้องชายนายคำได้ส่วนแบ่งจากเจ้าแกถึงสองแสนบาท ในช่วงเว้นจากการรับใช้เจ้าแก น้องชายนานายคำและเพื่อนไปตระเวนแข่งตามโต๊ะสนุกเกอร์ ทำพนันหลักพันบาท แม้จะชนะเป็นส่วนใหญ่ แต่บางครั้งก็ตกอยู่ในอันตรายเมื่อเซียนเจ้าถิ่นบางรายไม่ยอมเลิกลายเสียพนันมีการปิดโต๊ะพาพวกมากดดัน “บางครั้งวางปืนไว้บนโต๊ะสนุกเกอร์ ขณะที่แข่งขันกันอยู่ก็มี” (สัมภาษณ์ นายคำ 2557)

หลังจากที่ใช้ชีวิตในกรุงเทพฯ กว่า 2 ปี ฝีมือการสอยคิวของน้องชายนายคำ ทำให้เค้าแก่ใหญ่เจ้าของเชียงใหม่รามอินทราซื้อตัวไปเป็น “มือรับแขก” กล่าวคือ จ้างไปเป็นนักสนุกเกอร์ประจำ “โต๊ะสนุก” (ร้านสนุกเกอร์ที่เปิดให้คนเข้ามาเล่นเป็นชั่วโมง) เพื่อรับทำพนันจากเซียนของเค้าแก่คนอื่น ๆ เค้าแก่ทำห้องซ้อมให้เป็นการส่วนตัว ในหนึ่งเดือนจะออกไปเป็น “มือรับแขก” ประมาณ 2 ถึง 3 ครั้ง ช่วงเว้นว่างจากการซ้อมหรือการแข่งขันก็ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการร้านสนุกเกอร์ น้องชายของนายคำเป็นคนมีฝีมือในการเล่นสนุกเกอร์และได้รับฉายาจากคนในวงการว่า “ตึก รามอินทรา” ต่อมาจึงถูกชักชวนให้ไปแข่งขันรายการชิงถ้วยระดับประเทศ น้องชายนายคำใช้ใบขับขี่สมัครเข้าแข่งขัน และชนะต่อเนื่องจนเข้ารอบลึก เมื่อคณะกรรมการต้องการสำเนาบัตรประจำตัวประชาชน เขามีเพียงบัตรต่างด้าว (บัตรไทยลื้อ) จึงถูกตัดสิทธิ์ออกจากการแข่งขัน ทำให้ต้องกลับมาทำงานแบบ “เถื่อน ๆ” หรือผิดกฎหมายเช่นเดิมต่อไป ต่อมางาน “มือรับแขก” น้อยลง น้องชายนายคำจึงต้อง “เดินสาย” ไปกับกลุ่มเพื่อน ๆ คือไปตามบ่อนเถื่อนต่างจังหวัด พวกเพื่อนเล่นพนันชนิดอื่น เช่น ไฮโล ไพ่ ส่วนน้องชายนายคำก็แข่งพนันสนุกเกอร์กับเซียนต่างจังหวัด นับแต่นั้นมา เพื่อน ๆ ในวงการจึงให้ฉายาเขาว่า “ตึก คนเถื่อน”

ในปี พ.ศ. 2545 พ่อของนายคำเสียชีวิตขณะลาดตระเวนแถบชายแดน นายคำต้องกลับมาเป็นเสาหลักให้กับครอบครัวทำงานรับจ้างทั่วไป ด้วยความขยันและพุดน้อยทำให้แม่เฒ่าที่เป็นเพื่อนบ้านอยากรับเขาไปเป็นลูกบุญธรรมตามกฎหมาย แต่ทำไม่ได้เพราะเขามีสถานะต่างด้าว นายคำปรับตัวอยู่ในชุมชนคนเมียนมาได้เป็นอย่างดี พุดภาษาเมียนได้ เมื่อคราวมีการบ้านงานบุญก็ช่วย

ออกแรงเต็มกำลัง ด้วยที่เขามีความสามารถทั้งทำอาหาร งานก่อสร้าง และงานช่าง ทำให้ไม่มีใครแบ่งแยกหรือกีดกันในฐานะที่เป็นคนต่างด้าว แต่ก็มีอยู่บ้างบางครั้งวามไปตลาดเชียงคำ ก็ได้มีคนพูดจาแบ่งแยกล้อลวล้อไทย หรือบางครั้งเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นมีท่าทีกีดกันหรือหาประโยชน์จากความเป็นคนต่างด้าว เช่น นายคำพยายามทำเรื่องขอสัญชาติไทย “ตามระเบียบฯ 43” ที่ทางการให้สัญชาติกับคนที่ถือบัตรบุคคลบนพื้นที่สูง ซึ่งครอบครัวของนายคำก็เคยขึ้นทะเบียนประเภทนี้ แต่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นกลับใช้อิทธิพลนี้เรียกเก็บเงินหรือให้เลี้ยงเหล้ายาอาหาร เสียค่าใช้จ่ายไปหลายพันบาท แต่ท้ายที่สุดก็ไม่ได้ทำเรื่องให้แต่ประการใด

ช่วง พ.ศ. 2550 แม่คำแต่งงานใหม่กับคนในตลาดเชียงคำ ที่แม่คำทำงานอยู่ สามี่ใหม่เป็นคนชอบดื่มสุรา เมื่อเมาสุรามักข่มขู่เอาเงินจากแม่คำเพื่อไปดื่มกินต่อ และเริ่มทำร้ายร่างกายและด่าทอแม่คำว่าเป็นคนต่างด้าว ทำให้แม่ซึ่งเดิมเป็นคนร่าเริง ชอบเจรจา เริ่มเครียดและมีอาการป่วยทางประสาท จนกระทั่งคืนหนึ่งสามี่ใหม่เมาสุราและเริ่มทำร้ายร่างกายแม่คำเหมือนเคย ความเครียด ความโกรธและอาการป่วย ทำให้แม่คำบันดาลโทสะฉวยของแข็งฟาดหัวสามี่จนเสียชีวิต จากนั้น แม่คำถูกคุมตัวไปยังสถานีตำรวจเชียงคำ โดยเจ้าหน้าที่ลงบันทึกประจำวันว่าฆ่าคนตายโดยไตร่ตรองไว้ก่อนเพื่อส่งฟ้องศาล นายคำตามไปที่สถานีตำรวจโดยที่ยังนึกไม่ออกว่าจะมีหนทางช่วยแม่ได้อย่างไรด้วยความบังเอิญ ขณะนั้นมีนายท่านหนึ่งมาทำงานให้ลูกความได้รับฟังเหตุการณ์ของแม่คำจึงเสนอว่าจะสู้คดีให้โดยมีค่าธรรมเนียม 100,000 บาท นายคำตอบตกลง

แม่ของนายคำถูกนำไปฝากขัง 7 วัน และต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกันถึง 5 แสนบาท จึงจะออกมาสู่คดีได้ โชคดีดีที่ผู้ใหญ่ในชุมชนท่านหนึ่งซึ่งเป็นชาวเมียนและเคยเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เสนอนำที่ดินของตัวเองเป็นหลักค้ำประกันโดยไม่เรียกเอาเงินจากนายคำแม่เพียงบาทเดียว ทนายจึงทำเรื่องประกันตัวแม่นายคำออกมาสู่คดี ในการรายงานตัวกับศาลครั้งที่สอง ทนายพยายามเปลี่ยนคำวินิจฉัยของตำรวจจาก “ฆ่าโดยเจตนา” ให้เป็น “ฆ่าโดยบันดาลโทสะ” แต่ศาลให้การปฏิเสธ จากนั้นในระยะเวลากว่าปีเศษ มีการรายงานตัวต่อศาลอีกห้าครั้ง สืบพยานสามครั้ง ผู้ใหญ่ชาวเมียนก็เข้ามาเป็นธุระให้ทุกครั้งโดยไม่เคยเรียกสิ่งใดตอบแทน เมื่อสู่คดีจนถึงที่สุด นายคำยอมรับชะตากรรมและบอกแม่ว่า ให้เตรียมตัวและของใช้ที่จำเป็นใส่กระเป๋ไว้ก่อนที่จะเข้าไปเรือนจำ ซึ่งโทษของคดีนี้จำคุก 20 ปีถึงตลอดชีวิต อย่างไรก็ตาม ท้ายที่สุดแล้วศาลพิพากษาว่า “จำเลยมีอาการป่วยทางประสาท ให้ออกลองอาญาสองปี” แม้กรรมชีวิตจะพัดผ่านแม่ของนายคำไปแล้ว แต่บาดแผลนี้ยังลึกและหลอกหลอนแม่นายคำอยู่ตลอดเวลา หลายๆ ครั้งแม่นายคำมักพูดถึงเรื่องฆ่าตัวตาย

ปัจจุบันนายคำเป็นหนึ่งในแกนนำ “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” โดยเขาได้รับความไว้วางใจจากสมาชิกให้ทำหน้าที่ฝ่ายการเงินสำหรับสมาชิกในครอบครัวนั้น แม่ของเขายังคงมีอาการป่วยทางประสาทเช่นเดียวกับพี่สาว ขณะที่เก่งผู้เป็นน้องชายก็ยังคงต้องทำงาน “เถื่อน” อยู่เช่นเดิม ส่วนน้องชายฝาแฝดของเขานั้น คนหนึ่งกำลังจะแต่งงาน ส่วนอีกคนทำงานให้กับหน่วยงานพัฒนาเอกชน ปัจจุบันนายคำกับน้องๆ กำลังสร้างบ้านให้แม่ บนที่ดินที่โนนด

ไม่ใช่ชื่อของตนเอง แต่ใช้ชื่อของญาติที่เป็นคนสัญชาติไทย การย้อนนึกถึงเรื่องราวชีวิตที่ผ่านมาของครอบครัว ทำให้นายคำอดทนในใจไม่ได้ว่า “หากคนในครอบครัวไม่ได้เป็นคนต่างด้าว เรื่องราวชีวิตก็อาจไม่เดินมาบนเส้นทางเช่นนี้” (สัมภาษณ์ นายคำ 2557)

กรณีศึกษาที่สอง: น้องไอ หน่อหล้า

ปัจจุบัน น้องไอ หน่อหล้า อายุ 21 ปี บิดาชื่อนายนวล หน่อหล้า มารดาชื่อนางวิมล หน่อหล้า พ่อแม่เป็นชาวไทยวน อยู่บ้านม่วง เมืองคอบ ในแขวงไชยเซบูลี เดิมทีปู่เป็นคนฝั่งเชียงคำ แต่ข้ามเขาไปได้ย่าซึ่งเป็นคนฝั่งเมืองคอบ แล้วให้กำเนิดพ่อที่นั่น ช่วงประมาณ พ.ศ. 2530 พ่อข้ามมาฝั่งไทยเพราะต้องการหางานทำ พ่อมาอยู่กับอาที่บ้านต้นฝ้าย ตำบลปาลัก อำเภอกุขช้าง แล้วมาแต่งงานกับแม่ที่ข้ามมาช่วงเดียวกัน และได้มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านห้วยส้าน ตำบลกุขช้าง อำเภอกุขช้าง จังหวัดพะเยา แล้วเกิดน้องไอเมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2536 ที่โรงพยาบาลเชียงคำ อำเภอเชียงคำ แต่น้องไอต้องกลายเป็นเด็กที่ไม่มีสัญชาติไทย เช่นเดียวกับบิดาและมารดาของตน

เมื่อน้องไออายุได้ 9 ปี แม่ก็ได้เสียชีวิตลง พ่อต้องทำหน้าที่เป็นทั้งแม่และพ่อ น้องไอรู้เสมอว่าท่านต้องเหนื่อยแน่ๆ จึงตั้งใจทำตัวให้ดีด้วยการช่วยแบ่งเบาภาระครอบครัวของท่าน เพราะเป็นครอบครัวที่ยากจน แต่พ่อของน้องไอมีความตั้งใจหนึ่งคืออยากให้ลูกได้เรียน ท่านจึงส่งเสียให้น้องไอได้เล่าเรียน ทั้งที่พ่อต้องลำบากมาก น้องไอจึงช่วยแบ่งเบาภาระโดยการสอนพิเศษแก่เด็ก ๆ

ในหมู่บ้าน ถึงจะได้เงินค่าตอบแทนการสอนไม่มาก แต่มันก็พอช่วยเหลือครอบครัวได้บ้าง สำหรับชีวิตในโรงเรียนนั้น น้องไอเล่าว่า

ถ้าพูดถึงการใช้ชีวิตในโรงเรียน ตลอด 16 ปีจากที่ข้าพเจ้าได้เรียนมา มันเป็นชีวิตที่ต้องหวาดระแวงมาก ต้องหวาดผวา กลัวว่าเพื่อนจะล้อ เพื่อนจะขมขื่นหรือเปล่า เราจะได้เรียนไหมในเมื่อเราไม่ใช่คนไทย มันเป็นการใช้ชีวิตที่เหนื่อยมาก พ่อก็กระตือรือร้นตลอดที่จะหาวิธีทำให้ได้สัญชาติ ทางกาให้ทำอะไรก็ทำ ส่งเรื่องร้องขอที่ไหนก็ส่ง

พอข้าพเจ้าเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ตอนแรกคิดว่าจะไม่เรียนต่อ เพราะไม่มีเงิน อีกทั้งไม่มีสิทธิกู้เงินกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา (กยศ.) เพราะไม่ใช่คนไทย แต่มันเป็นความฝันของข้าพเจ้า ที่อยากเรียนในระดับปริญญาตรี อยากมีอนาคตที่ดีเหมือนเพื่อนๆ อยากทำให้พ่อภูมิใจ ไม่อยากทำให้ท่านหมดกำลังใจ เพราะท่านเหนื่อยมามากพอแล้ว (สัมภาษณ์ น้องไอ 2557)

ในที่สุดก็มีคนแนะนำว่าทำไมไม่เรียนไปทำงานไปด้วย เพื่อส่งตัวเองเรียน น้องไอจึงไปสมัครเรียนที่มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต และหางานทำไปด้วย แม้ชีวิตการเป็นนักศึกษาและทำงานไปด้วยนั้นเป็นเรื่องยาก เพราะการที่จะไปทำงานแต่ละที่ต้องยื่นเอกสารในการสมัคร คอยคิดอยู่ตลอดว่าทางมหาวิทยาลัยจะรับเข้าเรียนหรือเปล่า เพราะตัวเองไม่ใช่คนไทย แต่น้องไอเชื่อว่า ถ้าตัวเองได้ทำให้ทางมหาวิทยาลัยเห็นว่าเรามีความสามารถ มีความตั้งใจ จึงได้รับเข้าเรียน ซึ่งตลอด 3 ปีที่ผ่านมา น้องไอได้ทำงานและได้เรียนด้วยความมานะและสู้มาด้วยตนเอง น้องไอกล่าวว่า คิดเสมอว่าทำเพื่อพ่อและตัวข้าพเจ้าเอง (สัมภาษณ์ น้องไอ 2557)

สำหรับเรื่องสัญชาติ ตอนนี้น้องไอถือบัตรบุคคลบนพื้นที่สูงตัวเองเคยได้ทำเรื่องขอสัญชาติตามมาตรา 7 ทวิ แต่กรือมา 5 ปีแล้ว และเมื่อปี พ.ศ. 2556 ได้ทำการส่งเอกสารและการตรวจดีเอ็นเอ กับป่าซึ่งมีสัญชาติไทย แต่จนถึงปัจจุบันยังไม่ได้รับคำตอบใดๆ จึงได้แต่รอให้ทางราชการอนุมัติ โดยน้องไอฝากความหวังเอาไว้ว่า “ข้าพเจ้าภาวนาให้ได้สัญชาติภายในปีนี้ พร้อมกับการจบการศึกษา เพื่อที่จะไม่ต้องประสบปัญหาการหางานทำ ซึ่งเป็นอีกก้าวหนึ่งสำคัญมากในชีวิต” สำหรับการใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน น้องไอบอกว่า

การใช้ชีวิตของครอบครัวข้าพเจ้าต้องอยู่แบบคนไร้รัฐ ประสบกับปัญหาและความยากลำบากพอสมควร แนนอนการใช้ชีวิตคงไม่เหมือนคนทั่วไป ไม่มีสวัสดิการใดๆ ไม่ได้ได้รับความช่วยเหลืออะไรจากรัฐทั้งสิ้น แต่ต้องทำตัวเหมือนเป็นสมาชิกคนหนึ่งในหมู่บ้านที่อาศัยอยู่ แม้ชีวิตแสนจะทุกข์ยากลำบากจากปัญหาการไม่มีสัญชาติ แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ท้อถอย ข้าพเจ้าได้สมัครเป็นสมาชิกของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือด้วย และหวังว่าช่องทางนี้จะเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการได้มาซึ่งสัญชาติของข้าพเจ้าและพี่น้องอีกหลายร้อยคนที่ต้องเผชิญกับชะตากรรมเดียวกัน (สัมภาษณ์ น้องไอ 2557)

สองกรณีศึกษาดังกล่าวเป็นคนหนุ่มสาวที่ต้องออกจากชุมชนไปเรียนต่อหรือทำงานในต่างจังหวัดหรือต่างประเทศ การไม่มีสัญชาติไทยทำให้พวกเขาต้องประสบปัญหาต่างๆ มากมาย ประการสำคัญคือเป็นการปิดกั้นโอกาสอีกหลายอย่างที่ควรจะได้ตามความรู้ความสามารถของตัวเอง จนบางคนถึงกับท้อแท้ สิ้นหวังในชีวิต หรือแม้กระทั่งคิดจะจบชีวิตของตัวเองเพื่อไม่ให้รับรู้กับความเจ็บปวดที่เกิดขึ้น กับทั้งเป็นการประท้วงกระบวนการที่ซับซ้อนและยุ่งยากในการที่จะให้ได้มาซึ่งสัญชาติไทย ขณะที่คนวัยกลางคนและสูงอายุที่อยู่ในหมู่บ้าน แม้พวก

เขาจะใช้ชีวิตอยู่และประกอบอาชีพเกษตรเช่นเพื่อนบ้านทั่วไปที่มีสัญชาติไทย แต่การที่ไม่มีสัญชาติกลับเป็นเส้นแบ่งที่กีดกันพวกเขาออกไปจากสังคมใหญ่ ทั้งในระดับของความรู้สึกนึกคิดที่ว่าคนเหล่านี้ไม่ใช่คนไทยหรือเป็นคนอื่น การไม่มีสิทธิในการเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐานของรัฐ รวมถึงความหวาดกลัวต่อการถูกจับกุมและดำเนินคดีจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นต้น ดังนั้น พวกเขาจึงรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายเพื่อขับเคลื่อนให้ได้มาซึ่งสิทธิขั้นพื้นฐาน และการมีสัญชาติไทยในที่สุด

พัฒนาการและกิจกรรมของ “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ”

ปัญหาการไม่มีสัญชาติไทยของกลุ่มไทลื้อและไทยวนในเขตพื้นที่ จังหวัดพะเยาและจังหวัดใกล้เคียงนั้นมีมายาวนาน แต่ที่ผ่านมาเป็นการดิ้นรนหาช่องทางเพื่อให้ได้มาซึ่งสัญชาติด้วยตนเอง ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักจะไม่ประสบความสำเร็จ ช่วงต้นทศวรรษ 2540 ชาวบ้านที่ประสบปัญหาสัญชาติจึงรวมตัวกันและประสานงานกับนายสุริยาอูร สร้อยสวิง ซึ่งเป็นคนอำเภอเชียงคำ และขณะนั้นได้ตั้งเป็นองค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยาขึ้น ดำเนินการช่วยเหลือกลุ่มชาวม้งที่ออกมาจากอดีตศูนย์รับผู้อพยพบ้านแก อำเภอเชียงคำ อยู่ นับแต่นั้นมา สำนักงานขององค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา จึงกลายเป็นศูนย์กลางในการพบปะของกลุ่มชาวไทลื้อและไทยวนที่ยังประสบปัญหาการไม่มีสัญชาติ

แม้จะเริ่มมีการรวมตัวกันของชาวบ้านในนาม “กลุ่มไทยลื้อภาคเหนือ” มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 โดยประกอบไปด้วยสมาชิกจำนวนประมาณ 2,000 คน สมาชิกจำนวนหนึ่งมีคุณสมบัติเข้าข่ายหลักเกณฑ์ทางกฎหมาย

ในการได้สัญชาติไทย ตามระเบียบสำนักทะเบียนกลางว่าด้วยการพิจารณา
ลงรายการสถานะบุคคลในทะเบียนราษฎรแก่บุคคลบนพื้นที่สูง พ.ศ. 2543
(ระเบียบฯ 43) กับตามมาตรา 23 แห่งพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 4)
พ.ศ. 2551 และตามมาตรา 7 ทวิ วรรคสอง แห่งพระราชบัญญัติสัญชาติ
พ.ศ. 2508 (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2551 ทั้งนี้ ยังคงเหลือสมาชิกจำนวน 395 คน
ที่รวมกลุ่มกันเป็น “กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ตั้งแต่เดือนตุลาคม
พ.ศ. 2555 เป็นต้นมา

ก่อนที่จะมีการรวมกันเป็นกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือนั้นมีตัวแทน
ของกลุ่มคนไม่มีสัญชาติ คือ นายอุดมพงษ์ ฐานะกุล นายอ้าย ไนวุฒิ และ
นายตา ปัญญา เข้าร่วมการอบรมเกี่ยวกับกฎหมายไทยพลัดถิ่น (พ.ร.บ.
สัญชาติ ฉบับที่ 5) เมื่อวันที่ 19-20 กันยายน พ.ศ. 2555 ซึ่งจัดขึ้นที่ทำการ
เทศบาลตำบลสบง อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา โดยมีนายมานะ งามเนตร
จากสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เป็นวิทยากรให้ความรู้
ภายหลังการอบรม นายสุริยา วุธ สร้อยสวิง หัวหน้าองค์กรสิทธิชุมชนจังหวัด
พะเยา ได้นำตัวแทนทั้งสามคนเข้าพบนายมานะ งามเนตร เป็นการส่วนตัว
เพื่อขอคำปรึกษาเกี่ยวกับบุคคลที่มีปัญหาทางสิทธิและสถานะทางทะเบียน
ที่อยู่ในจังหวัดพะเยาและจังหวัดอื่นๆ ของภาคเหนือ ว่าสามารถเข้าข่าย
ตามกฎหมาย พ.ร.บ. สัญชาติ ฉบับที่ 5 ได้หรือไม่ หลังจากนั้นประมาณ
สองสัปดาห์ได้รับคำแนะนำว่า ถ้าเป็นบุคคลที่ในอดีตเคยอาศัยอยู่ในแนว
ไทยะบุลี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และได้หนีสงครามเข้ามา
อาศัยอยู่ที่ประเทศไทยจนถึงปัจจุบันก็สามารถเข้ากฎหมาย พ.ร.บ. สัญชาติ
ฉบับที่ 5 นี้ได้ จากนั้นในเดือนตุลาคม 2555 ทางองค์กรสิทธิชุมชนจังหวัด
พะเยาได้ทำการสำรวจและเก็บข้อมูลเบื้องต้น และจัดการอบรมเพื่อให้
ความรู้เรื่อง พ.ร.บ. สัญชาติ ฉบับที่ 5 แก่บุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียน
อย่างต่อเนื่องและได้มีการตั้ง “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ขึ้น

ตารางที่ 1 จำนวนสมาชิกกลุ่มคนไทยพลัดถิ่น จำแนกตามกลุ่มบัตร

กลุ่มบัตรเลข	จำนวน (คน)
00	88
0	40
6	162
7	5
8	33
กลุ่มไม่มีบัตร ⁶	67
รวม	395

กลุ่มมีบัตรหรือเอกสารที่ได้เลขตัวแรกของจำนวน 13 หลักเป็นเลข 00 หมายถึง กลุ่มที่ขึ้นทะเบียนเป็นแรงงานต่างด้าว กลุ่มที่มีหมายเลข 0 หมายถึงคนที่ไม่ใช่สถานะทางทะเบียน (แต่ได้รับการสำรวจเพื่อจัดทำทะเบียนจากรัฐแล้ว) กลุ่มที่ถือบัตรขึ้นต้นด้วยหมายเลข 6 หมายถึงผู้ที่เข้าเมืองโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย และผู้ที่เข้าเมืองโดยชอบด้วยกฎหมาย แต่อยู่ในลักษณะชั่วคราว กลุ่มที่มีหมายเลข 8 คือคนต่างด้าวที่เข้าเมืองโดยถูกต้องตามกฎหมาย คือได้รับใบสำคัญประจำตัวคนต่างด้าว คนที่ได้รับการแปลงสัญชาติเป็นสัญชาติไทย และคนที่ได้รับการให้สัญชาติไทย และกลุ่มที่ไม่มีบัตร หมายถึงกลุ่มที่ไม่มีเอกสารใดๆ ที่ออกให้โดยทางราชการไทย

⁶ กำลังดำเนินการยื่นขอทำทะเบียนประวัติ ตามมาตรา 38 วรรคสอง

ตารางที่ 2 จำนวนสมาชิกกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ จำแนกตามจังหวัดและอำเภอ

จังหวัดและอำเภอ	จำนวน (คน)
จังหวัดลำปาง	11
จังหวัดเชียงราย	51
จังหวัดพะเยา	
อำเภอจุน	13
อำเภอเชียงคำ	187
อำเภอเชียงม่วน	15
อำเภอภูซาง	115
อำเภอเมือง	1
จังหวัดน่าน	2
รวม	395

กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือรวมตัวกันและเคลื่อนไหวภายใต้การให้คำปรึกษาขององค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยาเป็นหลัก มีคณะกรรมการที่มาจากการจัดตั้งกันเองภายในกลุ่ม คอยทำหน้าที่ตัดสินใจเรื่องต่างๆ และกำหนดยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหว จากนั้นจึงมีคณะทำงานที่มาจากการแต่งตั้งของสมาชิกเป็นผู้รับงานไปปฏิบัติอีกต่อหนึ่ง การรวมตัวกันเป็นกลุ่มดังกล่าวมีเป้าหมายคือเพื่อ “เป็นกลุ่มคนที่มีคุณภาพ มีศักยภาพ เป็นคนที่มีคุณค่าต่อสังคม และเป็นคนไทยสมบูรณ์แบบ” กลุ่มฯ ได้ร่วมกันระดมความคิดและกำหนดพันธกิจว่า “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ ได้รับการสำรวจเข้าสู่ระบบทะเบียนราษฎรและได้รับการคุ้มครองสิทธิตามสถานะ นำไปสู่การพัฒนาให้มีสัญชาติที่ถูกต้องตามกฎหมาย”

สำหรับกระบวนการทำงาน เน้นสามด้านด้วยกัน คือ (1) คน เน้นการส่งเสริมสิทธิ การศึกษาและความรู้ อาชีพ ภูมิปัญญา ศักยภาพ บริหาร จิตอาสา ภาวะผู้นำ สุขภาพและสิ่งแวดล้อม (2) ด้านสังคม เน้นการทำงานเป็นอาสาสมัคร การให้ความสำคัญกับประเพณี วัฒนธรรม เป็นแหล่งความรู้ด้านวิถีชีวิต การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคม และประเทศชาติ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ตลอดจนการมีบทบาททาง ด้านการพัฒนา (3) ด้านเครือข่าย เน้นการแสวงหางบประมาณ การสร้าง องค์ความรู้ของกลุ่ม แนวร่วมการทำงาน สื่อประชาสัมพันธ์ และผลักดัน นโยบายที่เอื้อประโยชน์แก่สมาชิกของกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ

จากเอกสารผ่านพิบและการสัมภาษณ์บุคคลหลักของเครือข่ายฯ มีกิจกรรมที่ได้ดำเนินการในระยะที่ผ่านมาดังต่อไปนี้

1. ยื่นหนังสือให้กับนายกรัฐมนตรี ร่วมกับกลุ่ม P-move ที่หน้า ทำเนียบรัฐบาล
2. พิธีลั่นนบายศรีสู่ขวัญผู้ว่าฯ ไมตรี อินทสุต ณ ห้องประชุม ศาลากลาง จังหวัดพะเยา
3. กิจกรรมผ้าป่าพันธุ์พืช
4. เวทีสาธารณะประจำปี 2556 ที่องค์การบริหารส่วนตำบลเชียงบาน
5. กิจกรรมถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ โรงพยาบาล ศิริราช
6. กิจกรรมงานแปดเป็ง ณ วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา
7. กิจกรรมดำหัว หัวหน้าองค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา
8. เวทีวางแผนงานโครงการไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ ณ บ้านสวนชลสิทธิ์
9. การปลูกผักปลอดสารพิษ
10. การอบรมความรู้ด้านการค้ามนุษย์
11. งานสมัชชาสุขภาพจังหวัดพะเยา

12. พบนักวิชาการมหาวิทยาลัยพะเยา
13. พบนักวิชาการมหาวิทยาลัยเชียงใหม่
14. กิจกรรมวันพ่อ
15. ทอดผ้าป่าสามัคคี วัดป่าแสงธรรม
16. คำห้วยปี่ใหม่เมืองผู้เฒ่าผู้แก่
17. เวียนเทียนวันอาสาฬหบูชา
18. ปลูกป่า 12 สิงหาคม 2557 ณ ไร่เชิญตะวัน
19. กิจกรรม “12 สิงหา ล้างเท้าให้แม่” ณ ไร่เชิญตะวัน
20. ศึกษาดูงานรัฐสภา

ในส่วนของแผนยุทธศาสตร์ของกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ ได้วางเอาไว้ครอบคลุม 9 ด้านด้วยกัน ดังรายละเอียดคือ

1. ด้านบริหารจัดการ

- อบรมให้ความรู้คณะทำงานและผู้ที่เกี่ยวข้องในประเด็นการทำงานให้มีประสิทธิภาพ
- ประชุมสัญจร เพื่อชี้แจงการทำงานร่วมกันระหว่างกรรมการและสมาชิก
- ศึกษาดูงานด้านเกษตรปลอดสารพิษ
- จัดทำบอร์ดนิทรรศการ เพื่อทำให้กลุ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้น
- จัดทำสารคดีกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ เสนอผ่านสื่อ ThaiPBS เพื่อให้สังคมรู้จักและเข้าใจ
- จัดทำเว็บไซต์ เพื่อการติดต่อที่สะดวกมากขึ้น
- กิจกรรมไทยพลัดถิ่นสัมพันธ์ เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีของสมาชิก
- ผ้าป่าขะยะ รณรงค์การลดภาวะโลกร้อน

- ขายนํ้าดื่ม เพื่อสมทบทุนปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ
- อบรบเพื่อพัฒนาศักยภาพของสมาชิกกลุ่ม
- ผ้าป่าการกุศล ระดมทุนเพื่อทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์เพื่อสังคม
- ปลูกทานตะวันเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนเรื่องการท่องเที่ยว

2. ด้านจิตอาสา

- ค่ายจิตอาสา เพื่อให้สมาชิกมีความรู้ความเข้าใจในการทำประโยชน์ต่อผู้อื่น
- สมุดพกความดี เพื่อให้สมาชิกตระหนัก กระตือรือร้นในการทำความดี
- ปลูกป่าลดโลกร้อน ณ ไร่เชิญตะวัน เพื่อสร้างสำนึกในการรักษาสีเขียวตลอด
- พัฒนาสัญจร สร้างจิตสำนึกในการออกไปช่วยพัฒนาสังคม
- บำเพ็ญประโยชน์ ณ ไร่เชิญตะวัน เพื่อสร้างจิตอาสาแก่สมาชิก
- จัดหาทุนการศึกษาให้แก่เด็กนักเรียน เพื่อสร้างกลุ่มให้มีสำนึกต่อการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น

3. ด้านบุคลิกภาพ

- พัฒนาทักษะชีวิตมาตรฐานชุมชนด้านบุคลิกภาพ ให้สมาชิกมีบุคลิกภาพที่ดี
- จัดอบรมด้านโภชนาการด้านสุขภาพปลอดภัย เพื่อให้สมาชิกมีความรู้ด้านสาธารณสุข
- อบรมการทำอาหารพื้นบ้าน
- ปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้ เพื่อความตระหนักในการงดใช้สารเคมี และสร้างรายได้เสริม
- ปฏิบัติธรรม พัฒนาจิต ณ ไร่เชิญตะวัน และวัดผาคอก เพื่อยกระดับจิตใจให้เจริญมากขึ้น

4. ด้านครอบครัว

- อบรมครอบครัวเข้มแข็ง สร้างสัมพันธ์อันดีของสมาชิกในครอบครัว
- ครอบครัวสัมพันธ์ ระหว่างสมาชิกของกลุ่มฯ
- อบรมฝึกอาชีพจนได้ เพื่อสร้างรายได้เสริม
- จัดตั้งกองทุนสงเคราะห์ไทยพลัดถิ่น เป็นกองทุนช่วยเหลือในด้านต่างๆ
- ฟื้นฟูทางสังคม ให้สมาชิกมีทุนทางสังคม
- ธนาคารต้นไม้ มีการแลกเปลี่ยนต้นไม้และลดภาวะโลกร้อน
- ทะเบียนแรงงานสัมพันธ์ เพื่อปกป้องค่าแรงของสมาชิก

5. ด้านภูมิปัญญา

- จัดทำตำรานิทานพื้นบ้าน อาหารพื้นบ้าน เพื่อสร้างระบบฐานข้อมูล
- ส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้าน พัฒนาองค์ความรู้ให้กับชาวบ้านอย่างยั่งยืน
- สอนภาษาล้านนา ให้สมาชิกทุกคนสามารถอ่านออกเขียนได้
- สอนและฟื้นฟูศิลปะพื้นบ้าน
- ฟื้นฟูพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวกับสู่ขวัญควาย เพื่ออนุรักษ์และสืบทอด

6. ด้านภูมิปัญญา

- จัดสร้างพิพิธภัณฑ์ของเล่นพื้นบ้าน
- มหกรรมวัฒนธรรมชนเผ่า ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างชนเผ่าในจังหวัดพะเยา
- ประเพณีสงกรานต์ เพื่ออนุรักษ์และสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิก

7. ด้านการศึกษา

- สอนหนังสือให้ผู้ไม่รู้หนังสือพออ่านออกเขียนได้
- จัดอบรมให้ความรู้ด้านกฎหมายแก่สมาชิก พัฒนาศักยภาพของสมาชิก

8. ด้านเครือข่าย

- สร้างการมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มไทยพลัดถิ่นฯ กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- แลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อพัฒนาภายในกลุ่ม และระหว่างกลุ่มกับภาคีอื่น

9. ด้านสิทธิและความเสมอภาค

- ให้ความรู้ด้านสิทธิพื้นฐานต่าง ๆ แก่สมาชิก
- ยกกระตบสถานะบุคคล เพื่อให้สมาชิกเป็นคนไทยถูกต้องสมบูรณ์

รายละเอียดของตัวอย่างกิจกรรมที่ทางกลุ่มฯ ได้ดำเนินการมาตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2555 นั้น ได้แก่ กิจกรรมเงินออม (เงินออม) เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อให้สมาชิกมาพบหน้ากันอย่างน้อยเดือนละครั้ง เพื่อที่จะแจ้งข่าวความคืบหน้าของกลุ่ม โดยที่ประชุมได้ตกลงให้สมาชิกนำเงินมาออมกันเพื่อนำเงินที่ได้ไปใช้ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทางคณะกรรมการเห็นควรให้มีการจัดขึ้น โดยมีผู้รับผิดชอบในการจัดเก็บนำเงินฝากไว้กับธนาคาร มีตัวแทนของกลุ่มฯ เป็นผู้มีอำนาจในการเบิก-ถอน และมีบัญชีควบคุมการใช้จ่ายที่สามารถเปิดเผยแก่สมาชิกทุกคนได้

กิจกรรมผ้าป่าพันธุ์พืช เป็นกิจกรรมที่ให้สมาชิกทุกคนนำเมล็ดพันธุ์พื้นเมืองต่าง ๆ ของตนเองมาบริจาคแทนการบริจาคเงิน เพื่อให้สมาชิกในกลุ่มได้ตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์เมล็ดพันธุ์พืชของตนเองไว้ไม่ให้สูญพันธุ์ เพราะสมาชิกโดยส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่ทำการเพาะปลูกพืชพื้นบ้านเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก จากการที่ได้จัดกิจกรรมผ้าป่าพันธุ์พืชในระยะที่ผ่านมา มีเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐหลายหน่วยงานเข้าร่วมด้วยความสนใจเป็นอย่างมาก

กิจกรรมเวทีสาธารณะ เป็นอีกหนึ่งกิจกรรมการเคลื่อนไหวของกลุ่มฯ ที่จัดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นหรือเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานส่วนกลาง เข้ามาร่วมเวทีและรับทราบปัญหาต่าง ๆ ของกลุ่มฯ ที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน และนำข้อปัญหาไปหาแนวทางในการแก้ไขตามอำนาจหน้าที่ และส่วนรับผิดชอบของแต่ละหน่วยงาน

กิจกรรมประชุมใหญ่ทุก 3 เดือน จัดขึ้นเพื่อให้สมาชิกทุกคนได้เข้ามารับฟังความคิดเห็นในการขับเคลื่อนเรื่องสถานะของตนเอง กับทั้งเพื่อให้สมาชิกได้มาพบปะพูดคุยกัน ภายในงานประชุมจะมีวาระการประชุมต่าง ๆ แจ้งให้สมาชิกทราบและเพื่อหารือ ไม่ว่าจะเป็นความคิดเห็นจากเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานภาครัฐ และความเคลื่อนไหวอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ปกติจะใช้เวลาหนึ่งวันเต็มสำหรับการประชุมดังกล่าว

กิจกรรมประชุมคณะกรรมการทุกวัน ที่ 5 ของเดือน คณะกรรมการมาจากการเลือกของสมาชิกในแต่ละพื้นที่หรือชุมชน เพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนและแกนนำที่คอยเป็นปากเป็นเสียงแทนสมาชิกในชุมชนหรือพื้นที่ของตนเอง วาระในการประชุมคณะกรรมการส่วนใหญ่จะเป็นการแจ้งให้ทราบถึงข่าวคราวจากภาครัฐ การตัดสินใจทำกิจกรรมต่าง ๆ และการนำวาระการประชุมกลับไปแจ้งให้สมาชิกในกลุ่มของตนเองทราบอีกต่อหนึ่ง

กิจกรรมถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กิจกรรมนี้เป็นการแสดงพลังความจงรักภักดีที่กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือมีต่อพระเจ้าแผ่นดิน ถึงแม้ว่าทุกคนจะยังไม่ได้สัญชาติไทย ชาวบ้านได้รวมตัวกันประมาณหนึ่งร้อยกว่าคนเดินทางไปร่วมถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2556 นอกจากนั้นแล้วกลุ่มฯ ยังได้ใช้โอกาสในการเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ดังกล่าวไปเยี่ยมรัฐสภาเพื่อบอกกล่าวปัญหาของพวกเขาแก่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

กิจกรรมเดินสายขอความร่วมมือจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เพื่อทำการวิจัยชาติพันธุ์กลุ่ม กิจกรรมนี้เป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์ของกลุ่ม โดยกลุ่มได้เดินสายขอความร่วมมือจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่มีหน่วยงานที่ศึกษาเกี่ยวกับชาติพันธุ์ และมหาวิทยาลัยพะเยาที่มีคณะนิติศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่กลุ่มฯ กำลังเผชิญอยู่ เพื่อขอหาหรือให้เข้ามาทำงานร่วมกับกลุ่มฯ โดยทางกลุ่มจะอำนวยความสะดวกในด้านข้อมูลต่าง ๆ ให้ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการยอมรับจากสังคมนอกว่ากลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีรูปร่างหน้าตา ท่าทาง ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตที่ไม่ต่างจากคนไทยทั่วไป

กิจกรรมฝึกปลอดภัยสารพิษของวิสาหกิจชุมชน เป็นกิจกรรมที่กลุ่มฯ ได้พิสูจน์ตัวเองให้สังคมได้รู้ว่าพวกเขาก็เป็นคนไทยคนหนึ่งที่ตระหนักถึงปัญหาการใช้สารเคมีที่ส่งผลกระทบต่อผู้ผลิต ผู้บริโภคและระบบของสิ่งแวดล้อม ด้วยการเป็นผู้นำในการปลูกพืชผักปลอดภัยสารพิษสำหรับการรับประทานเองได้ หากมีเหลือก็สามารถนำไปจำหน่ายได้ กิจกรรมนี้จะมีความรู้ติดตัวสมาชิกทุกคนไปตลอด ประการสำคัญคือ ต้องการขยายผลไปยังสังคมใหญ่ที่ยังไม่ตระหนักถึงปัญหาของการใช้สารเคมีสำหรับการเพาะปลูกด้วย

การเป็นนักเรียนชาวนา ด้วยการเข้าร่วมการเรียนรู้ในหลักสูตรนักเรียนชาวนาที่จัดขึ้นโดยท่าน ว.วชิรเมธี ที่ไร่เชิญตะวัน จังหวัดเชียงราย เรียนตั้งแต่แนวคิดพื้นฐานของการทำการเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง มีระบบการบริหารจัดการ การซื้อขาย การเงินการธนาคาร ฯลฯ ที่เป็นของตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพากลไกตลาดที่มีพ่อค้าคนกลางมาเอารัดเอาเปรียบเกษตรกรมากเกินไปอย่างปัจจุบัน แต่ฝึกฝนให้เกษตรกรรวมกลุ่มกันผลิต แล้วติดต่อขายให้กับเจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมหรือธุรกิจโดยตรง

การรวมกลุ่มและทำกิจกรรมทั้งหมดดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น เป็นการแสดงให้เห็นว่า แม้พวกเขาจะเป็นคนที่ไม่มีสัญชาติไทย แต่ก็ได้เป็นคนที่สร้างแต่ภาระและก่อให้เกิดปัญหาความมั่นคงให้กับประเทศชาติดังที่เจ้าหน้าที่รัฐและผู้คนในสังคมไทยมักจะเข้าใจอย่างผิด ๆ ในทางกลับกันเป็นการพิสูจน์ให้เห็นถึงบทบาทของพวกเขาในการสร้างคุณงามความดีให้แก่ประเทศชาติ ตระหนักถึงปัญหาการเกษตรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวชนบทไทย เพราะวิถีชีวิตประจำวันของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นเหล่านี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่ในเขตอำเภอเชียงคำ และอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา ทั้งยังสัมพันธ์กับญาติพี่น้องที่กระจายอยู่ในจังหวัดอื่นๆ ทางตอนบนของประเทศไทย และที่มากกว่านั้นคือพวกเขายังติดต่อสัมพันธ์กับคนในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันที่ตั้งชุมชนอยู่ในประเทศเพื่อนบ้านด้วย

ถ่ายโดย ประสิทธิ์ สุปริชา

การประชุมระหว่าง เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา

ชาวบ้านผู้ไร้สัญชาติ อาจารย์จากมหาวิทยาลัยพะเยา

เจ้าหน้าที่มูลนิธิรักษไทย และอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ณ องค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา วันที่ 11 พฤษภาคม 2556

บทที่ 3

ประวัติศาสตร์และเขตพื้นที่
วัฒนธรรมไทลื้อในลุ่มแม่น้ำโขง

การที่สมาชิกกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ขณะที่มิใช่เพียงไม่กี่คนที่เป็กลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน (คนเมือง) ดังนั้นเนื้อหาในบทนี้จึงเน้นการนำเสนอประวัติศาสตร์การอพยพและตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อในแอ่งที่ราบหรือเมืองต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงกับความเชื่อมโยงของวัฒนธรรมไทลื้อที่เป็นเขตพื้นที่วัฒนธรรมของชาวไทลื้อในลุ่มแม่น้ำโขง ทั้งนี้ เพื่อต้องการชี้ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์อพยพและตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อในแต่ละยุคนั้นเกิดขึ้นจากเหตุผลที่แตกต่างกันไป แต่ในทางประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยาแล้ว การกระจายตัวของคนไทลื้อในพื้นที่ดังกล่าวถูกเชื่อมโยงด้วยประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันบางอย่าง แม้ว่าในปัจจุบันอัตลักษณ์ของชาวไทลื้อในแต่ละชุมชนและเมืองนั้นอาจแตกต่างกันออกไปบ้างตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น กับทั้งระยะเวลาที่ได้แยกย้ายกันไปยาวนาน

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของไทลื้อในลุ่มน้ำโขง

ไทลื้อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกจัดอยู่ในสายตระกูลภาษาไท-ลาว พื้นที่เขตวัฒนธรรมหรือชุมชนไทลื้อในปัจจุบันกระจายอยู่ในบริเวณแอ่งที่เป็นพื้นที่ราบของหุบเขาน้อยใหญ่ในลุ่มน้ำสาขาย่อยของแม่น้ำโขง แม่น้ำเจ้าพระยา และสาละวิน หรือในเขตรอยต่อของประเทศจีน พม่า ลาว และไทย ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อในท้องถิ่นต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่โยงกลับไปถึงดินแดนสิบสองปันนาที่อยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีน ทั้งนี้การก่อตัวของอาณาจักรสิบสองปันนาโดยชาวไทลื้อนั้นเริ่มขึ้นในยุคต้นพุทธศตวรรษที่ 18 โดยมีเมืองเชียงรุ่งเป็นศูนย์กลาง จากหลักฐานที่พบนั้นเมื่อเข้าสู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ในสมัยเจ้าอินเมือง (พ.ศ. 2112-2141) จีนในสมัยราชวงศ์หมิงได้กำหนดเขตท้องถิ่น โดยเมืองต่าง ๆ ที่มีเมืองเชียงรุ่งเป็นเมืองหลวง ประกอบด้วยเมืองบริวารอีก 11 เมือง (ปันหรือปันนา)⁷ แบ่งเป็น 6 พันนาทางด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำโขง คือ (1) เมืองเชียงรุ่ง และเมืองฮ่า (2) เมืองแซ่ เชียงลื้อ และเมืองวัง (3) เมืองหลวง (4) เมืองหุน และเมืองปาน (5) เชียงเจิง เมืองฮาย และเมืองอา และ (6) เมืองล่อ เมืองมาง และเมืองจาด “หลังวัง” และเมืองขาง ส่วนอีก 6 พันนาทางด้านทิศตะวันตก

⁷ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2547) อธิบายว่าคำว่า “สิบสองปันนา” ไขจะมีความหมายเพียง “สิบสองหัวเมือง” แต่อย่างเดียวนั้น แต่หมายถึงพื้นที่นาซึ่งถือเอาจำนวนพันธุ์ข้าวเปลือกที่นำเอาไปหว่านลงในนาทั่วอาณาจักร จะสิ้นพันธุ์ข้าวไปทั้งหมดถึงหนึ่งหมื่นสองพันตาง (เป็นกระบุงไม้ดำหว่านตางข้าวเปลือก บรรจได้ 15 กิโลกรัมครึ่ง ตางหนึ่งมี 32 กิ่ง) หมายถึงบริเวณพื้นที่ซึ่งเป็นที่นาของชาวไทลื้อทั้งหมด หลายๆ เมืองรวมกันเข้าเป็น 1 ปันนา โดย 12 หัวเมืองมีอยู่ 12 ปันนา หรือหมื่นสองพันพันธุ์ข้าวตาง แต่แยกออกเป็นเมืองแล้วมีทั้งหมด 28 หัวเมือง ขณะที่อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว อธิบายว่า “ปันนา” หมายถึงระบบการทำนาที่นำจากลำเหมืองใหญ่เดียวกันสามารถส่งน้ำไปทั่วถึงยังแปลงนาในพื้นที่หรือในทางภาษาของชาวบ้านคือ พื้นที่นาที่กินน้ำจากลำเหมืองใหญ่เดียวกัน (สัมภาษณ์ 11 กันยายน 2558)

ของแม่น้ำโขง ประกอบด้วย (1) เมืองสาละและเมืองบาน (2) เมืองอิงและเมืองวัง (3) เมืองลา (ชื่อเหมา) และเมืองวัง (4) เมืองพง เมืองหย่วน และเมืองมาง (5) เมืองอุเหนือและอุใต้ (6) เชียงทอง อีปิง และอีงู อย่างไรก็ตาม อาณาจักรสิบสองปันนาในระยะหลังเริ่มได้รับผลกระทบทั้งจากอิทธิพลของจีนที่เข้ามาทางด้านทิศตะวันออก จากพม่าที่มาจากด้านทิศตะวันตก จากอาณาจักรล้านนาทางด้านทิศใต้ รวมถึงเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศสที่เข้ามาในยุคล่าอาณานิคมด้วย อันเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้อาณาจักรสิบสองปันนาค่อย ๆ เสื่อมอำนาจลง (ณัชชา 2541)

การเคลื่อนย้ายลงทางทิศใต้ของชาวไทลื้อเป็นผลจากถูกกวาดต้อนจากสงคราม การหนีภัยสงครามและความยากไร้ทางเศรษฐกิจ การค้าขาย และการติดตามญาติพี่น้อง ดังจะปรากฏว่าในระยะต่อมาว่ามีชาวไทลื้ออพยพลงมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบตามหุบเขาของสายน้ำย่อยของแม่น้ำโขงด้วย โดยแบ่งเป็น 4 สายหลัก คือ สายแรก เข้าสู่บริเวณที่ปัจจุบันเป็นประเทศพม่า แถบเมืองยอง เมืองยู้ เมืองพะยาก เมืองเชียงตุง สายที่สอง เข้าสู่ดินแดนที่ปัจจุบันเป็นประเทศเวียดนาม พบชุมชนไทลื้ออยู่ที่เมืองบินลูห์ เมืองถ่าน (เดียนเบียนฟู) สายที่สาม สู่ดินแดนที่ขณะนี้ เป็นประเทศลาว ตั้งถิ่นอยู่แถบเมืองสิง เมืองหลวงภูคา หรือเมืองาย เมืองนูน ในแขวงพงสาลี เมืองไซ เมืองแบง ในแขวงอุดมไซ และเมืองเงิน เมืองเชียงฮ่อน เมืองเชียงลม ในแขวงไซยะบูลี นอกจากนี้ยังมีการตั้งถิ่นฐานอยู่รอบ ๆ เมืองหลวงพระบาง และแขวงบ่อแก้วอีกหลายหมู่บ้าน และสายสุดท้าย เข้าสู่ดินแดนล้านนาที่ปัจจุบันเป็นภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ในจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา แพร่ น่าน เป็นการเข้ามาในยุคที่ถูกกวาดต้อนจากศึกสงคราม แต่บางส่วนก็มาภายหลังด้วยเหตุผลเพื่อการค้าขาย ติดตามญาติ การแต่งงาน การแสวงหาที่ทำกินที่ดีกว่า รวมถึงการหนีภัยสงครามด้วย (โครงการพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมและชาติพันธุ์ล้านนา 2551)

ดังนั้น เขตพื้นที่วัฒนธรรมไทลื้อในปัจจุบันจึงครอบคลุมอาณาบริเวณมณฑลยูนนานในภาคตะวันตกเฉียงใต้ของจีน ภาคเหนือของเวียดนาม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของพม่า ภาคเหนือของลาวและไทย แต่จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และคำบอกเล่าของชาวไทลื้อนั้น พัฒนาการของการอพยพและตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อในพื้นที่ดังกล่าวเกิดขึ้นตั้งแต่ในยุครัฐจาวหรือรัฐแสงเทียน (ดูรายละเอียดในบทที่ 4) ที่เป็นเขตอำนาจทางการปกครองของอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง และเชียงตุง ซึ่งต่างก็มีความสัมพันธ์ทั้งทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคมและการเมืองกับสิบสองปันนาอย่างแนบแน่น สำหรับในดินแดนล้านนานั้น ประวัติการอพยพของชาวไทลื้อเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนนี้สามารถแบ่งออกได้เป็นสี่ยุคด้วยกัน

ยุคอาณาจักรล้านนาของราชวงศ์มังราย (ก่อน พ.ศ. 2325)

ชาวไทลื้อกระจายตัวลงมาตามที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงหลายระลอกและหลายช่วงเวลา โดยอาจกล่าวได้ว่าไทลื้อที่อพยพลงมาอยู่บริเวณล้านนาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 20 ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า ในสมัยพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1945-1984) แห่งราชวงศ์มังราย ชาวไทลื้อเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก อำเภอหลวงเหนือ (ปัจจุบันคือดอยสะเก็ด) จังหวัดเชียงใหม่ และมาตั้งถิ่นฐานที่อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) โดยตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่แสดงให้เห็นว่าล้านนากับสิบสองปันนามีความสัมพันธ์อันดีทางเครือญาติ ตั้งแต่ระดับเจ้าจนถึงไพร่ ดังเช่น พระญาติฝ่ายมารดาของกษัตริย์เชียงใหม่มีเชื้อสายมาจากสิบสองปันนา (ณกานต์ 2554) ในขณะที่ล้านนาตะวันออกที่มีศูนย์กลางอยู่เมืองน่าน พบว่ามีชาวไทลื้ออพยพลงมาจากสิบสองปันนาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังรายเช่นกัน เข้ามาอยู่เมืองบิหารของเมืองน่าน ดังที่ปัจจุบันก็ยังคงปรากฏกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้ออาศัยอยู่ เช่น เมืองปัว เมืองปง

เมืองเชียงคำ เมืองเชียงฮ่อน เมืองเชียงลม เป็นต้น กระบวนการอพยพและตั้งถิ่นฐานของไทยลื้อ (รวมทั้งไทยวนด้วย) ในเขตเมืองน่านเกิดขึ้นหลายครั้ง และต่อเนื่องกันมาด้วยหลายสาเหตุด้วยกัน อาทิเช่น การเกิดศึกสงครามที่ทำให้บ้านเมืองในล้านนาต้องร้างผู้คน ภายหลังมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ของผู้คนกลุ่มต่างๆ จนยากที่จะชี้ชัดลงไปได้นั่นแน่นอนว่าเป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ใดโดยเฉพาะ (รัตนพร 2538)

ยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” (พ.ศ. 2325-2411)

หลังกองทัพสยาม (กรุงรัตนโกสินทร์) ได้ช่วยล้านนาขับไล่พม่าออกไปได้สำเร็จในช่วงต้นศตวรรษ 2300⁸ และอาณาจักรล้านนาได้กลายเป็นประเทศราชของสยาม พระเจ้ากาวิละ กษัตริย์แห่งเชียงใหม่ได้ทำการฟื้นฟูอาณาจักรซึ่งร้างผู้คนมานานกว่า 200 ปี ในยุคการฟื้นฟูอาณาจักรนี้จึงต้องการกำลังคนเป็นสำคัญ อันนำมาสู่นโยบายที่เรียกว่า **“เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”** นั่นคือตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2325-2353 มีการยกกองทัพจากล้านนาขึ้นไปเกลี้ยกล่อมและทำศึกกวาดต้อนผู้คนในลักษณะของการ **“เทศรว”** คือยกมาทั้งเมือง อันมีทั้งเจ้าเมืองและไพร่จากเมืองต่างๆ ในสิบสองปันนา เชียงตุง เมืองยอง เมืองยู้ เมืองหลวง เมืองเชียงขวาง เมืองวะ เมืองหลวง และหัวเมืองชายขอบของล้านนา เช่น เชียงแสน เมืองสิง เมืองพง เมืองหลวงภูคา เป็นต้น ผู้คนที่อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานในล้านนาจากเมืองต่างๆ ดังกล่าว ประกอบไปด้วยคนตระกูลไทหลายกลุ่ม เช่น คนยองหรือไทลื้อจากเมืองยอง ไทชินกับไทใหญ่จากเชียงตุง ไทลื้อจาก

⁸ พม่าเข้าครอบครองอาณาจักรล้านนา โดยเฉพาะเชียงใหม่และเชียงแสน ระหว่างปี พ.ศ. 2101 ถึง 2317 ผลของสงครามทำให้ผู้คนในล้านนามีทั้งที่ถูกกวาดต้อนไปพม่าและหนีภัยสงครามไปหลบซ่อนตามป่าเขา จนทำให้เมืองหลักอย่างเชียงใหม่และลำพูนกลายเป็นเมืองร้าง (ดูใน สรสวัสดิ์ 2551)

เมืองต่างๆ ในสิบสองปันนา รวมทั้งไทวอนจากเมืองเชียงแสน (สรสวดี 2551 และ แสง 2544)

อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูล้านนามิได้เกิดขึ้นเพียงช่วงเวลาเดียว และมีได้เกิดขึ้นกับเมืองเชียงใหม่และลำพูนเท่านั้น หากแต่หัวเมืองต่างๆ ของล้านนามิมีการฟื้นฟูเมืองเช่นกัน โดยเฉพาะเมืองน่านในฐานะล้านนาตะวันออก ช่วง พ.ศ. 2331-2399 สยามซึ่งเป็นเจ้าประเทศราชของล้านนาได้มอบหมายให้เมืองน่านทำการกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองด้านเหนือลงมาเช่นกัน ด้วยเหตุป้องกันมิให้พม่ากลับมาใช้หัวเมืองทางเหนืออย่างเชียงตุง เชียงแสน สิบสองปันนา ช่องสุ่มกำลังพลกลับมาตีล้านนาอีกครั้ง การ “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ของเมืองน่านในยุคนี้เกิดขึ้น 3 ครั้งสำคัญคือ ในสมัยเจ้าอัตถวรปัญโญ ยกกำลังขึ้นไปตีเมืองในจากสิบสองปันนาและเชียงตุง พร้อมกวาดต้อนไทลื้อลงมาไว้เมืองเชียงม่วนในปี พ.ศ. 2331 ต่อมาในสมัยเจ้าสุมนทวารวราช (พ.ศ. 2353-2368) กวาดครัวชาวไทลื้อเมืองลำเมืองพง เมืองหลวงภูคา และเมืองเชียงแขง เข้ามาตั้งถิ่นฐานด้านเหนือของเมืองน่านเป็นจำนวนกว่า 6,000 คน และอีกครั้งคือช่วง พ.ศ. 2399 เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าเมืองน่าน ขึ้นไปตีเมืองพง เมืองหย่วน เมืองมาง เมืองลำ เมืองแพด มาไว้ที่เมืองเทิง อยู่ได้ 5 ปี ก่อนที่จะให้ย้ายไปที่เมืองท่าวังผาและเมืองเชียงม่วน จากนั้น 15 ปีให้หลัง พญานระ หัวหนากลุ่มคนไทลื้อเห็นว่าที่ทำกินไม่อุดมสมบูรณ์จึงพากันกลุ่มไทลื้อทั้งที่เข้ามาใหม่และที่อยู่เดิมย้ายข้ามเขากลับเข้ามาอยู่ที่ราบลุ่มของแม่น้ำแวน แม่น้ำลาว และแม่น้ำยวน อันเป็นบริเวณที่เรียกว่า “เมืองเชียงคำ” (สรสวดี 2551 และ นิธิมา 2552) ตั้งเป็นชุมชนไทลื้อที่อยู่ร่วมกับชุมชนชาวไทวอน แต่ก็พยายามเชื่อมโยงกับถิ่นฐานบ้านเกิดจากสิบสองปันนา โดยการตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อเมืองที่จากมา เช่น บ้านหย่วน บ้านมาง บ้านแพด ที่ยังคงปรากฏอยู่มาจนถึงปัจจุบัน (นิธิมา 2552)

กล่าวได้ว่ามีไทลื้อเป็นจำนวนมากเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตเมืองน่าน ช่วงศตวรรษ 2300 เพื่อร่วมสร้างบ้านแปงเมือง ชาวสิบสองปันนาได้เรียกช่วงเวลานี้ว่า **“ศึกกะหล่ม”** เนื่องจากการกวาดต้อนผู้คนจากเมืองต่าง ๆ ในสิบสองปันนากลายเป็นเมืองร้าง อย่างไรก็ตาม มีชาวลื้อจำนวนมากเช่นกันที่อพยพลงมาเขตเมืองน่านด้วยความเต็มใจ เข้าทำนอง **“หนีร้อนมาพึ่งเย็น”** ด้วยเหตุลี้ภัยสงครามอื่น เช่น **“ศึกฮ่อ”** ทางตอนเหนือของลาวและเวียดนามที่เกิดการปล้นสะดมจากโจรจีนฮ่อ และปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองท้องถิ่นของผู้ปกครองและเครือญาติ นอกจากนี้การอพยพย้ายถิ่นของชาวไทลื้อหลาย ๆ ครั้ง เป็นลักษณะการอพยพของกลุ่มเล็ก ๆ อันเป็นปกติวิสัยของผู้คนในสมัยรัฐจาริตที่ไม่มีพรมแดนรัฐชาติ ผู้คนสามารถย้ายถิ่นไปยังจุดหมายปลายทางที่ตนเห็นว่าปลอดภัยและมั่นคงกว่า (รัตนพร 2538)

ยุคน้ำซึมบ่อทราย (พ.ศ. 2411 ถึงทศวรรษ 2490)

ผลจากการที่ถูกกวาดต้อนลงมาในยุคก่อนหน้านี้ ได้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างชาวไทลื้อในเมืองต่าง ๆ ทางด้านทิศเหนือกับเมืองในล้านนาและล้านช้าง ฉะนั้น การอพยพลงมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนล้านนาของชาวไทลื้อหลังยุค **“เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”** จนถึงยุคสยามกลายเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า (รัชกาลที่ 5) จึงเป็นการอพยพลงมาในลักษณะ **“น้ำซึมบ่อทราย”** คือการทยอยเข้ามาเป็นจำนวนครั้งละไม่มาก ด้วยเหตุผลของการหนีโจรปล้นสะดม การเข้ามาค้าขาย การติดตามญาติพี่น้อง และแสวงหาที่ทำกินที่ดีกว่า เป็นต้น บางคราวเป็นการข้ามเพียงลำน้ำโขงและเทือกเขาที่กั้นระหว่างแอ่งที่ราบ ดังเช่นลื้อเมืองน่านจำนวนไม่น้อยที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่ยังเมืองต่าง ๆ ที่เป็นประเทศลาวในปัจจุบัน (ณกานต์ 2554 และ รัตนพร 2538)

พ่อเผ่าบ้าน ศรีจันทร์ ชาวไทลื้อบ้านทุ่งมอก อำเภอเชียงคำ วัย 76 ปี เล่าถึงเรื่องราวที่ฟังมาจากแม่ของตนเองว่า

รุ่นปู่ย่าตายาย (ราว 120 ปีมาแล้ว ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5) มาจากสิบสองปันนา เพราะต้องหนีโจรช้อ เมื่อเข้ามาในหมู่บ้าน พวกโจรช้อจะเอาถังวางไว้กลางบ้าน หากใครไม่เอาทรัพย์สินมาใส่ ลงในถังก็จะถูกทำร้ายเช่นฆ่า จึงต้องหนีด้วยการนั่งเรือ ข้ามแพ ล่องโขงมาอยู่เมืองน่าน มากันเป็นช่วงๆ บ้างก็มาไม่ถึง ตั้งบ้านเรือน อยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ตกค้างอยู่ฝั่งลาวก็มี เมื่อจำนวนคนอพยพมา เมืองน่านมากขึ้น ไม่มีพื้นที่ทำมาหากินเพียงพอ เจ้าเมืองน่านจึงให้ ไปอยู่ที่เมืองต่างๆ ในเขตการปกครองของเมืองน่าน ผู้ใดสมัครใจ ไปไหนก็ไป ไปกับหัวหน้ากลุ่ม บ้างไปถึงเมืองเทิง เมืองคอบ หรือ เชียงของ (สัมภาษณ์ นายปั่น 2557)

ทิศทางการอพยพมิได้เกิดจากเหนือลงใต้หรือจากประเทศเพื่อนบ้าน เข้ามายังดินแดนที่ปัจจุบันเป็นประเทศไทยเท่านั้น หากแต่มีการอพยพจาก ใต้ขึ้นเหนือกับตะวันออก และออกจากดินแดนที่ปัจจุบันเป็นประเทศไทย ไปยังประเทศเพื่อนบ้านด้วย โดยในส่วนของจากเหนือลงใต้นั้นเห็นได้จาก งานศึกษาถิ่นเดิมของชาวไทลื้อก่อนการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่หมู่บ้าน ต่างๆ ในจังหวัดน่านนั้น โดยรัตนพร เศรษฐกุล (2538: 22) พบว่า “อยู่ในบริเวณชายแดนที่บรรจบกันของสิบสองปันนา เชียงตุง ลาว และ ล้านนา ได้แก่ เมืองลำ เมืองเลน เมืองยอง เมืองยู่ เมืองหลวย เชียงแขง เมืองสิง เชียงลาบ เมืองเงิน เมืองพวน และเมืองคอบ” รวมทั้งเมือง หลวงพระบางกับเมืองต่างๆ ในแขวงไชยะบูลี เช่น เมืองเงิน เชียงฮ่อน เชียงลม ส่วนการอพยพจากใต้ขึ้นเหนือและตะวันออก โดยเฉพาะจาก เมืองน่านออกไปยังเมืองใกล้เคียงนั้นจะเห็นได้จากการที่คณะผู้วิจัย

ได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ในชุมชนที่เมืองคอบกับเมืองเชียงฮ่อนในแขวงไซยะบูลี ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เรียกว่า “ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง” ที่เคยเป็นดินแดนข้อพิพาทระหว่างรัฐสยามกับเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส ผู้คนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มไทลื้อกับไทยวน ที่เหลือเป็นหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง เมียน และถิ่น โดยมีเพียงหมู่บ้านเดียวที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว นั่นคือเมืองปากคอบ (ดูตารางที่ 3 ประกอบ) ยิ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองเชียงฮ่อนแล้ว ไม่มีแม้แต่หมู่บ้านเดียวที่เป็นคนชาติพันธุ์ลาว ทั้งนี้บรรพบุรุษของกลุ่มคนไทลื้อและไทยวนทุกหมู่บ้านในเมืองคอบและเมืองเชียงฮ่อนส่วนใหญ่อพยพมาจากเมืองน่าน เข้ามาตั้งชุมชนหลักอยู่ในแถบนี้ตั้งแต่ประมาณสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ภายหลังจากนั้นจึงได้ขยายเป็นหมู่บ้านใหม่ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ตารางที่ 3 แสดงหมู่บ้านและกลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองคอบ แขวงไซยะบูลี

ลำดับที่	ชื่อหมู่บ้าน	กลุ่มชาติพันธุ์	ถิ่นเดิมที่อพยพมา
1	ปางมอน	ม้ง	-
2	หัวเมือง	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
3	ม่วง	ไทยวน	จังหวัดน่าน
4	เล็ม	ไทยวน	จังหวัดน่าน
5	ทุ่งเม่น	ไทยวน	จังหวัดน่าน
6	น้ำคำ	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
7	ป่าซาง	ม้ง	-
8	ดอนมูล	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
9	โพนสว่าง (ดอนชัย)	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
10	เก็ด	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
11	สบโต่ม	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน

ลำดับที่	ชื่อหมู่บ้าน	กลุ่มชาติพันธุ์	ถิ่นเดิมที่อพยพมา
12	แสงสว่าง (กล้วย)	ไทยวน	จังหวัดน่าน
13	ห้วยเงิน	ม้ง	-
14	น้ำโต่ม	ไทยวน	จังหวัดน่าน
15	โป่งคำ	ถิ่น	-
16	คั้ง	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
17	หลักคำ	ไทยวน+ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
18	เมืองใหม่ (สบป่า) (ที่ตั้ง เมืองคอบใหม่ในปัจจุบัน)	ไทลื้อ+ลาว	จังหวัดน่าน (ไทลื้อ)
19	สถาน	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
20	น้ำป่าว	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
21	ถ้ำ	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
22	ห้วยนกกด	ถิ่น	-
33	หน่อขม	ถิ่น	-
24	ดอนขม	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
25	ปางไฮ	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
26	ป่าคา	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
27	ห้วยเลา	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
28	ห้วยพระ	ม้ง	-
29	ดง	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
30	เชียงทอง	ม้ง	-
31	ผาแดง	ม้ง	-
32	สา	ไทลื้อ	เชียงตุงและลาว
33	ปากไซะ	ไทลื้อ	เชียงตุงและลาว
34	ก้อนดิน	ไทลื้อ	เชียงตุงและลาว
35	แก่งพาก	ไทลื้อ	เชียงตุงและลาว

ลำดับที่	ชื่อหมู่บ้าน	กลุ่มชาติพันธุ์	ถิ่นเดิมที่อพยพมา
36	ขุนห้วยจาง	เย้า	-
37	ดินผาหม่น	เย้า	-
38	บ่อ	ไทลื้อ	จังหวัดน่าน
39	ปากคอบ	ลาว	-
40	ภูซาง	ม้ง	-
41	ภูลำน	ม้ง	-
42	ห้วยปอย	ม้ง	-

ส่วนที่เมืองเชียงฮ่อน หมู่บ้านที่เป็นชาวไทลื้อประกอบด้วย บ้านภู บ้านปาง ดอนตัน ป่าหวั่น บ้านใหม่หนองซาง บ้านนาออน ดอนเผื่อง บ้านนาออน บ้านค้ำ บ้านชิง และบ้านเชียงลม ส่วนหมู่บ้านที่เป็นชาวไทยวน คือ บ้านทาด บ้านดอนใจ บ้านลับ บ้านช้าง บ้านแก่น บ้านทุ่งเปิด และบ้านทุ่งกาบ ขณะที่บ้านน้ำล่อม เป็นหมู่บ้านชาวไทยวนและไทลื้อ จากการสอบถามชาวบ้านที่เป็นผู้อาวุโส ต่างก็ให้ข้อมูลว่าคนลื้อกับคนไทยวนเหล่านี้ มีประวัติศาสตร์การอพยพมาจากฝั่งเมืองน่าน ส่วนหมู่บ้านที่เหลือในเมืองเชียงฮ่อนเป็นหมู่บ้านที่อยู่กันแบบผสมผสานระหว่างชาวไทลื้อ ไทยวน ขมุ ม้ง และถิ่น

นอกจากการอพยพจากเมืองน่านข้ามเขาไปยังแอ่งที่ราบหุบเขาในเมืองเงิน หงสา เชียงฮ่อน และเมืองคอบแล้ว ในยุคก่อนรัฐชาติสมัยใหม่นั้น ชาวไทลื้อจากจังหวัดน่านยังได้อพยพกลับขึ้นมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในทุ่งราบเชียงคำและภูซางด้วย ดังคำให้สัมภาษณ์ของนายสุริยาภูธ สร้อยสวิง (2557) ที่ว่า บรรพบุรุษของตนย้ายจากบ้านต้นแหลงในอำเภอบัว จังหวัดน่าน มาตั้งชุมชนใหม่ที่ซานเมืองเชียงคำ จึงตั้งชื่อหมู่บ้านใหม่ตามชื่อบ้านต้นทางที่อพยพจากมา คือบ้านบัวแหลง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในตำบลฝายกวาง อำเภอเชียงคำ มิใช่เพียงหมู่บ้านดังกล่าวเท่านั้น หากแต่ยังมี

ชาวไทลื้อและไทยวนหมู่บ้านอื่นๆ ในเขตอำเภอเชียงคำกับอำเภอภูซางอีกหลายหมู่บ้านที่อพยพกลับจากจังหวัดน่านเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในทุ่งเชียงคำ ด้วยเหตุผลในการแสวงหาที่ทำมาหากินหรือที่นาเป็นหลัก (สัมภาษณ์ นายวิระพล 2557) ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าการโยกย้ายถิ่นฐานของชาวไทลื้อในยุคน้ำซึมบ่อทราย ซึ่งเกิดขึ้นก่อนการมีรัฐชาติสมัยใหม่ในภูมิภาคนี้ นั้นเป็นเรื่องปกติธรรมดาของชาวบ้าน เพราะไม่มีเส้นแบ่งดินแดนระหว่างเมืองและประเทศที่ชัดเจน ไม่มีการกีดกันคนจากที่อื่น นอกจากนั้นแล้วยังเป็นนโยบายของเจ้าผู้ครองนครในการส่งเสริมให้ชาวไทลื้อออกไปตั้งชุมชนอยู่ในเมืองใกล้เคียงอื่นๆ ด้วย

เมื่อเข้าสู่ยุคสมัยของการล่าอาณานิคมจากยุโรปและยุคหลังอาณานิคม คือช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงประการสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการใช้โยกย้ายถิ่นฐานของชาวไทลื้อ นั่นคือการกำหนดเส้นแบ่งเขตแดนประเทศหรือรัฐชาติสมัยใหม่ และตามมาด้วยการกำหนดให้ผู้คนกลายเป็น “คนในบังคับ” หรือพลเมืองของแต่ละรัฐชาติ⁹ กระนั้นก็ตาม อำนาจของรัฐชาติจากส่วนกลางยังไม่ได้เข้ามาจำกัดการย้ายถิ่นฐานข้ามประเทศของชาวไทลื้อในพื้นที่มากนัก การอพยพของชาวไทลื้อข้ามพรมแดนรัฐชาติยังคงเกิดขึ้นระหว่างช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงทศวรรษ 2510 ส่วนใหญ่เป็นการอพยพจากประเทศเพื่อนบ้านเข้าสู่ประเทศไทย โดยตั้งรกรากอยู่ตามเมืองชายแดนในภาคเหนือ เช่น อำเภอแม่สาย อำเภอเชียงแสน อำเภอเทิง และอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และจังหวัดน่าน เป็นต้น เหตุปัจจัยของการอพยพเข้ามาคือ การค้าขาย การติดตามญาติพี่น้อง และหนีภัยสงครามจากความขัดแย้งภายใน

⁹ ในยุคนั้น แม้จะยังไม่มีการสำรวจหรือสำมะโนประชากรทั่วประเทศ แต่ก็มีการออกหนังสือของทางราชการให้ผู้คน โดยเฉพาะคนที่ต้องเดินทางข้ามเส้นแบ่งประเทศ เพื่อแสดงถึงความเป็นพลเมืองของแต่ละประเทศ อันจะมีผลต่อการขึ้นศาลเพื่อพิจารณาคดี กับทั้งเพื่อการเก็บภาษีของรัฐด้วย

ของประเทศจีนและพม่า โดยเฉพาะภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ในประเทศจีนเมื่อปี พ.ศ. 2492 ตามมาด้วยการปฏิวัติวัฒนธรรมในประเทศจีนในช่วงปี พ.ศ. 2509 ถึง พ.ศ. 2519 ได้ส่งผลกระทบต่ออพยพของชาวไทยเชื้อสายจีนในสิบสองปันนาเข้าสู่ประเทศพม่า ลาว และประเทศไทยด้วย (ณกานต์ 2554)

อีกเหตุผลหนึ่งของการอพยพข้ามแดนจากเมืองคอบและเชียงฮ่อนเข้าสู่เชียงคำคือเพื่อให้ได้รับการรักษาพยาบาลที่ดีกว่าในกรณีเจ็บป่วย ดังตัวอย่างประวัติการก่อตั้งหมู่บ้านสบแวน¹⁰ อำเภอเชียงคำ ที่ส่งผลให้ชาวไทยเชื้อสายจีนอพยพย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมืองเชียงคำในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 กล่าวคือ บ้านสบแวนตั้งอยู่ริมแม่น้ำแวนทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตัวอำเภอเชียงคำ ถือเป็นหมู่บ้านใหม่หากเทียบกับหมู่บ้านละแวกเมืองเชียงคำ เช่น บ้านธาตุสบแวน บ้านหยวน บ้านม่วง บ้านเชียงบาน บ้านแพด ที่ก่อตั้งในยุคต้นรัตนโกสินทร์ หมู่บ้านสบแวนได้ชื่อว่าเป็น “หมู่บ้านโรคเรื้อน” เนื่องจากกลุ่มผู้มาบุกเบิกสร้างหมู่บ้านเป็นผู้ป่วยโรคเรื้อนที่มารักษากับหมอสอนศาสนาและหมอรักษาโรคชาวตะวันตก ทั้งนี้ ครูอินเขียน จันทิมา เจ้าหน้าที่โบสถ์คริสต์บ้านสบแวนเล่าว่า การรักษาโรคเรื้อนโดยหมอคาราเวล ในยุคประมาณทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา¹¹ ทำให้บ้านสบแวนกลายเป็นที่รู้จักกันในนามหมู่บ้านโรคเรื้อนที่มากไปกว่านั้นยังมีการสอนหนังสือโดยมิชชันนารีชาวต่างชาติด้วย

¹⁰ เรียนเรียงจากการสัมภาษณ์นายอินเขียน จันทิมา ผู้ปกครองหอพัก บ้านที่ของหมออุลิก (มิชชันนารีชาวอเมริกัน ประจำโบสถ์บ้านสบแวน) และนายจ้อม

¹¹ หมอคาราเวล (มิชชันนารีชาวอเมริกัน) เป็นผู้ก่อตั้งสถาบันแมคเคนตั้งแต่สมัยเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่องค์สุดท้าย (ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5) สถาบันแมคเคนเป็นสถาบันทางศาสนาที่รักษาคณูปวยโรคเรื้อนทั่วภาคเหนือ โดยเมื่อรักษาผู้ป่วยหายแล้วก็จะส่งผู้ป่วยที่หายแล้วดังกล่าวออกไปสร้างนิคมใหม่ เช่น นิคมแม่ลาวที่อำเภอพาน นิคมห้วยป่าป้อในอำเภอพญามังราย นิคมเวียงป่าเป้า นิคมเวียงของในจังหวัดเชียงราย ส่วนที่จังหวัดพะเยามีการจัดตั้งนิคมที่อำเภอดอกคำใต้ และที่บ้านสบแวน อำเภอเชียงคำ (สัมภาษณ์ ครูอินเขียน 2557)

จึงมีผู้ป่วยโรคเรื้อนทั้งจากหมู่บ้านต่าง ๆ ในประเทศไทยและลาวได้ทยอยกันเข้ามารับการรักษา เมื่อรักษาหายแล้วได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้าน จนส่งผลให้สมาชิกของนิคมโรคเรื้อนแห่งนี้ได้เพิ่มมากขึ้นดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน (สัมภาษณ์ ครูอินเขียน 2557) สอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของพ่อจ๋อม ศรีสะเกศ ผู้อาวุโสบ้านสบแวนที่เล่าว่า

ครอบครัวของพ่อจ๋อมย้ายจากเมืองคอบมาอยู่ที่บ้านสบแวน ตั้งแต่พ่อจ๋อมอายุ 3 ขวบ ขณะนั้นบ้านสบแวนมีเพียง 12 หลังคาเรือน ช่วงก่อนสงครามคอมมิวนิสต์จะเกิด คนเมืองคอบกับคนเชียงคำ ก็ไปมาหาสู่กัน มาค้าขาย มาพักกับญาติที่บ้านสบแวนก็มี ส่วนคนเมืองคอบที่มาอยู่ถาวรส่วนใหญ่จะเป็นผู้ป่วย บ้านสบแวนจึงขยายขึ้น จาก 40 หลังคาเรือน จนปัจจุบันมี 120 หลังคาเรือน โดยร้อยละ 80 เป็นคริสเตียน หากย้อนกลับไปในยุคที่เริ่มมีการตั้งโบสถ์ คือประมาณ 60 ปีที่แล้ว ตอนนั้นบ้านสบแวนมีประมาณ 40 กว่าครอบครัว สามารถแยกตามบ้านคันทางคือ เป็นคนเชียงคำเพียง 5 ครอบครัว ที่เหลือเป็นคนจากฝั่งเมืองคอบทั้งหมด คือมาจากบ้านหัวเมือง 10 ครอบครัว บ้านม่วง 4 ครอบครัว บ้านคอนมูน 2 ครอบครัว บ้านเลม 10 ครอบครัว บ้านทุ่งเม่น 1 ครอบครัว บ้านสถาน 5 ครอบครัว บ้านน้ำป่าว 1 ครอบครัว และบ้านป่าคา จำนวน 7 ครอบครัว (สัมภาษณ์ พ่อจ๋อม 2557)

ยุคสงครามเย็น (ทศวรรษ 2500 - ทศวรรษ 2520)

เมื่อเข้าสู่ยุคสงครามเย็น¹² โดยเฉพาะเมื่อประเทศลาวได้เปลี่ยนการปกครองจากระบอบประชาธิปไตยแบบนิยมกษัตริย์มาเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลาวแตก” เมื่อปี พ.ศ. 2518 แล้วชาวลาวหลากหลายชาติพันธุ์ต้องกลายมาเป็นผู้ลี้ภัยสงครามด้วยการหนีเข้าสู่ประเทศไทย ชาวไทลื้อจากแขวงไซยะบูลีในประเทศลาวซึ่งเคยร่วมกับฝ่ายรัฐบาลประชาธิปไตยทำการต่อสู้กับฝ่ายคอมมิวนิสต์ต้องหนีภัยสงครามเข้ามาอยู่ฝั่งประเทศไทย บางส่วนเข้าอยู่ในศูนย์รับผู้ลี้ภัยสงครามที่บ้านแกในอำเภอเชียงคำ (ปัจจุบันอยู่หลังบริเวณที่ว่าการอำเภอภูซาง) ขณะที่ส่วนใหญ่ได้เข้ามาอาศัยอยู่กับญาติในหมู่บ้านฝั่งไทยตลอดแนวชายแดนจังหวัดเชียงราย พะเยา และน่าน ผู้ชายวัยฉกรรจ์ได้รับการชักชวนโดยฝ่ายปกครองและทหารของไทยให้เข้าร่วมขบวนการต่อสู้เพื่อกอบกู้บ้านเมืองคืนจากการปกครองของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ขณะที่ทหารเหล่านี้บางส่วนได้ถูกจ้างให้เป็นกองกำลังคุ้มครองการก่อสร้างเส้นทางสายยุทธศาสตร์ตามแนวชายแดนในภาคเหนือ อย่างเส้นทางจากอำเภอเชียงคำไปยังอำเภอท่าวังผาในจังหวัดน่าน รวมถึงการให้คนเหล่านี้เข้าไปเกลี้ยกล่อมให้ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยเข้ามาอบตัวตามนโยบาย 66/2523 ของรัฐบาลไทยด้วย (สัมภาษณ์ นายอุดมพงษ์ 2557 และณกานต์ 2554)

¹² สงครามเย็น (ทศวรรษ 2490-2530) เป็นการเรียกสถานการณ์ความขัดแย้งของสองลัทธิการเมืองในระดับโลกคือฝ่ายประชาธิปไตยที่มีสหรัฐอเมริกาและประเทศในยุโรปตะวันตกเป็นผู้นำ กับฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่มีอดีตสหภาพโซเวียตและจีนเป็นผู้นำ ที่เรียกว่าเป็นสงครามเย็นเพราะในระดับโลกนั้นเป็นการทำสงครามทางด้านจิตวิทยาที่ไม่ได้จับอาวุธขึ้นสู้รบอย่างเป็นทางการ แต่ในระดับพื้นที่อย่างทางตอนบนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่นที่ประเทศเวียดนาม ลาว และไทยนั้น สงครามเย็นได้ทำให้เกิดความขัดแย้งและการสู้รบกันประมาณสองทศวรรษ จนทำให้เกิดผู้ลี้ภัยอินโดจีนเป็นจำนวนมากในประเทศไทย ต่อมาส่วนใหญ่ได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานในประเทศตะวันตก

หลังจากยุคสงครามเย็นแล้ว การอพยพของชาวไทลื้อจากเมืองต่าง ๆ ในแขวงไชยบุรีเข้าสู่จังหวัดพะเยาและน่านยังคงดำเนินต่อมา ด้วยเพราะไม่ชอบลัทธิทางการเมืองและการปกครองที่เกิดขึ้นใหม่ กับทั้งความยากลำบากทางเศรษฐกิจภายใต้ระบอบสังคมนิยมที่เป็นอยู่ ดังนั้น การอพยพข้ามจากฝั่งประเทศลาวมายังฝั่งไทยจึงเป็นลักษณะของการเดินทางมาเป็นรายบุคคลกับรายครอบครัวที่ลักลอบหนีมาพึ่งพาญาติพี่น้องฝั่งไทยในระยะแรก หลังจากนั้นจึงค่อย ๆ ตั้งบ้านเรือนและสร้างชีวิตครอบครัวในหมู่บ้านปกติ ดังตัวอย่างของนายเลิศ (นามสมมติ) อายุ 58 ปี ชาวบ้านสบแวน อำเภอเชียงคำ ตัวเขาเกิดที่บ้านก้อ (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอภูซาง) เมื่อปี พ.ศ. 2498 หลังจากที่พักพิวยพมาบ้านหัวเมืองในเมืองคอบ แขวงไชยบุรี แต่ภายหลังจากตั้งบ้านอยู่ได้เพียงสามปี พ่อก็อพยพกลับไปที่บ้านหัวเมืองในเมืองคอบ โดยพานายเลิศไปด้วย ส่วนพี่ชายของนายเลิศยังคงอาศัยอยู่กับญาติที่บ้านก้อ เมื่อกลับไปอยู่ลาวแม่ของนายเลิศได้คลอดบุตรอีกคน ซึ่งเป็นน้องชายของนายเลิศ ต่อมาในปี พ.ศ. 2510 พ่อได้เสียชีวิตที่ประเทศลาว ช่วงที่เกิดสงครามระหว่างฝ่ายรัฐบาลนิยมกษัตริย์กับฝ่ายปะเทดลาว (คอมมิวนิสต์) นายเลิศได้เข้าเป็นกองทหารของฝ่ายรัฐบาลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515 แต่เมื่อฝ่ายปะเทดลาวยึดเมืองคอบได้ในปี พ.ศ. 2517 เขาถูกปลดอาวุธแล้วกลายมาเป็นราษฎรธรรมดา แต่โชคดีที่ไม่ได้ถูกส่งไปลัมนนา (ฝึกอบรมแนวคิดสังคมนิยม) เพราะตัวเขาไม่ได้เป็นผู้นำทหารคนสำคัญแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม เมื่อฝ่ายปะเทดลาวเข้าทำการปกครองแทน ก็ได้เข้มงวดเรื่องการเก็บภาษีและการเกณฑ์แรงงานผู้คนเพื่อทำการผลิตรวม ส่งผลให้ทรัพย์สิน ที่ดิน สัตว์เลี้ยง ฯลฯ ตกเป็นของรัฐ ประกอบกับฐานะทางเศรษฐกิจยากลำบากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ก่อนหน้านี้ ดังนั้น เมื่อปี พ.ศ. 2519 นายเลิศจึงหลบหนีข้ามชายแดนเข้ามาฝั่งไทย

โดยปล่อยให้แม่และน้องชายอยู่ในประเทศลาว ส่วนตัวเองได้เข้ามาอยู่อาศัยกับพี่ชายที่บ้านก่อ ในปี พ.ศ. 2520 จึงได้แต่งงานกับภรรยาที่เป็นคนไทลื้อที่บ้านสบแวน ภรรยาเป็นคนที่มิได้สัญชาติไทย ขณะที่นายเลิศยังมิได้รับสัญชาติไทยจวบจนปัจจุบัน ทั้งสองมีลูกสาวสองคน โดยได้สัญชาติไทยตามแม่

กล่าวโดยสรุป การเคลื่อนย้ายถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของชาวไทลื้อในอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ซึ่งอยู่ระหว่างรอยต่อของประเทศจีน พม่า และลาว เข้าสู่ดินแดนล้านนาที่ปัจจุบันเป็นภาคเหนือของประเทศไทย ได้เกิดขึ้นมายาวนานตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 20 โดยแบ่งออกเป็นสี่ยุคด้วยกัน คือ ยุคล้านนาในสมัยราชวงศ์มังราย ยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง ยุคน้ำซิมบ่อทราย และยุคสงครามเย็น ด้วยสาเหตุหลักของการอพยพคือการถูกกวาดต้อน การค้า และการแสวงหาที่ทำกินที่ดีกว่า รวมทั้งการติดตามญาติพี่น้องและการหลบหนีภัยสงครามและความไม่สงบประการสำคัญคือ การเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีเส้นแบ่งพรมแดนกับการกำหนดสถานะความเป็นพลเมืองหรือคนในบังคับที่เกิดขึ้นตามมา ยังผลให้ชาวไทลื้อได้กลายเป็นพลเมืองของรัฐที่แตกต่างกันไป ยิ่งในระยะหลังปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ที่มีผู้อพยพลี้ภัยสงครามจากประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้รัฐบาลไทยเข้มงวดเรื่องการให้สัญชาติแก่คนที่ยังคงตกหล่นและคนที่เข้ามาใหม่ ชาวไทลื้อที่มีการอพยพย้ายถิ่นฐานข้ามพรมแดนของประเทศในยุคหลังจึงกลายเป็นคนเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายหรือเป็นคนไร้รัฐไร้สัญชาติ ดังในกรณีที่เกิดขึ้นที่จังหวัดพะเยา เชียงราย น่าน และลำปาง ทั้งๆ ที่พวกเขาล้วนแล้วแต่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันมายาวนาน

การกระจายตัวของชุมชนไทลื้อในปัจจุบัน

ประวัติศาสตร์ของชาวไทลื้อในชุมชนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นประเทศไทย ลาว พม่า หรือเวียดนาม ล้วนแล้วแต่ระบุว่าบรรพบุรุษของตัวเองมาจาก ดินแดนสิบสองปันนาทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการอพยพเพราะถูกกวาดต้อน หนีสงคราม ติดตามญาติพี่น้อง ค้าขาย หรือแสวงหาที่ทำกินที่ดีกว่าก็ตาม จากการค้นคว้าของณกานต์ อนุกุลวรรณะ (2554) พบว่า ปัจจุบันมีชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อกระจายอยู่ในประเทศจีน เวียดนาม ลาว พม่า และไทย โดยในประเทศจีนนั้นมีชุมชนไทลื้ออยู่ในเขตปกครองตนเองชนชาติไทสิบสองปันนา ซึ่งอยู่ทางใต้สุดของมณฑลยูนนานในภาคตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน ส่วนในเวียดนาม มีชุมชนไทลื้ออยู่ที่เมืองบินลูห์ เมืองเถน (เดียนเบียนฟู) และพื้นที่ด้านตะวันตกของแม่น้ำดำที่เป็นเขตแดนติดต่อกับประเทศจีน ในสหภาพเมียนมาร์ มีชาวไทลื้ออาศัยอยู่ในเมืองเชียงลาบ เมืองป่าแลว เมืองเลน เมืองวะ เมืองน้ำ เมืองฐาน เมืองขัน เมืองยอง เมืองพะยาก เมืองยู่ และเมืองหลวย ด้านประเทศลาว พบชุมชนไทลื้อในเมืองอู เมืองบุนเหนือ และเมืองบุนใต้ของแขวงพงสาตี เมืองน้ำทา เมืองสิง เมืองนัง เมืองกำง เมืองลอง และเมืองนาแลในแขวงหลวงน้ำทา เมืองไซ เมืองแบง เมืองน้ำบาก และเมืองฮุนในแขวงอุดมไซ เมืองห้วยทราย ต้นฝั๋ง และปากทาในแขวงบ่อแก้ว เมืองเงิน เมืองหงสา เมืองคอบ เมืองเพียง และเมืองเชียงลมในแขวงไซยะบูลี และเมืองปากอูกับเมืองหลวงพระบาง ในแขวงหลวงพระบาง

ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่สาบในตำบลสะเมิงได้ในเขตอำเภอสะเมิง บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่ฮอน อำเภอแม่ฮอน ส่วนที่จังหวัดเชียงราย ชุมชนของชาวไทลื้อกระจายอยู่ในพื้นที่ที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำกก แม่น้ำอิง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่อำเภอแม่สาย อำเภอแม่จัน อำเภอเชียงแสน อำเภอเชียงของ อำเภอเวียงแก่น อำเภอแม่สรวย อำเภอเวียงป่าเป้า อำเภอแม่ฟ้าหลวง อำเภอเทิง อำเภอบ้าน ที่จังหวัดลำพูน พบการตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง แม่น้ำกว๊ม แม่น้ำทา โดยอาศัยอยู่ในเขตอำเภอเมือง อำเภอป่าซาง อำเภอบ้านโฮ่ง อำเภอแม่ทา อำเภอลี้ และอำเภอหัวทุ่งช้าง ในพื้นที่จังหวัดลำปาง ชาวไทลื้อตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง และแม่น้ำห้วยแม่ป่ง ในตำบลกล้วยแพะ อำเภอเมือง และตำบลน้ำใจ อำเภอแม่ทะ ที่จังหวัดพะเยา พบการตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำลาว แม่น้ำแวน แม่น้ำวอน ในเขตอำเภอเชียงคำ อำเภอภูซาง บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงในเขตอำเภอจุน บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำยมในพื้นที่ตำบลบ้านมางและตำบลสระ อำเภอเชียงม่วน ที่จังหวัดแพร่ ชาวไทลื้ออาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำยม เขตตำบลบ้านดิน อำเภอเมือง และตำบลพระหลวง อำเภอสูงเม่น และที่จังหวัดน่าน พบการตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน และแม่น้ำสาขา เช่น ลำน้ำปัว ลำน้ำย่าง และลำน้ำยาว โดยมีชุมชนกระจายอยู่ในอำเภอเมือง อำเภอท่าวังผา อำเภอปัว อำเภอเชียงกลาง อำเภอทุ่งช้าง และอำเภอสันติสุข (ถนอมต์ 2554) (ดูแผนที่ 1 ประกอบ)

งานศึกษาและข้อถกเถียงเกี่ยวกับไทลื้อ

นอกจากตำนานและบันทึกที่เป็นลักษณะดั้งเดิมแล้ว งานเขียนยุคใหม่ที่ถือว่าเป็นงานทางด้านมานุษยวิทยาที่เกี่ยวข้องกับไทลื้อในสิบสองปันนา น่าจะเริ่มต้นด้วยผลงานของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ที่ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2497 งานเขียนของบุญช่วยเป็นงานเชิงกึ่งบันทึกการเดินทางถึงวิชาการ ที่เขียนเกี่ยวกับผู้คน วิถีชีวิตและความเชื่อ โดยเฉพาะกลุ่มคนไทลื้อในเมืองต่างๆ ที่สิบสองปันนา งานเขียนของบุญช่วยจึงมีลักษณะของความเป็นสารัตถนิยม คือ ประการแรก เป็นการนำเสนอข้อมูลที่เป็นภาพนิ่ง นั่นคือไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของชาวไทลื้ออันเป็นผลมาจากบริบทที่เกี่ยวข้อง ประการที่สอง เป็นการนำเสนอข้อมูลทั่วไป ครอบคลุมด้านประวัติศาสตร์ ภาษา เครื่องแต่งกาย ความเชื่อ และพิธีกรรม สถาปัตยกรรม และการค้า เป็นต้น โดยไม่ได้พิจารณาบริบทและความสัมพันธ์แต่อย่างใด

ต่อมามีนักวิชาการชาวอเมริกันที่เข้ามาศึกษาชาวไทลื้อที่เชียงคำ ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 คือ ไมเคิล มอร์แมน งานเขียนชิ้นสำคัญของมอร์แมน คือบทความ Ethnic Identification in a Complex Civilization: Who are the Lue? (การกำหนดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในอารยธรรมที่ซับซ้อน: ใครคือชนชาวลื้อ?) ที่ได้แย้งงานเขียนของ Raul Naroll ที่พยายามเสนอว่า แบบแผนหรือหน่วยยึดทางวัฒนธรรม เช่น รูปแบบทางการเมือง ความเชื่อและพิธีกรรม แบบแผนการดำรงชีวิต และภาษา เป็นตัวกำหนดความแตกต่างระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมอร์แมนไม่เห็นด้วย แต่ชี้ให้เห็นว่าในกรณีของชาวไทลื้อที่เขาศึกษาที่บ้านปิง (บ้านแพด) ที่อำเภอเชียงคานั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่เราจะต้องค้นหา “เกณฑ์กำหนด” ที่ใช้ในการเรียกชื่อทางชาติพันธุ์ในการจำแนกประเภททุกระดับ นั่นคือ (1) ในระดับความเป็น

ชาติพันธุ์ ชาวไทลื้อถือว่าพวกเขาเป็นคนไท ซึ่งแตกต่างจากคนจีนและชาวเขา (2) ในระดับของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไท พวกเขาถือเป็นคนเหนือที่แตกต่างจากคนภาคกลาง (3) ในระดับของคนไทในภาคเหนือ พวกเขาเป็นคนลื้อ ซึ่งแตกต่างจากไทใหญ่ ไทยวน และลาว (4) ในระดับคนลื้อด้วยกันเอง พวกเขาใช้เมืองที่ตัวเองมีถิ่นฐานอยู่ เช่น เมืองพง เมืองลำ ฯลฯ เป็นเกณฑ์จำแนกความแตกต่าง และ (5) ในระดับของเมือง (คนลื้อที่อยู่เมืองเดียวกัน) พวกเขาใช้ความเป็นบ้านหรือชุมชนเป็นตัวกำหนดความแตกต่าง เช่น ลื้อบ้านแพด ลื้อบ้านสบแวน ลื้อบ้านหยวน ฯลฯ (Moerman 1965) นอกจากนั้นแล้วมอร์แมนยังชี้ให้เห็นว่า อัตลักษณ์ของชาวไทลื้อนั้นมีหลากหลาย นั่นคือเป็นทั้งคนไทย คนเมือง (ไทยวน) และไทลื้อ การที่พวกเขาจะนิยามว่าตัวเองเป็นใครนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์และประโยชน์ที่ตัวเองจะได้รับ (Moerman 1967)

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาของมอร์แมนยังคงเน้นที่ความสัมพันธ์และความเป็นลื้อในบริบทของประเทศไทย หากแต่ในความเป็นจริงนั้นชาวไทลื้ออาศัยอยู่ในหลายประเทศในภูมิภาคนี้ ดังนั้น งานศึกษาของชาร์ลส เอฟ คายส์ (1992) จึงได้ทำการศึกษาไทลื้อในประเทศจีน ลาว และไทย โดยชี้ให้เห็นว่า แม้นโยบายของรัฐบาลจะส่งผลต่อการกำหนดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทลื้อที่อาศัยอยู่ในแต่ละประเทศ หากแต่คนไทลื้อเองยังคงสามารถดำรงไว้ซึ่งความเป็นอัตลักษณ์ไทลื้อข้ามชาติได้ ประการสำคัญคือชาติพันธุ์สัมพันธ์ในกรณีของไทลื้อนั้นก่อให้เกิดการต่อรองกันและกันอยู่ตลอดเวลา และในบางครั้งก็ต้องดิ้นรนต่อสู้ บนความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นความทรงจำเกี่ยวกับบรรพบุรุษเฉพาะของตัวเอง ซึ่งได้อาศัยอยู่ภายใต้รัฐต่าง ๆ ดังเช่น ไทลื้อในรัฐไทยที่มีอัตลักษณ์ในฐานะเป็นต้นธารบรรพบุรุษของคนไทย แต่ในยุคหนึ่งก็เป็นกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมที่ขายได้ ขณะที่ไทลื้อภายใต้รัฐลาว ดังในกรณีของลื้อเมืองสิงห์นั้น แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ท้องถิ่น โดยประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของลื้อเมืองสิง

ได้กล่าวอ้างว่ามาจากสิบสองปันนาที่ถือว่าตนเป็นลื้อแท้ แม้จะเผชิญกับยุคสมัยของอาณานิคมฝรั่งเศสและผ่านปฏิบัติการตามนโยบายสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์มายาวนาน แต่อิทธิพลดังกล่าวก็ไม่ได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ไทลื้อเมืองสิงมากนัก ทั้งนี้ลื้อเมืองสิงยังสามารถใช้อัตลักษณ์ท้องถิ่นของตนควบคู่ไปกับวัฒนธรรมแห่งชาติลาวได้อย่างไม่ขัดแย้ง

ข้อเสนอในประเด็นอัตลักษณ์ท้องถิ่นของ Keyes ดังกล่าวได้นำไปสู่การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างลื้อเมืองสิงกับลื้อเมืองน่านท่ามกลางบริบทของชาติ จากบทความ Lue Ethnicity in Nation Context: A Comparative Study of Tai Lue Communities in Thailand and Laos ของ Pual Cohen (1998) การศึกษากล่าวถึงพิธีไหว้ผีเมืองของเมืองสิง เริ่มในสมัยเจ้าฟ้าสิริหน่อ วงศ์ปลายศตวรรษที่ 19 มีการใช้ควายดำเช่นสังเวณีเมือง มีหมอแดงกับหมอหลวงประกอบพิธีกรรม ชาวเมืองมีส่วนร่วมในการออกเงินซื้อควายดำ และเนื้อควายจะแบ่งให้ชาวบ้านและ “ตาแสง” (ก่านัน) มีนัยแสดงถึงการร่วมแรงร่วมใจกันของชาวเมือง แม้รัฐบาลจะห้ามการประกอบพิธีไหว้ผีเมืองสิงในปี ค.ศ.1973 แต่ชาวเมืองก็ยังมีกรลักลอบทำอยู่ นอกจากนี้ในพิธีไหว้ผีเมือง ยังมีการไหว้ผีบรรพบุรุษจาก 32 ส่วนของมนุษย์ ซึ่งจะเชื่อมโยงกับความเป็นพื้นที่ (landscape) ของเมืองสิงด้วย กล่าวคือจะมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนเป็นชั้น อันมีนัยถึงการแบ่งแยกอัตลักษณ์คนลื้อออกจากคนอื่น ซึ่งในที่นี้หมายถึงลาวสูง “อัตลักษณ์ท้องถิ่น” ของลื้อเมืองสิงจึงก่อเกิดขึ้นจากเรื่องเล่า ตำนาน นิทานปรัมปรา เรื่องราวอันยากลำบากที่เชื่อมโยงกับอดีตที่บอกว่าตนเองเป็นใคร และ “การไหว้ผีเมือง” ก็เป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่นอย่างหนึ่งที่ไม่ได้ถูกอำนาจรัฐเข้าครอบครอง ขณะที่ในกรณีของลื้อเมืองน่าน ไทลื้ออพยพย้ายถิ่นเข้ามาในประเทศไทยช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 จากเหตุการณ์ที่เรียกว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ของล้านนา การพลัดถิ่นของไทลื้อครั้งนี้มีนัยสำคัญต่อ “สำนึกทางชาติพันธุ์” ในแง่การบอกว่าตนเองเป็นใคร

โดยความทรงจำของการพลัดถิ่นได้สะท้อนออกมาผ่านประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงถิ่นที่มาจากมา การตั้งถิ่นฐานบริเวณซึ่งมีภูมิศาสตร์คล้ายถิ่นที่จากมา การนำชื่อสถานที่ (บ้าน เมือง) เดิมมาใช้ (naming) การกล่าวถึงผีบรรพบุรุษ และการสร้างผีเมืองขึ้นใหม่อันเชื่อมโยงกับเมืองที่จากมา ขณะเดียวกันก็เชื่อมโยงกับรัฐไทยที่ตนมาตั้งถิ่นฐานโดยการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ท้องถิ่นในที่นี้คือพิธีเลี้ยงผีเมือง อาทิเช่น การเชิญข้าราชการคนของรัฐไทยเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรม เป็นต้น ดังนั้น อัตลักษณ์ท้องถิ่นของไทยลื้อในประเทศไทยจึงต่างจากไทลื้อเมืองสิงในประเด็นการเชื่อมโยงตนเองให้เข้ากับรัฐชาติที่ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในปัจจุบัน

เมื่อเข้าสู่ยุคหลังสงครามเย็น คือต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ความกังวลของรัฐชาติในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติอันเกิดจากภัยคุกคามของอุดมการณ์ทางการเมืองฝ่ายตรงข้าม เริ่มผ่อนคลายลงตามกระแสการล่มสลายของระบอบคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกและอดีตสหภาพโซเวียต รัฐไทยก็เช่นกัน ในยุคที่พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้เริ่มลดความระแวงการคุกคามของคอมมิวนิสต์จากประเทศเพื่อนบ้าน แล้วเปลี่ยนใช้นโยบาย “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” แทน เป็นผลให้ความระแวงเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ข้ามชาติอย่างชาวจีน ชาวเวียดนาม และชาวไทลื้อที่มีความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์กับญาติพี่น้องของตนเองในประเทศจีน เวียดนาม และลาว จึงลดน้อยลงไปด้วย บริบทดังกล่าวได้เปิดพื้นที่ทางสังคมแก่กลุ่มไทลื้อในประเทศไทยในการแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนเองมากขึ้น โดยไม่ต้องกังวลต่อการเฝ้าระวังของเจ้าหน้าที่รัฐ งานชุมนุมทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อจึงเริ่มปรากฏต่อสาธารณะมากขึ้น ทั้งเพื่อการฟื้นฟู อนุรักษ์ และสร้างขึ้นใหม่ซึ่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ กับเพื่อทำให้อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์สามารถขายเป็นสินค้าในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้

ตั้งงานศึกษาของนิธิมา บุญเฉลียว (2552) และณกานต์ อนุกุลวรรรักษ์ (2554) ที่ศึกษากระบวนการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาวไทลื้อในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา กับงานศึกษาของสันติพงษ์ ช้างเผือก (2546) ที่ศึกษาการรื้อฟื้นและสร้างใหม่ซึ่งอัตลักษณ์ไทลื้อเพื่อการท่องเที่ยวในหลวงพระบาง

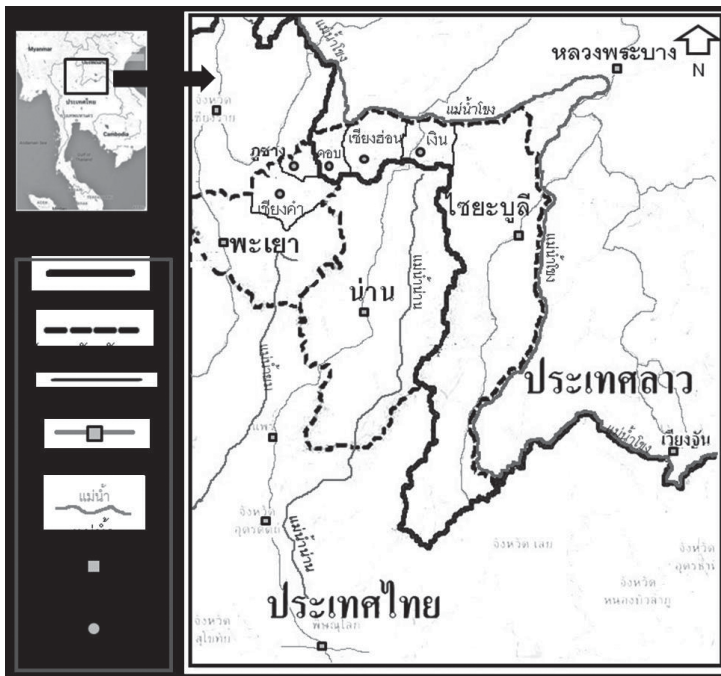
เมื่อสังคมในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ที่พรมแดนของประเทศเปิดกว้างทางการเมืองและการค้า กับทั้งมีช่องทางในการสื่อสารสะดวกมากขึ้น การเคลื่อนย้ายเดินทางข้ามประเทศของชาวไทลื้อจึงมีมากขึ้นด้วย โดยเฉพาะระหว่างประเทศจีน พม่า ลาว และไทย ไม่ว่าจะเป็นเหตุผลของการเดินทางข้ามชาติเพื่อการศึกษาเล่าเรียน การประกอบอาชีพ การจาริกแสวงบุญ การเยี่ยมญาติ รวมถึงการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมด้วย งานศึกษาในทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับชาวไทลื้อในระยะหลังจึงเป็นการทำความเข้าใจถึงบริบททางศาสนา ชาติพันธุ์ การค้าและการท่องเที่ยว ที่ส่งผลต่อการเดินทางข้ามชาติของชาวไทลื้อในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (วสันต์ 2550, 2551 และ 2555) กระนั้นก็ตาม รัฐในภูมิภาคนี้ก็ขยายอำนาจในการกำกับกับการเคลื่อนย้ายของผู้คนที่เดินทางข้ามพรมแดนของรัฐชาติมากขึ้นด้วย ดังการกำหนดข้อตกลงในการผ่อนผันการเดินทางของผู้คนในบริเวณชายแดนของสองประเทศ การกำหนดให้ต้องถือหนังสือเดินทางและวีซ่าเมื่อเดินทางข้ามประเทศ เป็นต้น มาตรการทางกฎหมายดังกล่าวได้สร้างความยากลำบากแก่ชาวไทลื้อที่ยังไม่ได้รับสัญชาติหรือไม่มีเอกสารของทางราชการในการเดินทางข้ามไปยังประเทศเพื่อนบ้านเพื่อเยี่ยมญาติพี่น้องที่เป็นพลเมืองของอีกประเทศหนึ่ง ทั้งๆ ที่พวกเขามีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันมายาวนาน ดังในกรณีของชาวไทลื้อในจังหวัดน่าน อำเภอเชียงคำ อำเภอภูซางในจังหวัดพะเยา และชาวไทลื้อในแขวงไชยบุรี ประเทศลาว ที่งานศึกษานี้ทำการศึกษาค้นคว้าเพื่อให้เกิดความกระจ่างมากขึ้น

ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมของไทลื้อ ในเขตน่าน เขียงคำ และไชยะบูลิ

จากตัวอย่างงานศึกษาเกี่ยวกับไทลื้อดังกล่าวข้างต้น โดยเฉพาะงานศึกษาของมอร์แมน โคเฮน และคาสส์ ที่ชี้ให้เห็นว่า แม้ปัจจุบันคนไทลื้อจะกลายเป็นพลเมืองของชาติหรือประเทศต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตอนบน แต่คนลื้อยังคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และอัตลักษณ์ท้องถิ่นของตนเอง ประเด็นดังกล่าว คณะผู้วิจัยเห็นว่าสามารถนำมาเป็นกรอบในการอธิบายความเชื่อมโยงระหว่างไทลื้อเมืงน่าน ไทลื้อเมืองเชียงคำกับไทลื้อในแขวงไชยะบูลิ (โดยเฉพาะเมืองคอบ) ได้เป็นอย่างดี แม้ปัจจุบันเส้นแบ่งพรมแดนรัฐชาติและกฎหมายระหว่างประเทศจะเข้ามากำหนดความเป็นพลเมืองให้ชาวไทลื้อเป็นคนในสัญชาติที่แตกต่างกันคือ ไทยและลาว แต่โดยประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ความเชื่อและพิธีกรรม และประติมากรรมกับระบบตัวเขียนแล้ว พวกเขาเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน ข้อค้นพบดังกล่าวเป็นผลจากการเก็บข้อมูลภาคสนามในเมืองน่าน เขียงคำและเมืองคอบด้วยการสืบค้นเอกสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การสังเกตพิธีกรรม ลักษณะของประติมากรรมทางพุทธศาสนากับจารึกในใบลาน รวมทั้งการสัมภาษณ์ปราชญ์ชุมชน พ่อครู ผู้อาวุโส และผู้นำทางพิธีกรรมของชุมชน

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน

ประวัติศาสตร์ของชาวไทลื้อในพื้นที่จังหวัดน่าน อำเภอยางคำและอำเภอกู่ช้าง จังหวัดพะเยา กับเมืองต่างๆ ในแขวงไชยะบูลี ประเทศลาว ล้วนแล้วแต่มีต้นกำเนิดมาจากสิบสองปันนาในประเทศจีน ผ่านมายังแอ่งที่ราบอำเภอกู่ช้าง-เชียงคำ-กู่ช้าง-เชียงม่วน ไปยังแอ่งที่ราบเมืองน่าน-ท่าวังผา-ปัว และต่อไปยังแอ่งที่ราบเมืองคอบ-เมืองหงสา-เมืองเงิน กับทั้งจากน่าน-ท่าวังผา-ปัว กลับเข้ามายังเชียงคำและกู่ช้าง (ดูแผนที่ 2 ประกอบ) ฉะนั้น เนื้อหาในส่วนนี้จึงเน้นการนำเสนอข้อมูลประวัติศาสตร์การอพยพ และตั้งถิ่นฐานของชุมชนไทลื้อในแอ่งที่ราบทั้งสาม เพื่อชี้ให้เห็นว่าไทลื้อในแอ่งที่ราบทั้งสามมีประวัติศาสตร์ร่วมกันมายาวนาน

แผนที่ 2 แสดงพื้นที่เก็บข้อมูล (จังหวัดพะเยา น่าน และไชยะบูลี)

ดังที่กล่าวในหัวข้อการอพยพย้ายถิ่นของไทลื้อในล้านนาตะวันออก ในยุคของการ “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” นั้น ไทลื้อจากเมืองต่างๆ ในสิบสองปันนาถูกกวาดต้อนมาไว้ยังเมืองต่างๆ ภายใต้อำนาจการปกครองของเจ้าเมืองน่าน รวมเป็นสามระลอกใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ ระลอกแรก ในสมัยอัครราชูปถัมภ์ ยกกำลังขึ้นไปตีเมืองในจากสิบสองปันนา และเชียงตุง พร้อมกวาดต้อนชาวไทลื้อลงมาไว้เมืองเชียงม่วนในปี พ.ศ. 2331 ระลอกที่สอง ในสมัยเจ้าสุมนเทวราช (พ.ศ. 2353-2368) กวาดต้อนครัวชาวไทลื้อเมืองลำ เมืองพง เมืองหลวงภูคา และเมืองเชียงแขง เข้ามาตั้งถิ่นฐานด้านเหนือของเมืองน่านเป็นจำนวนกว่า 6,000 คน และระลอกที่สาม ช่วง พ.ศ. 2399 เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าเมืองน่าน ยกทัพขึ้นไปตีเมืองพง เมืองหย่วน เมืองมาง เมืองลำ เมืองแพด กวาดต้อนชาวไทลื้อมาอยู่ที่เมืองเทิง 5 ปี ก่อนที่จะให้ย้ายไปที่เมืองท่าวังผาและเมืองเชียงม่วน จากนั้น 15 ปีต่อมา พญารัตนะ หัวหน้ากลุ่มคนไทลื้อเห็นว่าที่ทำกินไม่อุดมสมบูรณ์จึงพากันกลุ่มไทลื้อทั้งที่เข้ามาใหม่และที่อยู่เดิม ย้ายมาอยู่ที่ราบลุ่มของแม่น้ำแวน แม่น้ำลาว และแม่น้ำยวน อันเป็นบริเวณที่เรียกว่า “เมืองเชียงคำ” (สรสวดี 2553 และ นิธิมา 2552) ปัจจุบันคือแอ่งที่ราบของอำเภอเชียงคำกับอำเภอภูซางในจังหวัดพะเยา แต่เดิมนั้นเมืองเชียงม่วน เชียงคำ เเทิง และเชียงของล้วนแต่ขึ้นกับเจ้าเมืองน่าน นอกจากนั้นแล้วยังมีชาวไทลื้ออีกส่วนหนึ่งจากอำเภอท่าวังผาและอำเภอบัวย้ายไปฝั่งเมืองเงิน หงสา เชียงฮ่อน และเมืองคอบ ซึ่งแต่เดิมขึ้นอยู่กับเมืองน่าน แต่ปัจจุบันขึ้นอยู่กับแขวงไชยะบูลีของประเทศลาว

พื้นที่แห่งแรกที่ทำกรเก็บข้อมูลภาคสนามคือแอ่งที่ราบจังหวัดน่าน ชาวไทลื้อส่วนใหญ่ที่ถูกกวาดต้อนมาจากสิบสองปันนาได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่อำเภอท่าวังผากับอำเภอบัว ทั้งนี้ จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามโดยเลือกศึกษากรณีตัวอย่างที่บ้านหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา

ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองน่านไปทางทิศเหนือประมาณ 35 กิโลเมตร จากการสัมภาษณ์พ่อเผ่าผัด เทพเสน วัย 86 ปี พ่อเผ่าซอน อินดีแสน และพ่อเผ่าคำนวนณ เชื้ออนัน วัย 84 ปีเท่ากัน โดยผู้อาวุโสทั้งสามท่านบอกเล่าถึงประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของลื้อบ้านหนองบัวตรงกันว่า ลื้อบ้านหนองบัวอพยพมาจากเมืองลำในเขตสิบสองปันนา เพราะในยุคนั้นเจ้าเมืองขัดแย้งกัน ทำให้ก่อศึกสงครามกัน ประจวบกับที่เจ้าเมืองน่านยกทัพไปซัดชวณด้วย บรรพบุรุษของพวกเขาจึงย้ายลงมา ตอนแรกที่เข้ามาสร้างหมู่บ้านตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านล้า” และสร้าง “วัดล้า” บริเวณทิศตะวันตกของหมู่บ้าน คนเผ่าคนแก่เล่าว่าช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้าเมืองน่านมาเยี่ยมหมู่บ้านแล้วนำบัวมาปลูกในหนองน้ำของหมู่บ้าน จึงเรียกว่า “บ้านหนองบัว” ตั้งแต่นั้นมา นอกจากบ้านหนองบัวแล้วยังมีไทลื้อที่มาจากเมืองลำแยกออกไปอยู่บ้านดอนมูลและบ้านต้นฮ้างที่อยู่ไม่ไกลจากบ้านหนองบัว เนื่องจากปัญหาที่ทำกินไม่เพียงพอ ในระยะหลังคือเมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา จึงมีไทลื้อบ้านหนองบัวส่วนหนึ่งย้ายไปอยู่ที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ซึ่งปัจจุบันคือบ้านแนววัฒนา

ในบันทึกประวัติของหมู่บ้านหนองบัวได้ยืนยันคำบอกเล่าของพ่อเผ่าทั้งสามท่านว่า

บ้านหนองบัว ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2365 สืบเชื้อสายมาจากไทลื้อสิบสองปันนา อพยพแยกออกเป็นสองพวก พวกหนึ่งอพยพไปอยู่บ้านลำหลวง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และอีกพวกหนึ่งมาอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลปาคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน โดยการนำของเจ้าหลวงเมืองลำผู้กล้าหาญ และยังได้แผ่ขยายเครือญาติไปอยู่บ้านต้นฮ้าง ตำบลปาคา และบ้านดอนมูล ตำบลศรีภูมิ อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ได้มาตั้งหลักแหล่งในที่อุดมสมบูรณ์ และรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเองมาจนถึงปัจจุบัน (ป้ายประชาสัมพันธ์หมู่บ้าน 2557)

นอกจากนี้ในประวัติของเจ้าหลวงเมืองลำ ยังได้กล่าวถึงเหตุผลของการอพยพลงมาเมืองน่านว่า

...จีนฮ่อเข้าคุกคาม [เมืองลำ] จึงมีการสู้รบกันขึ้น ทำให้เจ้าหลวงเมืองลำได้เสียชีวิตลงในสนามรบ ต่อจากนั้น เจ้าหม่อมน้อยและเจ้ามเหศวรก็ได้ช่วยกันดูแลชาวไทลื้อ และต่อมาเจ้าหม่อมน้อยกับเจ้ามเหศวรก็ได้วิวาทบาดหมางกัน ทำให้ชาวไทลื้อแตกแยกกันไปคนละทิศคนละทาง ส่วนหนึ่งได้มาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านหนองบัว บ้านต้นฮ้าง และบ้านคอนมูล (ป้ายประชาสัมพันธ์หมู่บ้าน 2557)

พื้นที่แห่งที่สองที่ทำการเก็บข้อมูลภาคสนามคือชุมชนชาวไทลื้อในเชียงใหม่ ปัจจุบัน “เชียงใหม่” คืออำเภอหนึ่งของจังหวัดพะเยา แต่ในอดีตเมืองเชียงใหม่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอบ้านม่วง จังหวัดน่าน ก่อนที่จะเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดเชียงราย ในปี พ.ศ. 2518 และเป็นอำเภอของจังหวัดพะเยา ในปี พ.ศ. 2520 หากกล่าวในแง่ขั้วภูมิแล้ว เมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่ระหว่างกลางเมืองน่านกับเมืองเชียงคำพอดี จึงอาจเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เมืองเชียงใหม่กลายเป็นสถานีสำคัญกลางทางที่ชาวไทลื้อส่วนหนึ่งที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองต่าง ๆ ทางทิศเหนือได้ตั้งชุมชนอยู่เป็นจำนวนมาก ก่อนกระจายสู่พื้นที่อื่น ๆ รวมทั้งเมืองเชียงคำด้วย

เอกสารท้องถิ่นของสภาวัฒนธรรมอำเภอเชียงใหม่ชื่อ “วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาอำเภอเชียงใหม่” กล่าวถึงประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของไทลื้อในเชียงใหม่ว่า ในปี พ.ศ. 2399 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าเมืองน่าน ได้ยกทัพไปตีเชียงตุง พบไทลื้อกลุ่มหนึ่งราว 1,000 คน ถูกจีนฮ่อกดขี่ข่มเหง จึงช่วยเหลือแล้วชักชวนให้ลงมาอยู่ที่บ้านหาง เมืองเทิง (อำเภอเทิง จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน) ในระยะเวลา 7 ปีต่อมา เจ้าเมืองน่านเกรงว่าไทลื้อกลุ่มนี้จะหนีกลับ

จึงได้ให้มาอยู่ที่เมืองเชียงม่วน โดยพยานะกับพญาคำ หัวหนากลุ่มไทลื้อ ที่มาจากเมืองมวงในสิบสองปันนาได้ร่วมกันตั้งหมู่บ้านชื่อ **“บ้านมวง”** ขึ้น (ปัจจุบันอยู่ทางทิศตะวันออกของตัวอำเภอ) และพญาคำก็ยังขยายออกไป ตั้งหมู่บ้านริมน้ำยมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของบ้านมวง ชื่อ **“บ้านทุ่งมอก”** ขณะที่พ่อเผ่าแสนมงคละหัวหนากลุ่มไทลื้อจากเมืองพง ในสิบสองปันนา ตั้งบ้านเรือนบริเวณที่เรียกว่าทุ่งลำ-ทุ่งลอ ริมฝั่งน้ำปี้ ชื่อหมู่บ้านก็นำชื่อเดิมจากเมืองพงมาตั้งว่า **“บ้านแพด”** นับเป็นกลุ่มหมู่บ้านแรกของไทลื้อที่ก่อตั้งในเขตเมืองเชียงม่วน นอกเหนือจากไทลื้อกลุ่มนี้แล้ว ในเวลาต่อมายังมีไทลื้อจากเมืองน่าน เช่น ท้าววังผาและน่าน้อยอพยพกลับ เข้ามาสมทบอีก คนลี้ภัยในปัจจุบันหลายคนยังบอกวามจากเมืองน่าน โดยเฉพาะที่บ้านท่าฟ้า ตำบลสระ อำเภอเชียงม่วน เป็นกลุ่มไทลื้อที่มาจาก บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน และเมื่อเริ่มมีคนเข้ามาอยู่มากขึ้น ที่ทำกินขาดแคลน ได้มีไทลื้อบางส่วนขยายไปสร้างบ้านเรือนที่เมืองเชียงคำ ในเวลาต่อมา (โครงการพิพิธภัณฑสถานธรรมชาติและชาติพันธุ์ล้านนา 2551)

จากการที่ได้สัมภาษณ์พ่อครูอำนาจ มลศิริ ปราชญ์ท้องถิ่น ชาวเชียงม่วน บ้านท่าฟ้าใต้ ตำบลสระ ทำให้ได้ข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่า การตั้งถิ่นฐานของลื้อเชียงม่วนมีความเชื่อมโยงกับลื้อพื้นที่อื่นมากขึ้น โดยพ่อครูอำนาจเล่าว่า

หลังจากเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช นำไทลื้อจากสิบสองปันนามาอยู่ เมืองหงาว เขตเมืองเทิง จากนั้นเกรงว่าชาวลื้อจะอพยพหนีกลับ จึงให้ลงมาอยู่บริเวณเมืองปัวกับเมืองท่าวังผาตอนเหนือเมืองน่าน อันเป็นพื้นที่ **“ดินคำ น้ำคุ่ม”** กาลต่อมาเมื่อมีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน มากขึ้น พยานะกับพญาคำได้คุมคนลื้อข้ามคอยมาอยู่ที่ทุ่งลำ-ทุ่งลอ อันเป็นเชียงม่วนปัจจุบัน โดยตั้งบ้านเรือนที่บ้านมวงและบ้านแพด

อยู่ได้ระยะเวลาหนึ่งก็ขยับขยายมาทางเหนือ ชาวบ้านไถนาเจอ
ลูกปืนใหญ่ซึ่งคนลือเรียกว่า "ลูกอะม็อก" พญาคำนำคนลือบางส่วน
มาสร้างบ้านเรือน ก็เลยเรียกว่า "บ้านทุ่งอะม็อก" ก่อนที่จะเพี้ยนมา
เป็นชื่อ "ทุ่งมอก" และยังขยายการตั้งถิ่นฐานขึ้นมาทางตอนเหนือ
คั้งหมู่บ้านชื่อ "บ้านท่าฟ้า" ล็อกกลุ่มนี้จะเป็นลือที่มาจากบ้านหนองบัว
อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ขณะที่พญานะได้นำคนลือบ้านมาง
บ้านแพด บ้านทุ่งมอก ย้ายขึ้นไปอยู่เมืองเชียงคำและใช้ชื่อบ้านเดิม
เป็นชื่อหมู่บ้านใหม่ด้วย (สัมภาษณ์ นายอำนวย 2557)

สังเกตได้ว่า ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานลือเชียงม่วน ส่วนของ
พ่อครูอำนวยได้ชี้ให้เห็นชัดว่าลือเชียงม่วนเดิมที่ได้ไปอยู่ที่เมืองบัวและ
ท่าวังผาที่เมืองน่านก่อนที่จะอพยพขึ้นมาอยู่ที่เชียงม่วน แล้วจึงมีบางส่วน
ที่โยกย้ายขึ้นไปอยู่เชียงคำ ทำให้เห็นภาพว่าเมืองเชียงม่วนเปรียบเสมือน
เมืองระหว่างทางที่ส่งต่อลือจากเมืองน่านขึ้นไปยังเมืองเชียงคำนั่นเอง

พื้นที่แห่งที่สามที่ทำการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การตั้ง
ถิ่นฐานของไทลื้อคือแอ่งที่ราบเชียงคำ อาจกล่าวได้ว่าเมืองเชียงคำ
เป็นเมืองของคนลือ เนื่องจากเขตอำเภอเชียงคำมีหมู่บ้านไทลื้ออยู่เป็น
จำนวนมากในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำลาว แม่น้ำหย่วน และแม่น้ำแวน
แม้แต่ที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอก็เป็นชุมชนของไทลื้อกลุ่มแรกที่เข้ามา
ตั้งรกรากในเมืองเชียงคำ นั่นคือบ้านหย่วน บ้านมาง และบ้านธาตุ
โดยคณะผู้วิจัยจะนำเสนอประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านไทลื้อ
ในเชียงคำ โดยเลือกบ้านธาตุสบแวน บ้านทุ่งมอก บ้านแพด บ้านแวน และ
บ้านลำ เป็นตัวอย่างกรณีศึกษา

กรณีบ้านธาตุสบแวน มีวัดธาตุสบแวนเป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญของชาวไทลื้อในอำเภอเชียงคำ เนื่องจากเป็นที่ตั้งของชุมชนไทลื้อกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาตั้งรกรากในเมืองเชียงคำ ในหอประวัติศาสตร์ไตลื้อบ้านธาตุสบแวน ในวัดได้บอกเล่าเรื่องราวพร้อมภาพวาดสีน้ำ 13 ภาพเกี่ยวกับการอพยพและสร้างบ้านแปงเมืองของไทลื้อที่เมืองเชียงคำ โดยเฉพาะลี้จากเมืองหย่วนในสิบสองปันนาที่มำตั้งหมู่บ้านธาตุสบแวน ซึ่งสอดคล้องกับประวัติศาสตร์การอพยพย้ายถิ่นของไทลื้อในเขตเมืองน่าน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ก็มีรายละเอียดของประวัติการย้ายถิ่นไทลื้อในเชียงคำบางส่วนที่น่าสนใจ อาทิเช่น

ภาพที่ 4 บ่ายหน้าข้ามโขง: ผู้คนในสิบสองปันนากับลำนนา
ไปมาในลักษณะ "น้ำซึมบ่อทราย" มานานแล้ว แต่จะมีการอพยพโยกย้ายครั้งใหญ่ในยุค "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ขณะเดียวกันในสิบสองปันนาเองก็เกิดความวุ่นวายจากการเป็นเมืองสองฝั่งฟ้า เจ้านายแย่งชิงอำนาจ ในการนี้เจ้าอัตถวรปัญโญ พญาน่านขึ้นตีเมืองภูคา เจ้าเมืองภูคาหนีไปพึ่งเมืองมาง พญาน่านตามไปตีอีก เจ้าเมืองมางหนีไปพึ่งเมืองพง เจ้าเมืองพงพร้อมเจ้าเมืองนูน เมืองฮำ เมืองซอน หนีไปพึ่งเชียงรุ่ง พญาน่านก็ตามตีไปถึงเชียงรุ่งจนเจ้าเชียงรุ่งยอมสวามิภักดิ์

ในพงศาวดารฉบับพระยาทิพากรวงศ์ สมัยรัชกาลที่ 1 บันทึกว่า "...แลกองทัพบเจ้าฟ้าเมืองน่านยกขึ้นไปตีครั้งนี้ ตีเมื่อน้อยใหญ่สิบเอ็ดสิบสองหัวเมือง ได้ครอบครองชายหญิงใหญ่น้อยประมาณสี่หมื่นห้าหมื่นเศษ..." ซึ่งหมายถึงไตลื้อเมืองพง เมืองหย่วน เมืองมาง เมืองลำ เมืองแวน เมืองบาน ฯลฯ ที่ถูกกวาดต้อนมาครั้งใหญ่ พ.ศ. 2348 ได้คน 50,000 คนเศษ ต่อมา พ.ศ. 2355 ในสมัยเจ้าสุมนเทวราชขึ้นไปตีเมืองลำ เมืองพง เมืองเชียงแขง เมืองหลวงภูคา

ได้อีกประมาณ 6,000 คน และในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช
ไปตีเมืองเชียงแขง ปี พ.ศ. 2399 (ช่วงที่มีศึกฮ่อ) ได้ลื้อเมืองพงมา
อยู่เชียงคำ และลื้อเมืองอุมาอยู่เมืองเทิง

ภาพที่ 5 บ้านหวาง เชียงม่วน: เส้นทางอพยพของไตลื้อที่
ถูกกวาดต้อนลงมาก็คือข้ามแม่น้ำโขง เลาะแม่น้ำอิง ถึงเมืองเทิง
เลียบบแม่น้ำลาวขึ้นมา ผ่านบ้านหวาง เชียงแลง และเชียงคำ
ข้ามคอยผืนน้ำลงลุ่มน้ำยม ผ่านเมืองปงถึงเมืองเชียงม่วน ผู้เฒ่า
ผู้แก่เล่าให้ฟังว่าพอมานบ้านหวาง (เขตเมืองเทิง) เห็นภูมิประเทศ
เหมือน "ทุ่งเมืองหย่วน" จึงขออนุญาตเจ้าเมืองน่านตั้งถิ่นฐาน...
(วัดบ้านธาตุสบแวน 2557)

จะเห็นว่าเนื้อหาในภาพที่ 4 บรรยายว่า เจ้าเมืองน่านได้เข้าตีเมือง
ต่างๆ ไปจนถึงเชียงรุ่ง แล้วกวาดต้อนชาวไทลื้อกว่า 50,000 คนลงมา
กล่าวได้ว่าเป็นการกวาดต้อนแบบ “เทครัว” ลงมาในเขตเมืองน่านก่อนที่จะ
กระจายไปอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ การเทครัวลงมาทั้งเมืองย่อมทำให้อัตลักษณ์
วัฒนธรรมบางประการยังคงดำรงสืบมาได้ ดังตัวอย่างลื้อเมืองยองที่ถูก
เทครัวมาอยู่ที่เมืองลำพูนในยุคเดียวกัน ที่ยังคงดำรงอัตลักษณ์วัฒนธรรม
ของตนมาจวบจนปัจจุบัน (แสง 2544)

กรณีศึกษาบ้านทุ่งมอก จากเอกสารประกอบการเรียน กลุ่มการงาน
และพื้นฐานอาชีพ (งานเลือก) ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนบ้านทุ่งมอก
เขียนโดยอาจารย์อรพิน บัติปัน ในส่วนประวัติหมู่บ้านไทลื้อในเชียงคำ
กล่าวถึงประวัติบ้านทุ่งมอก ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลจากพ่อครูอำนวย
ที่เชียงม่วนว่า

...นอกจากนี้พญาค่ายยังแยกไทลื้อส่วนหนึ่งไปอยู่บริเวณแม่น้ำยม สมาชิกคนหนึ่งไปจุดพบกระสุนปืนใหญ่ที่ชายทุ่ง จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านทุ่งอาม้อก โดย "อาม้อก" แปลว่า ปืนใหญ่ในภาษาไทย หลังจากมีชาวไทลื้ออพยพลงมาสมทบมากขึ้น มีลูกมีหลาน จึงประสบปัญหาด้านพื้นที่ทำกิน พญานะกับพญาคำจึงขออนุญาตเจ้าหลวงเมืองน่านพาไทลื้อขึ้นมาอยู่เมืองเชียงคำ โดยลื้อเมืองมางให้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำลาว และลื้อบ้านทุ่งอาม้อกมาอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำแวน เมื่อเวลาผ่านไปการเรียกขานชื่อบ้านอาม้อก ก็หายไปเป็นบ้านทุ่งมอกในปัจจุบัน (เอกสารประกอบการเรียน โรงเรียนบ้านทุ่งมอก)

กรณีศึกษาบ้านแพด ประวัติการตั้งถิ่นฐานของลื้อบ้านแพด ถูกกล่าวถึงใน “จารึกประวัติเจ้าพ่อพญาคำแดง” ที่ศาลเจ้าพ่อพญาคำแดงที่บ้านแพด ตำบลเชียงบาน อำเภอเชียงคำว่า

...เมื่อผู้เฒ่าแสน มังคะละ ซึ่งได้นำชาวลื้ออพยพมาจากแคว้นสิบสองปันนาของประเทศจีน ได้ทราบตำนาน จึงเกิดความเลื่อมใสในเจ้าพญาคำแดงที่ได้เป็นจอมทัพที่เข้มแข็ง จึงได้ไปอัญเชิญดวงวิญญาณเจ้าพญาคำแดงที่ถ้ำเชียงความาประดิษฐาน เพื่อไว้สักการบูชาของชาวลื้ออยู่ที่บ้านแพด อำเภอเชียงม่วน จังหวัดน่าน (สมัยนั้น) และต่อมาพ่อเฒ่าแสนสิ้นอายุลง และมีผู้นำคนใหม่ชื่อพ่อเฒ่าแสนแก้ว กาบคำ ได้มาเห็นพื้นที่ทางเชียงคำอุดมสมบูรณ์ ก็ได้กลับไปบอกญาติพี่น้อง และมีผู้ที่เห็นคดียิ่ง จึงอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่เมืองเชียงคำโดยใช้ชื่อหมู่บ้านเดิมว่า "บ้านแพด" ครบเท่าทุกวันนี้... (ศาลเจ้าพ่อพญาคำแดง บ้านแพด 2557)

และในบันทึกประวัติหมู่บ้านแพตได้กล่าวเพิ่มเติมว่า

...พ่อเฒ่าแสนแก้ว กาบคำ ได้มาเห็นพื้นที่ทางเชียงคำ
อุดมสมบูรณ์ จึงพาพรรคพวกญาติพี่น้องจากบ้านแพตที่เชียงม่วน
ประมาณ 40 ครอบครัว มาตั้งบ้านเรือนบริเวณที่เรียกว่า "ทุ่งลำ ทุ่งลอ"
อันเป็นบ้านแพตที่เชียงคำในปัจจุบัน... (ประวัติหมู่บ้านแพต 2577)

กรณีของบ้านแวน จากการสัมภาษณ์พ่อครูสมจิตร คันชิง
คณะกรรมการวัดศรีมงคล บ้านแวน หมู่ที่ 2 ได้ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า
ลือบ้านแวนน่าจะไม่ได้มาตั้งถิ่นฐานพร้อม ๆ กับไทลื้อในหมู่บ้านใกล้เคียง
โดยพ่อครูกล่าวว่า

ลือบ้านแวนอาจไม่ได้มาจากเชียงม่วน เพราะมีแม่น้ำแวนอยู่แล้ว
และที่เชียงม่วนหรือเมืองน่านก็ไม่มีหมู่บ้านชื่อ "บ้านแวน" เลย
เป็นไปได้ว่ามาจากสิบสองปันนาโดยตรง หรืออาจมาจากเมืองบัว
(ในจังหวัดน่าน) เมื่อครั้งที่เจ้าอัครวรปัญญาเป็นเจ้าฟ้าครองเมืองเทิง
(ช่วงต้นศตวรรษ 2300) จากการสอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ที่เมืองบัว
พบว่ามีไทลื้อในหมู่บ้านร้องแง บ้านป่าน ที่มีสำเนียงการพูดจาเหมือน
ลือบ้านแวน และนับถือผีเจ้าหลวงเมืองลำเช่นกัน ผู้เฒ่าผู้แก่เล่า
ความที่สืบต่อมารุ่นพ่อแม่ว่า บ้านแวนเคยมีน้ำท่วมใหญ่ คล้ายกับ
ที่เคยท่วมเมืองย่าง (ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองบัวปัจจุบัน) ผู้คนตาย
เป็นจำนวนมาก และรุ่นพ่อแม่วังเล่าว่า เคยไปเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ
ที่เมืองบัวด้วย (สัมภาษณ์ นายสมจิตร 2557)

การสำรวจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหมู่บ้านไทลื้อในเชียงคำได้ชี้ให้เห็นว่าการอพยพและการตั้งถิ่นฐานของลื้อเชียงคำไม่ได้เกิดขึ้นตรงตามทีประวัติศาสตรักระแสหลักกล่าวไว้ทั้งหมด ทว่าในแต่ละหมู่บ้านก็จะมีประวัติการอพยพและตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกันบ้าง อาทิเช่น กล่าวถึงช่วงเวลาที่มาอยู่เมืองเทิงหรือเชียงม่วนแตกต่างกัน หรือในกรณีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของลื้อบ้านแวนที่ยังไม่ชัดเจนนั้น ทำให้เห็นว่าการตั้งถิ่นฐานของไทลื้อในเมืองเชียงคำมีความหลากหลายทั้งช่วงเวลาและสถานที่ที่อพยพมา ไม่ได้อพยพมาครั้งใหญ่เป็นกลุ่มเดียวและในระยะเวลาเดียวกัน

พื้นที่สุดท้ายของการศึกษาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานคือเมืองคอบและเมืองเชียงฮ่อนในแขวงไซยะบูลี จากการลงพื้นที่ในเมืองคอบ ระหว่างที่คณะนักวิจัยเข้าร่วมสังเกตการณ์งาน “ตานบ้าน”¹³ ของกลุ่มชาวบ้านไทยวนที่วัดบ้านม่วง ในคืนก่อนวันออกพรรษา คือเมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2557 ผู้หญิงสูงวัยอายุประมาณ 60 ปีคนหนึ่งเข้ามาทักทาย แล้วถามว่าพวกเรามาจากที่ไหน? เมื่อรู้ว่าคณะนักวิจัยเดินทางมาจากประเทศไทย หญิงคนดังกล่าวจึงเล่าให้ฟังด้วยความภาคภูมิใจว่าบรรพบุรุษของคนโต (ยวน) ในหมู่บ้านนี้ก็อพยพมาจากประเทศไทยเหมือนกัน แต่มาจากจังหวัดน่าน เพราะความขัดแย้งกันเองภายในของผู้ปกครองเมืองน่านในยุคนั้น จึงทำให้บางส่วนอพยพข้ามเขามาอยู่ที่เมืองคอบจนถึงทุกวันนี้ เช่นเดียวกับที่บ้านหัวเมือง ซึ่งเป็นหมู่บ้านของชาวไทลื้อ คณะนักวิจัยได้สัมภาษณ์นายนวนล (นามสมมติ) ผู้อาวุโสและอดีตผู้นำชุมชนบ้านหัวเมือง ได้เล่าว่า

¹³ เป็นพิธีทำบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ด้วยการสร้างบ้านจำลองขนาดประมาณ 3 x 4 เมตร ประดับประดาด้วยเครื่องครัว เสื้อผ้าและข้าวของเครื่องใช้ โดยนำไปให้พระสงฆ์ทำพิธีกรรมที่ลานวัด มีลูกหลานและญาติพี่น้องเข้าร่วม พิธีตานบ้านดังกล่าวทำในวันก่อนออกพรรษา

พี่น้องลื้อในหมู่บ้านนี้กับอีกหลายหมู่บ้านในเขตเมืองคอบล้วนแล้ว แต่เป็นลูกหลานที่เกิดจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากเมืองน่าน คือที่อำเภอท่าวังผากับอำเภอปัว สำหรับชาวไทลื้อบ้านหัวเมืองนี้ บรรพบุรุษอพยพมาจากบ้านหนองบัวในอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ที่แต่เดิมถูกกวาดต้อนมาจากเมืองล้า จะเห็นได้จากการที่พวกเราเอง ก็นับถือผีเจ้าเมืองล้า เพียงแต่ในระยะหลังนี้ทางราชการไม่เห็นด้วยกับการทำพิธีเลี้ยงผี (หมู่) บ้าน ทุกวันนี้พวกเราจึงเลิกพิธีนี้ไป สาเหตุที่อพยพออกมาจากบ้านหนองบัวเพราะพื้นที่ทำมาหากินไม่เพียงพอ สมัยก่อนทั้งเมืองคอบ เมืองเชียงฮ่อน หงสา เมืองเงิน ล้วนแต่ขึ้นกับเจ้าเมืองน่าน

แม้จะมาจากจังหวัดน่าน แต่ญาติพี่น้องของพวกเราที่อยู่ที่เชียงคำ และภูซาง ใช้เวลาเดินเท้าไม่กี่ชั่วโมงก็ข้ามเขาไปมาถึงกันได้แล้ว ต่อมาเมื่อประเทศลาวเปลี่ยนแปลงการปกครอง หลังจากปี 2518 พี่น้องส่วนหนึ่งในหมู่บ้านนี้ได้อพยพข้ามไปฝั่งประเทศไทย คือที่เชียงคำกับภูซาง ตอนนั้นเรายังคิดต่อไปมาหาสู่กันอยู่ คนในหมู่บ้านนี้เกือบจะทุกหลังคาเรือนมีญาติอยู่ฝั่งไทย (สัมภาษณ์ นายवल นามสมมติ 2557)

สำหรับที่เมืองเชียงฮ่อน ได้ทำการเก็บข้อมูลในพื้นที่บ้านดอนตัน และทำการสัมภาษณ์นางใจ (นามสมมติ) อายุ 75 ปี กับนางดี (นามสมมติ) อายุ 79 ปี ทั้งสองให้ข้อมูลตรงกันว่า บรรพบุรุษของชาวไทลื้อบ้านดอนตัน อพยพมาจากเมืองปัวในจังหวัดน่าน เพื่อออกมาหาที่ราบสำหรับการทำนา เพราะพื้นที่ราบสำหรับการทำนาที่อำเภอปัวคับแคบ สมัยของปู่ย่าและตายายนั้นพวกเขาเล่าว่าเมืองเชียงฮ่อนยังขึ้นกับเจ้าเมืองน่าน ต่อมาภายหลังจึงตกเป็นของฝรั่งเศส พี่น้องไทลื้อเกือบจะทุกหมู่บ้านในเมืองเชียงฮ่อน

ล้วนแล้วแต่อพยพมาจากเมืองน่าน ยกเว้นเพียงบางบ้านเท่านั้นที่มาจากหลวงพระบางและที่อื่น ข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของอดีตเจ้าอาวาสวัดบ้านปาง ที่บอกว่าประวัติศาสตร์การอพยพของชาวไทลื้อในบ้านนี้มาจากเมืองน่านเช่นกัน โดยที่พ่อแม่เล่าว่า แต่เดิมนั้นเมืองเชียงฮ่อนและเมืองอื่นๆ ในแขวงไชยะบูลีเป็นส่วนหนึ่งของเมืองน่าน แต่ตอนหลังเมื่อฝรั่งเศสเข้ามาปกครอง ได้เปลี่ยนมาขึ้นต่อหลวงพระบาง มีอยู่ช่วงหนึ่งที่ไทยทำสงครามกับฝรั่งเศส แล้วฝ่ายไทยได้เข้ามาปกครองแขวงไชยะบูลี ตั้งชื่อเป็นจังหวัดล้านช้าง แต่อยู่ได้ไม่กี่ปีก็ต้องคืนให้ฝรั่งเศสไป ต่อมาเมื่อรัฐบาลฝ่ายปะเทศลาวเข้ามาปกครองประเทศในปี พ.ศ. 2518 ประชาชนชาวลาวเป็นจำนวนมาก ในนั้นรวมทั้งไทลื้อด้วย ได้อพยพหนีไปประเทศไทย บางส่วนก็อยู่กับญาติพี่น้องที่เมืองไทย บางส่วนก็ไปอยู่ที่ต่างประเทศ

กล่าวโดยสรุป ข้อมูลที่ได้ในระดับพื้นที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของไทลื้อในเมืองน่านกับทุ่งเชียงคำและภูซาง รวมถึงที่เมืองคอบและเมืองเชียงฮ่อนในแขวงไชยะบูลีดังกล่าว พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจอยู่สามประการด้วยกัน กล่าวคือ

ประการแรก คำบอกเล่าเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อในแต่ละที่นั้นสอดคล้องกับบันทึกของทางราชการ ไม่ว่าจะเป็นไทลื้อที่ทำวังผาในจังหวัดน่าน หรือไทลื้อที่เชียงม่วนและเชียงคำก็ตาม นั่นคือเส้นทางการอพยพเป็นการถูกกวาดต้อนจากสิบสองปันนามายังเมืองน่าน แต่ระหว่างทางบางส่วนได้ขออนุญาตตั้งชุมชน เช่นที่เทิงและเชียงม่วน ขณะที่บางส่วนถูกพาไปถึงที่จังหวัดน่าน โดยตั้งชุมชนที่อำเภอท่าวังผาและอำเภอบัว ในระยะต่อมาจึงมีการอพยพจากสี่จุดนี้เข้าไปยังทุ่งเชียงคำและภูซาง เพราะเมืองทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าเมืองน่านในยุคนั้น

ประการที่สอง ประวัติการอพยพและตั้งถิ่นฐานพิจารณาได้จากการตั้งชื่อบ้านนามเมือง การตั้งชื่อหมู่บ้านนับว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ไทลื้อกลุ่มต่าง ๆ สามารถสืบทอดว่าตนเองมาจากไหนและเป็นลื้อกลุ่มไหน แม้ว่าจะอพยพมาระลอกเดียวกันก็ตาม ก็ยังสามารถแบ่งแยกได้ว่าเป็นลื้อกลุ่มใด ดังตัวอย่างชื่อหมู่บ้านต่าง ๆ ในเชียงคำ อย่างบ้านเชียงบาน บ้านแวน บ้านแพด บ้านมาง บ้านลำ มีปรากฏเป็นชื่อบ้านหรือชื่อเมืองในสิบสองปันนาด้วย และชื่อเมืองดังกล่าวยังสามารถแบ่งว่าเป็นลื้อกลุ่มใด เช่น ลื้อเมืองมาง ลื้อเมืองแวน ลื้อเมืองลำ เป็นต้น ส่วนกรณีชื่อหมู่บ้านของชาวไทลื้อในเมืองเชียงม่วนกับเมืองเชียงคำที่มีชื่อหมู่บ้านว่า บ้านแพด บ้านมาง และบ้านทุ่งมอก เหมือนกัน ทำให้เห็นว่าแม้จะมีการอพยพย้ายถิ่นหลายครั้ง พวกเขาก็ตกยังคงสามารถบอกเล่าสืบต่อกันไปว่าตนเองเป็นใครมาจากไหนผ่านการตั้งชื่อหมู่บ้าน ซึ่งในปัจจุบันยังปรากฏว่าไทลื้อบ้านแพด บ้านมาง บ้านทุ่งมอกทั้งที่เชียงคำและเชียงม่วน ยังมีญาติพี่น้องไปมาหาสู่กันอยู่เป็นประจำ นอกจากนี้ลื้อบ้านหนองบัวในอำเภอท่าวังผาที่เป็นกลุ่มลื้อเมืองลำเช่นเดียวกับลื้อบ้านลำที่เชียงคำ ในอดีตบ้านหนองบัวก็ยังใช้ชื่อหมู่บ้านว่าบ้านลำเช่นกัน ซึ่งหมายถึงการเป็นกลุ่มเครือญาติเดียวกัน ดังปรากฏว่าเมื่อ 50 ปีที่แล้ว ลื้อบ้านหนองบัวบางส่วนได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านแวน เชียงคำ ก็เพราะเป็นหมู่บ้านของลื้อเมืองลำนั่นเอง ส่วนลื้อบ้านดอนมูลในอำเภอท่าวังผาได้ย้ายไปตั้งหมู่บ้านใหม่ที่เมืองคอบ ก็ตั้งชื่อหมู่บ้านใหม่ว่าบ้านดอนมูลเช่นเดียวกับชื่อหมู่บ้านต้นทาง นอกจากนั้นแล้วในกรณีของไทลื้อบ้านต้นแหลงในอำเภอบัวที่อพยพข้ามเขามาอยู่ที่ตำบลฝายกวางในอำเภอเชียงคำก็ได้ตั้งชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านบัวแหลงตามชื่อต้นทางด้วย

ประชากรสุดท้าย เส้นแบ่งพรมแดนประเทศตัดผ่านและแบ่งแยกเขตวัฒนธรรมไทลื้อในลุ่มน้ำโขง นับตั้งแต่ยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าวใส่เมือง ที่ชาวไทลื้อถูกกวาดต้อนลงมายังล้านนาตะวันออก ต่อมายังยุคน้ำซึมบ่อทราย กลุ่มชาวไทลื้อได้กระจายไปตั้งชุมชนอยู่ในแอ่งที่ราบตามลำน้ำสายเล็กใหญ่ของแม่น้ำโขง แม่น้ำอิง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน การเดินทางไปมาเพื่อเยี่ยมญาติ ค้าขาย หรือแม่แต่ย้ายถิ่นฐานที่อยู่อาศัยนั้นเป็นไปด้วยความอิสระในยุครัฐจารีตหรือรัฐแสงเทียน แต่เมื่อเข้าสู่ยุคล่าอาณานิคมจากตะวันตก พื้นที่และผู้คนในอาณานิคมนี้กลายเป็นเป้าหมายหลักในการแย่งชิงกันระหว่างประเทศหรือรัฐชาติสมัยใหม่ที่เกิดขึ้น นั่นคือรัฐสยามกับฝรั่งเศส (ต่อมาเป็นประเทศลาว) นอกจากนั้นแล้วปัญหาการสู้รบและผลพวงของยุคสงครามเย็นยังส่งผลต่อการอพยพย้ายถิ่นฐานของชาวไทลื้อ โดยข้ามเส้นแบ่งพรมแดนรัฐชาติจากลาวเข้ามายังไทยด้วยประการสำคัญคือสถานะความเป็นพลเมืองหรือสัญชาติได้กลายเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวไทลื้อที่ได้อพยพย้ายถิ่นฐานข้ามเส้นแบ่งพรมแดนประเทศ ดังกรณีของกลุ่มคนไทลื้อที่ต้องกลายมาเป็นคนไทยพลัดถิ่นในปัจจุบัน แม้ว่าพวกเขาจะมีประวัติร่วมกันและเป็นกลุ่มเครือญาติที่ใกล้ชิดกันก็ตาม

ความเชื่อและพิธีเลี้ยงผีเมือง

นอกจากประวัติศาสตร์การอพยพและการตั้งถิ่นฐานจะเป็นส่วนหนึ่งของการส่งผ่านความเป็นกลุ่มวัฒนธรรมร่วมกันแล้ว ความเชื่อและพิธีเลี้ยงผีเมือง ก็นับว่าเป็นหนึ่งในวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อที่สามารถใช้สืบหาความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความเชื่อมโยงของเส้นทางการอพยพของไทลื้อในพื้นที่เมืองน่าน เชียงคำ และเมืองคอบได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นแล้วความเชื่อและการเลี้ยงผีเมืองของชาวไทลื้อยังสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับความเชื่อของคนไทยวน (คนเมือง) ในล้านนาด้วย เพราะมีการตั้งถิ่นฐานและอยู่อาศัยร่วมกันมาช้านาน

ไทลื้อมีความเชื่อในเรื่องผีอารักษ์เช่นเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์
ตระกูลไท (ไต) อื่นๆ ที่นับถือผีควบคู่กับการนับถือพระพุทธศาสนา เหตุผล
ในการนับถือผีของกลุ่มชาติพันธุ์ตระกูลไทก็คือเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยว
ทางจิตใจ ช่วยปกป้องรักษาและควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม กับทั้ง
มีนัยของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติด้วย จากการสัมภาษณ์
ผู้อาวุโสและผู้นำพิธีกรรมชาวไทลื้อ (นายผัด 2557 และ นายซอน 2557)
และการบันทึกของเจีย แยน จอง (2537) พบว่าผีของชาวไทลื้อนั้นมี
หลายประเภท เช่น ผีเมือง ผีเสื้อบ้าน ผีเรือน ผีประจำตระกูล และ
ผีประจำขุนเขา แม่น้ำ ท้องไร่ ท้องนา โดยในส่วนของผีสามประเภทแรกนั้น
ผู้ที่ถูกนับถือให้เป็นผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็คืออดีตกษัตริย์เจ้าเมือง นักรบ หรือ
ผู้นำท้องถิ่นที่ชาวเมืองเคารพนับถือเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ ดังมีคำโบราณ
ของไทลื้อกล่าวว่า “เจ้าเรือนตายแล้วเป็นผีเรือน เจ้าบ้านตายแล้วเป็นเสื้อบ้าน
เจ้าเมืองตายแล้วเป็นเสื้อเมือง” ในชีวิตประจำวันของชาวไทลื้อ ตั้งแต่เกิด
การใช้ชีวิตประจำวัน การเจ็บป่วย และเสียชีวิต ล้วนแล้วต้องเกี่ยวข้องกับ
การไหว้ผีทั้งสามประเภทนี้ทั้งสิ้น สำหรับความหมายและความสำคัญ
ของผีทั้งสามประเภทมีดังนี้

ผีเรือน คือการนับถือเจ้าเรือนหรือหัวหน้าครอบครัวผู้ล่วงลับ
โดยเชื่อว่าผีเรือนอยู่ที่เสาเจ่ากับเสานางซึ่งเป็นสองเสาบ้านที่อยู่ในห้องนอน
ของเจ้าบ้าน ตอนก่อสร้างบ้าน เจ้าบ้านจะนำเสื้อของเจ้าเรือน ไปตอกกล้วย
และหน่ออ้อยมัดไว้ที่เสา กับแขวนกระบอกไม้ไผ่ไว้สองอัน เพื่อใสน้ำตาล
และข้าวสารซึ่งเป็นเครื่องเซ่น สำหรับงานหรือโอกาสสำคัญในชีวิตประจำวัน
ของชาวไทลื้อ เช่น งานแต่งงานศพ การเดินทางไกล คลอดบุตร เจ้าเรือน
จะต้องทำการเซ่นไหว้ผีเรือนด้วยเทียน ข้าว และเหล้า

เลื้อบ้าน หรือเรียกว่าผีบ้าน หรือเทวดาบ้าน เป็นดวงวิญญาณของหัวหน้าชุมชนผู้ที่ก่อตั้งและปกครองดูแลหมู่บ้าน โดยชาวบ้านจะสร้างกระท่อมขนาดเล็กไว้ตรงบริเวณที่เป็นต้นไม้ใหญ่หรือป่าดงที่เป็นหย่อมเล็กๆ ข้างหมู่บ้าน เรียกว่า “ดงเสื่อ” เพื่อเป็นที่สถิตของเลื้อบ้าน ผู้ที่มีเชื้อสายของเลื้อบ้านทำหน้าที่เป็น “พ่อหมอ” ในช่วงก่อนทำนาและช่วงเก็บเกี่ยว พ่อหมอจะทำพิธี “กรรมบ้าน” คือการบวงสรวงเลื้อบ้านหรือการเลี้ยงเลื้อบ้าน เพื่อขอให้การทำนาได้ผลดี นอกจากนี้กิจกรรมในชีวิตประจำวันทั่วไป เช่น การแต่งงานเข้ามาเป็นเขยหรือการย้ายเข้ามาเป็นสมาชิกในหมู่บ้าน จำเป็นต้องนำเครื่องเซ่นไปบอกแก่เลื้อบ้าน

เลื้อเมือง หรือที่เรียกว่าเทวดาเมือง หรือผีเมือง แม้จะมีคำลือโบราณว่า “เจ้าเมืองตายแล้วเป็นเลื้อเมือง” แต่ในความเป็นจริง เลื้อเมืองอาจมิได้เป็นเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินเสมอไป หากแต่เป็นนักรบผู้เก่งกล้าสามารถ โดยมีการอัญเชิญดวงวิญญาณมาปกปักรักษาเมือง หรืออาจเป็นผู้ลงลับที่ดุร้าย ห้าวหาญเมื่อตอนมีชีวิตอยู่ แต่ภายหลังเสียชีวิตแล้ววิญญาณยังมารบกวนชาวบ้าน จึงต้องอัญเชิญมาเป็นเลื้อเมือง เพื่อปกป้องรักษาเมือง ส่วนการเซ่นไหว้เลื้อเมืองหรือพิธีเลี้ยงผีเมืองนั้น พ่อหมอเมืองจะเป็นผู้ประกอบพิธี และมีเจ้าเมืองปัจจุบันเป็นองค์ประธาน สำหรับเครื่องเซ่นไหว้นั้น ในแต่ละเมืองก็จะใช้เครื่องเซ่นแตกต่างกันไป อาจเป็นควาย หมูดำ หมูเผือก หรือไก่ พร้อมทั้งเทียน ข้าวตอกดอกไม้ หมากพลู เหล้า เป็นต้น เช่นเดียวกับวันเวลาสำหรับประกอบพิธีกรรมที่แตกต่างกันไปในแต่ละเมือง

สำหรับความหมายในพิธีกรรมเลี้ยงผีของชาวไทยลื้อนั้นสัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่อง “ฮีดบ้านครองเมือง” ที่ระบุไว้ว่า เมื่อตั้งหมู่บ้านแล้วจะต้องมีนายบ้านปกครอง กับทั้งต้องตั้งไต่บ้านและผีบ้านควบคู่กันไป นายบ้านในฐานะผู้ปกครองดูแลบ้านจะได้ผลตอบแทนเป็นภาษี ขณะที่ผีบ้านจะได้รับการ “เลี้ยงผีบ้าน” โดยมีเครื่องเซ่นสังเวยตามจารีตประเพณี ส่วนในระดับ

เมืองก็เช่นกัน การ “ครองเมือง” ระบุว่า ทุกปีต้องมีการเลี้ยงผีเมือง โดยใช้ควาย ซึ่งผู้ที่ถูกยกให้เป็นเทวดาหรือผีเมืองนั้นมักจะเป็นบุคคลสำคัญที่ล่วงลับไปแล้ว เช่น กษัตริย์ นักรบ ผู้นำท้องถิ่น ที่อัญเชิญมาแล้วสามารถปกป้องรักษาเมืองหรือบ้านได้

ในพิธีกรรมการเลี้ยงผีนั่น ชาวไทลื้อเรียกว่า “เข้ากำ” (เข้ากรรม) ซึ่งมีทั้ง กำเฮิน (เลี้ยงผีเรือน) กำบ้าน (เลี้ยงผีบ้าน) และกำเมิง (เลี้ยงผีเมือง) การเข้าร่วมพิธีกรรมจะเป็นหน้าที่โดยตรงของชาวไทลื้อ ช่วงเวลาการประกอบพิธีจะไม่มี การออกนอกเขตหมู่บ้านหรือเมือง ทุกครัวเรือนมีส่วนร่วมในการซื้อสัตว์มาเช่นสังเว เป็น การแสดงถึงความผูกพันและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การเลี้ยงผีมีจุดประสงค์หลักคือขอความอุดมสมบูรณ์ และการคุ้มครองป้องกันให้พ้นจากภัยพิบัติ การเลี้ยงผีก็เพื่อให้ผีพอใจและดลบันดาลความสุขสมบูรณ์ ส่วนช่วงเวลาการเลี้ยงผีนั่น อาจจะทำในช่วงหลังการดำนาปลูกข้าวเพื่อเป็นการขอให้ได้ผลผลิตดี หรือไม่ก็ทำพิธีช่วงหลังเก็บเกี่ยวเพื่อแสดงความขอบคุณต่อผี ในระหว่างพิธีกรรมจะมีการละเล่นรื่นเริง เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้พักผ่อนหลังจากทำงานหนัก ขณะที่หนุ่มสาวก็ได้พบปะเกี้ยวพาราสีกัน นับเป็นพื้นที่ทางสังคมอย่างหนึ่ง นอกเหนือจากกิจกรรมทางพุทธศาสนา

ในการห้ามออกนอกเขตหมู่บ้านจะมีการปัก “ตาแหลว” (ทำจากไม้ไผ่สานตาห่านเป็นรูปหกเหลี่ยม) อันเป็นสัญลักษณ์สำคัญในพิธีกรรมเลี้ยงผี โดยจะมีการติดตาแหลวเพื่อแสดงถึงเขตอิทธิพลของผีอารักษ์ ห้ามคนในออก คนนอกเข้า ดังนั้น ผีอารักษ์จึงทำหน้าที่เสมือนเป็นผู้ควบคุมและรับรองสิทธิการเป็นสมาชิกในครัวเรือน หมู่บ้าน และเมือง อันจะเชื่อมโยงไปถึงสิทธิในการใช้ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น การยอมให้เข้าร่วมพิธีเลี้ยงผี ย่อมหมายถึงการยอมให้ใช้ทรัพยากรของชุมชนร่วมกัน ขณะเดียวกันบุคคลนั้นก็ต้องยอมรับจารีตประเพณีของผีในชุมชนด้วย

อีกหนึ่งองค์ประกอบอันสำคัญในพิธีเลี้ยงผีคือ ผู้ประกอบพิธีกรรม มีหน้าที่ติดต่อกับผีบ้านผีเมือง เรียกกันว่า “หมอมือ” (หลายพื้นที่เรียกว่า “ข้าวเจ้า”) มักแต่งกายในชุดสีแดง อันหมายถึงสีของอำนาจ เป็นบุคคลที่รู้จารีตธรรมเนียมของบ้านเมืองดี รู้ฤกษ์ยามดี และมีความรู้เรื่องไสยศาสตร์ ชาวบ้านจะมีวิธีเลือกหมอมือแตกต่างกันไป เช่น การชิงข้าวสุก การต้มข้าวต้มมัด¹⁴ นอกจากหมอมือแล้ว ยังมีหมอรองหรือบ่าวหมอ ทำหน้าที่รับใช้หมอมือ ผู้ใดจะติดต่อหมอมือต้องติดต่อผ่านหมอรอง เป็นการแสดงความสำคัญของหมอมือ แม้แต่หัวหน้าหมู่บ้าน เจ้าเมือง ก็ยังมีบทบาทน้อยกว่าในพิธีนี้

ภาพถ่ายที่ 1

ข้าวเจ้าหรือหมอมือ (ชุดสีแดง)
และหมอรอง (ชุดดำ) ในงานเลี้ยงผีเจ้าเมืองลำ
อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน
ถ่ายเมื่อ 12 ธันวาคม 2551
โดย จักรคำ มาตุทาพูน

¹⁴ เช่นที่บ้านดอนแดน เมืองเชียงรุ่ง มีการเสี่ยงทายเลือกหมอบ้านด้วยการให้แต่ละครัวเรือน ในหมู่บ้านทำข้าวต้มมัดมานึ่งรวมกัน ของใครสุกก่อนคนนั้นก็จะได้เป็นหมอบ้านหมอมือ (รัตนพร 2537) ส่วนเรื่องการชิงข้าวสุก หากข้าวสุกของใครหนักกว่า หรือการว่าไม้ หากไม้ของใครยาวกว่า ก็จะได้เป็นหมอบ้านหมอมือ

ส่วนสำคัญอีกประการในการเลี้ยงผีคือ การฆ่าสัตว์เพื่อเซ่นสังเวย ในการเลี้ยงผีระดับครัวเรือน มักเลี้ยงด้วยหมูหรือไก่ ส่วนในระดับผีเมือง จะเลี้ยงด้วยวัว ควาย หมู ไก่ สัตว์เหล่านี้จะถูกนำมาฆ่าในระหว่างทำพิธี ชำแหละแล้วปรุงเป็นอาหารถวายผี ก่อนที่ชาวบ้านจะร่วมกันรับประทาน บางแห่งจะมีการฟ้อนรำด้วยหอกและดาบ แล้วค่อยๆ ให้ออกกับดาบแทง ด้วยการทรมานสัตว์ เพื่อสร้างบรรยากาศให้พิธีกรรมมีความขลัง หรือมีความหมายถึงสร้างภาพจำลองสังคมดั้งเดิมที่ยังชีพด้วยการล่าสัตว์ สำหรับเหตุผลที่ใช้ควายเป็นเครื่องสังเวยนั้น เนื่องจากควายเป็นส่วนสำคัญ ในการผลิตเลี้ยงชีพ ควายจึงถูกเลือกให้สังเวยแทนคน การตายของควายเป็นการตายที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการเสียสละแทนชีวิตมนุษย์ ลักษณะการตายของควายถูกนำมาทำนายเหตุการณ์บ้านเมืองด้วย นั่นคือหากตายในท่าคุกเข่าหันหน้าเข้าหาเมือง หมายถึงบ้านเมืองจะสงบร่มเย็น แต่หากควายดิ้นรนเอาหัวออกจากเมือง ทายว่าจะมีศึกสงคราม หรือตายในลักษณะแลบลิ้น จะเกิดความวุ่นวาย โรคภัยไข้เจ็บในบ้านเมือง (รัตนพร 2537)

ประเด็นสำคัญที่ต้องการชี้ให้เห็นในที่นี้คือความเชื่อและการเลี้ยงผีเมืองของกลุ่มคนไทลื้อในเมืองน่าน เชียงคำ และเมืองคอบ สามารถเชื่อมโยงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์การอพยพและความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะประวัติศาสตร์การอพยพที่มาจากเมืองต่างๆ ในสิบสองปันนา ผ่านมายังแอ่งที่ราบเชียงคำ ต่ไปยังเมืองน่าน แล้วย้อนกลับมาทั้งที่แอ่งที่ราบเชียงคำและไปที่เมืองคอบในแขวงไชยะบูลี นอกจากนี้แล้วยังเห็นความเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อและการเลี้ยงผีเมืองของชาวไทลื้อกับชาวไทวน (คนเมือง) ซึ่งเป็นข้อค้นพบจากเก็บข้อมูลวิจัย

ในภาคสนาม ในที่นี้จะขอนำเสนอตัวอย่างของความเชื่อและการเลี้ยงผีเมือง “เจ้าหลวงเมืองลำ” “พญาคำแดง” และ “เจ้าพ่อเท้าซากาพ” เป็นกรณีศึกษา¹⁵

ก) ความเชื่อและพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ

ในประวัติเจ้าหลวงเมืองลำที่จารึกไว้บริเวณอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ระบุว่า “เจ้าหลวงเมืองลำ คือเจ้าเมืองลำ ในสิบสองปันนา ปกครองชาวไทลื้อเมืองลำอย่างสามารถ จนเมื่อสิ้นบุญไป เจ้าหม่อมน้อยและเจ้ามหารังได้สืบครองเมืองลำ ต่อมา เจ้าทั้งสองขัดแย้งกัน เกิดสงครามกลางเมือง เป็นเหตุให้ลื้อเมืองลำบางส่วน ต้องอพยพมาอยู่ดินแดนเมืองน่าน เป็นบรรพบุรุษของลื้อหนองบัว และลื้อบ้านลำ เมืองเชียงคำ” (อนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ) แม้ชาวไทลื้อจะอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่แอ่งที่ราบเชียงคำในจังหวัดพะเยา อำเภอท่าวังผาและอำเภอบัวในจังหวัดน่านกับที่เมืองคอบในแขวงไซยะบูลี และที่อื่น ๆ มายาวนาน แต่ชาวบ้านยังคงนับถือและทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำอยู่ เจ้าหลวงเมืองลำจึงเป็นสิ่งที่พึ่งทางจิตใจและการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างลูกหลานของคนไทลื้อที่อพยพมาจากเมืองลำในอดีต ดังตัวอย่างของชาวไทลื้อที่บ้านหนองบัว บ้านแวน และบ้านหัวเมือง

¹⁵ การเลี้ยงผีเมืองของชาวไทลื้อนั้นมีทั้งผีเมืองที่เป็นอดีตผู้นำในเมืองต่าง ๆ ที่สิบสองปันนา ซึ่งเป็นต้นทาง กับผีเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ปลายทางในล้านนา เช่น ในจังหวัดน่าน ไทลื้อบ้านสบยางเลี้ยงผีเจ้าผาคำ เจ้าหลวงภูคา เจ้าหลวงบ่อน้อย บ้านนาป่านเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ บ้านสันติสุขเลี้ยงผีเจ้าหลวงเชียง ซึ่งเจ้าหลวงภูคาอยู่ในพื้นที่อำเภอบัว ขณะที่เจ้าหลวงที่เลื้ออยู่ในสิบสองปันนา (รัตนพร 2538: 50) ขณะที่ชาวไทลื้อเชียงคำอย่างบ้านแพด เลี้ยงผีพญาคำแดง บ้านเชียงบานเลี้ยงผีพญาช้างเผือก ที่ทั้งคู่มาจากเมืองพง บ้านหยวน เลี้ยงผีเมืองหยวนที่มาจากเมืองหยวน และบ้านหลักกับบ้านแวนเลี้ยงผีเมืองลำที่มาจากเมืองลำ เป็นต้น (ณกานต์ 2554: 52)

บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

การที่ชาวไทลื้อที่บ้านหนองบัว บ้านต้นฮ้าง และบ้านดอนมูล อำเภอท่าวังผาในจังหวัดน่าน นับถือและเลื่อมใสเจ้าหลวงเมืองลำ แสดงให้เห็นว่าพวกเขามีประวัติศาสตร์ที่มาจากเมืองลำในสิบสองปันนา แม้จะมาอยู่ที่อำเภอท่าวังผามายาวนานประมาณสองร้อยปีแล้ว แต่ชาวบ้านยังนับถือและเลื่อมใสเจ้าเมืองลำอยู่เป็นประจำ พิธีกรรมการเลื่อมใสเจ้าหลวงเมืองลำจัดขึ้นทุก 3 ปี เรียกว่า “สามปีสี่ดวงเข้า” (สามปีสี่ดวงเข้า-สามปีสี่ฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าว) ในช่วงเดือนยี่ของลื้อหรือเดือนธันวาคม พิธีเลื่อมใสเมืองนี้ใช้เวลา 3 วัน เริ่มวันแรกจะมีการปิดทางเข้าออกหมู่บ้านด้วยการปัก “ตาแหลว” วันต่อมาจะเป็นวันสำคัญ มีการเชิญผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้าหลวงเมืองลำ ที่อยู่บ้านดอนมูล และพ่อหมอ (ข้าวจ้ำ) จากบ้านหนองบัว มาทำพิธีถวายเครื่องเซ่นแก่เจ้าหลวง เรียกว่า “จ้ายัก” โดยชาวบ้านจะหาผู้ที่เป็เชื้อสายเจ้าเมืองและหมอเมืองมายังบริเวณพิธีใจกลางหมู่บ้านหนองบัว ระหว่างพิธีกรรมมีการละเล่นต่าง ๆ สนุกสนานในการแห่เจ้าเมืองและหมอเมืองไปยังบริเวณพิธี เจ้าเมืองแต่งกายด้วยชุดสีแดงมีผ้าคลุมและหมวกสีแดงกัน อยู่ที่พักที่จัดไว้ ส่วนขบวนหมอเมืองจะมีบ่าวหมอแบกสิ่งของเครื่องเซ่น พร้อมกับส่งเสียงให้ร้องมาตลอดทาง เมื่อถึงที่พักของเจ้าเมือง หมอเมืองจะทักเจ้าเมืองว่า “เจ้าเมืองฮ้องหมอเมืองมาสั่ง” เจ้าเมืองตอบว่า “สองปีฮาม สามปีคอบ ขอบดั่งมน ผีเมืองถูกจ้ำด้า เมืองถูกกิน หมอเมืองมาเฮือน ฮ้อหมอเมืองนั่งตั่ง หมอเมืองเซา” จากนั้นบ่าวหมอก็จะยกหมากเมี่ยงมาให้หมอเมืองกิน และเคลื่อนขบวนไปยังบริเวณพิธีที่มีหอใหญ่ (ลักษณะคล้ายกระท่อมเล็ก ๆ) สำหรับเจ้าหลวงเมืองลำสถิต และมีหอเล็กสำหรับบวवार แล้วหมอเมืองก็เริ่มพิธีด้วยการเลื่อมใสบววารด้วยไก่ แล้วเลื่อมใสเจ้าหลวงเมืองลำด้วยสัตว์สี่เท้า คือ วัว ควาย และหมูอย่างละหนึ่งตัว โดยเพศฆาตจะฆ่าสัตว์เหล่านั้นตรงบริเวณพิธี

แล้วบ่าวหมอจะเป็นผู้ชำแหละเนื้อ นำไปให้หมอเมืองสักการะเจ้าหลวง ส่วนในวันสุดท้าย ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีอื่นๆ ที่ไม่ได้เลี้ยงในวันที่สอง เช่น ผีแมนบ้านดอนมูล จากนั้นก็เก็บตาแหลวเปิดหมู่บ้าน เป็นอันเสร็จพิธี (รัตนาวพร 2538: 55-57)

กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่วัดหนองบัวอันประกอบไปด้วยพ่อเฒ่าผัด เทพเสน พ่อเฒ่าซอน อินต๊ะแสน และพ่อเฒ่าคำนวนณ เชื่อนัน กล่าวถึง การเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำที่บ้านหนองบัว โดยอธิบายว่า

การเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำแถบนี้จะมีที่บ้านหนองบัว บ้านดอนมูล บ้านคันฮ่าง ที่เป็นบ้านของชาวไทลื้อที่ถือผีล้าร่วมกัน พิธีกรรมการเลี้ยงผีเมืองที่เป็นเจ้าหลวงเมืองลำของบ้านหนองบัว จัดขึ้นทุก 3 ปี ในช่วงเดือนธันวาคม การเลี้ยงผีเมืองจะมี 3 วัน วันแรกปักตาแหลว หากคนนอกเข้าจะปรับไหม 10 บาท หรือคนที่ ออกนอกหมู่บ้านโดยไม่ได้ออข่าวจ้จะประสบเรื่องประหลาด เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย ในวันที่สอง เป็นพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ โดยใช้ควาย 1 ตัว วัว 2 ตัว หมูดำ 1 ตัว หมูเผือก 1 ตัว ข้าวเงิน เทียนคำ หมากพลู ข้าวคัม ของหวาน เป็นเครื่องเซ่น มีข้าวจ้เป็น ผู้นำการทำพิธีโดยการวามั ถามเจ้าผีหลวง เช่น มาหรือยัง กินอิ่ม หรือยัง การบวงสรวงจะทำการฆ่าควาย โดยจะมีการฟ้อนรำ ส่งเสียง เพลงเพื่อให้ควายเปลี่ยก่อน แล้วจึงทำการฆ่าตรงนั้นเลย แล้วก็มี "การจ้ยัก" คือการถวายของเซ่นให้เจ้าหลวง และวันสุดท้าย จะมีการเลี้ยงผีอุที่เป็นล้าเมืองของผีเมืองด้วยหมูดำ (สัมภาษณ์ นายผัด 2557)

ภาพถ่ายที่ 2 ตาแหลว ห้ามคนนอกหมู่บ้านเข้า ในงานเลี้ยงผีเจ้าเมืองลำ อำเภотаวังผา จังหวัดน่าน ถ่ายเมื่อ 12 ธันวาคม 2551 โดย จักรคำ มาตุทาพูน

บ้านแวน อำเภอยะยา จังหวัดยะลา

ในอดีต “บ้านแวน” ของอำเภอยะยา มีเพียงเขตการปกครอง หมู่เดียว แต่ต่อมาบ้านแวนถูกแยกออกเป็น 4 หมู่ด้วยกัน คือ บ้านแวน หมู่ 1 บ้านแวน หมู่ 2 บ้านแวนวัฒนา หมู่ 5 และบ้านฝั่งแวน หมู่ 11 อย่างไรก็ตามไทลื้อในกลุ่ม “บ้านแวน” เหล่านี้ต่างก็นับถือผีเจ้าหลวงเมืองลำจากการสัมภาษณ์ “ข้าวจ้าว” สองท่านจากบ้านแวน หมู่ 1 และบ้านแวน หมู่ 2 อันเป็นพื้นที่แรกที่ลื้อบ้านแวนมาตั้งถิ่นฐานในเมืองยะยา ซึ่งไทลื้อมักจะเรียกว่า “บ้านหลวง” หรือบ้านแรกเริ่มที่มีการตั้งรกราก พ่อหนานคำปัน แสงสีจันทร์ ข้าวจ้าวบ้านน้ำแวน หมู่ 1 อายุ 74 เป็นข้าวจ้าวตั้งแต่เมื่อ 20 ปีที่แล้ว ด้วยเหตุผลที่คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านบอกว่า “เป็นลูกหลานเจ้าหลวงเมืองลำ” พ่อหนานคำปันให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำว่า

พิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำที่บ้านแวนจะเลี้ยง “3 ปี 4 ไหว้ข้าว”

เริ่มจากการปักตาหลววันก่อนพิธี 1 วัน โดยใครที่เป็นคนลื้อสามารถเข้าได้ ในวันพิธีจะมีขบวนแห่รอบหมู่บ้าน ในขบวนจะนำโดยข้าวจ้าว เจ้าหลวงเมืองลำ ใส่ชุดสีแดง ตามด้วยข้าวจ้าวผีบริวาร เช่น ผีอู ผีเจ้าวิลาส (ผีที่ดูแลเรื่องฝนฟ้า) ส่วนเครื่องเซ่นไหว้จะใช้หัวหมู 2-3 หัว (ชาวบ้านช่วยกันจัดหา) เทียนเงิน เทียนคำ หมากพลู สาค่ออ่อนหมอนผ้า (หมอนสามเหลี่ยม) เหล้าขาว 1 ขวด น้ำ 1 ขวด ผลหมากรากไม้ ของหวานต่างๆ นานา และขันธูปเทียน โดยข้าวจ้าวจะนำไป “จ้าว” (การสักการะให้หรือการยื่นให้) พร้อมกับบอกกล่าวแก่เจ้าลำ จากนั้นเอาหมูป่าทำสุก ทำทั้งลาบดิบ ลาบสุก แกงอ่อม จัดขึ้นกล่าวถวายเจ้าลำ เสร็จแล้วก็มีการเลี้ยงผีน้อย เช่น ผีอู ผีช้างเผือก ผีช้างคำ

นอกจากนี้ ยังมีการเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองล้าเป็นกรณีพิเศษ ที่ทำได้ตลอดเวลา คือการบนบานศาลกล่าวส่วนบุคคลที่อาจมีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจ เจ็บไข้ได้ป่วยหรือต้องเดินทางไกล ไปสอบแข่งขัน รวมถึงกรณีมีการแต่งงาน ถ้ามีชายมาแต่งเข้าเป็นเขยลื้อบ้านแวน จะต้องเสียผีให้ข้าวจ้ำ 200 บาทด้วย (สัมภาษณ์ พ่อหนานคำปัน 2557)

หลังจากประชากรของบ้านแวนมากขึ้น ทางการจึงแยกออกเป็นบ้านแวน หมู่ 2 ลื้อบ้านแวน หมู่ 2 ก็แยกออกมาจัดพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองล้าเอง มีข้าวจ้ำผู้นำพิธีกรรมเอง ปัจจุบันคือพ่อเผ่าทัน สีด้า อายุ 79 ปี เป็นข้าวจ้ำมาเกือบ 20 ปี มีความสัมพันธ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกันกับข้าวจ้ำบ้านแวน หมู่ 1 พ่อเผ่าทันบอกว่าการเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองล้าของบ้านแวน หมู่ 2 ยังคงเหมือนกันกับที่บ้านแวน หมู่ 1 แต่ก็ได้ถึงแก่กรรมความรู้อย่างอื่น โดยเฉพาะประเด็นที่ได้ถึงความเชื่อมโยงระหว่างลื้อเมืองคอบ ลื้อบ้านแวน และลื้อเมืองน่านว่า

สมัยรุ่นพ่อของพ่อเผ่าทัน เล่าว่าต้องเดินเท้าไปไหว้ผีเจ้าหลวงเมืองล้าที่เมืองคอบ แต่มาในสมัยพ่อเผ่าทันไม่ได้ไปเลี้ยงผั่งนั้นแล้ว และเวลาถึงเทศกาลไหว้ผีเจ้าหลวงเมืองล้า คนเมืองคอบที่มาตั้งรกรากที่บ้านแวนก็จะคิดขอให้ญาติผั่งเมืองคอบมาร่วมงาน เพราะทางเมืองคอบไม่มีพิธีกรรมนี้แล้ว คนเมืองคอบจะเล่าว่า "สมัยคอมมิวนิสต์เขามาทุบทุบผีหมด เหลือแค่วัด" ส่วนการเลี้ยงผีทางเมืองคอบจะ "เลี้ยงโหด" เหมือนลื้อเมืองน่าน คือฆ่าควายในพิธีเลย มีการฟ้อนรำ 3 รอบก่อนลงมือฆ่า หลังเซ่นไหว้เสร็จก็ไม่ค่อยมีการละเล่นอะไร แต่ทางลื้อบ้านแวน หลังพิธีเลี้ยงผีเสร็จจะมีการละเล่นและสังสรรค์ 3 วัน 3 คืนอย่างสนุกสนาน (สัมภาษณ์ พ่อเผ่าทัน 2557)

บ้านหัวเมือง บ้านดอนมูน เมืองคอบ

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามและสัมภาษณ์นายเมือง (นามสมมติ) ญาติของอดีตข้าวจ้าวบ้านหัวเมืองเล่าว่า ชาวไทลื้อบ้านหัวเมืองอพยพมาจากบ้านหนองบัวในจังหวัดน่าน จึงเชื้อและเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองล้า เช่นเดียวกับญาติที่บ้านหนองบัวในอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน นอกจากนี้แล้วพี่น้องไทลื้อที่เชียงคาก็เป็นลูกหลานของบรรพบุรุษที่อพยพมาจากเมืองล้าด้วย เพราะทุกวันนี้ก็มีหลายหมู่บ้านที่นับถือและเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองล้า แต่ในกรณีของคนไทลื้อที่บ้านหัวเมืองและบ้านอื่นๆ นั้น นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาก็ไม่ได้ทำพิธีเลี้ยงผีเมืองอีกแล้ว เพราะรัฐบาลใหม่ (คอมมิวนิสต์) เข้ามาปกครอง จึงห้ามไม่ให้ทำพิธีเลี้ยงผีเมือง เพราะมองว่าเป็นเรื่องของความเชื่อที่มลายและล้าหลัง บางหมู่บ้านถึงกับมีทหารใช้ปืนยิงเพื่อทำลายดงบ้านหรือศาลที่ทำไว้สำหรับเลี้ยงผีเมืองของหมู่บ้าน (คงเหลือเอาไว้แต่วัด) ตอนห้ามใหม่ๆ ชาวบ้านก็ทำใจไม่ได้ ต้องแอบไปเลี้ยงที่โน่ป่าลึก แต่ก็ถูกห้ามอีก ในที่สุดจึงเลิกไปเมื่อประมาณ 20 กว่าปีที่ผ่านมา ทุกวันนี้ถ้ามีโอกาส พวกเขาก็เดินทางเข้าร่วมการเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองล้าของญาติพี่น้องที่เชียงคานด้วย

ข) ความเชื่อและการเลี้ยงผีญาคำแดง

เขตวัฒนธรรมของชาวไทลื้อในล้านนาสัมพันธ์กับเขตวัฒนธรรมในสิบสองปันนามายาวนาน ดังตัวอย่างของความเชื่อและการเลี้ยงผีเมืองที่เป็นเจ้าหลวงสุวรรณคำแดง หรือเจ้าหลวงคำแดง หรือญาคำแดงในหมู่คนไทยวน (คนเมือง) และคนไทลื้อ กับทั้งไทใหญ่และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในอาณานิคมของฝรั่งเศส (2551) ที่ว่า หลวงคำแดงซึ่งสถิตอยู่ถ้ำเชียงดาวและดอยอ่างสลุหลวง คนในแถบล้านนาคำนับถือเป็นผีอารักษ์ที่ใหญ่กว่าผีอารักษ์ทั้งปวง แม้แต่อารักษ์พญามังราย ปฐมกษัตริย์อาณาจักร

ล้านนา นอกจากเจ้าหลวงคำแดงจะนับถือกันมากในล้านนาแล้ว ยังมีชาวไทยใหญ่ในเขตเวียงแหง เชียงดาว และแม่ฮ่องสอนนับถือเช่นกัน รวมทั้งชาวไทยลื้อสิบสองปันนาหลายแห่ง เช่น เมืองพง เมืองฮ่า เมืองหลวง เมืองเลน ตลอดจนไทลื้อในเมืองเชียงคำและเชียงม่วน ก็นับถือเจ้าหลวงคำแดงเป็นอารักษ์หรือผีเมืองด้วย ดังปรากฏในนิทาน “ข้าสี่แสนหมอนม้า” ของไทลื้อกล่าวถึง “เจ้าคำแดง” ว่าเป็นหลานของราชเทวีเจ้าเมืองสิบสองปันนา เช่นเดียวกับเอกสาร “เชื้อเครือเจ้าแสนหวี สิบสองปันนา” ปรากฏชื่อบุคคลนามว่า “พันนาคำแดงเมืองแซ่” เป็นแม่ทัพเชื้อเจ้าตีเมืองเชียงรุ่งและได้ครองเมือง และบันทึกในใบลาน “ปื๊าสาเมืองหลวง” กล่าวถึง “เจ้าฟ้าหลวงคำแดง” เป็นเทวดาวัดเชียงฟ้าเมืองหลวงในสิบสองปันนา เป็นต้น (เกริก 2551)

สำนวนการกล่าวถึงตำนานของหลวงคำแดงในแต่ละพื้นที่ก็จะมี ความแตกต่างกันไปบ้าง ซึ่งส่วนใหญ่จะเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม การเมืองของพื้นที่ของตนเองเป็นสำคัญ ดังเช่นตำนานเจ้าหลวงคำแดงหรือ พญาคำแดงฝั่งเมืองพะเยาที่นับถือกันในเขตอำเภอแม่ใจ อำเภอเชียงคำ และอำเภอเชียงม่วนต่างก็กล่าวว่าเจ้าหลวงคำแดงเป็นโอรสของเจ้าเมืองพะเยา แต่ก็มีรายละเอียดแตกต่างกันบางส่วน โดยสำนวนของอำเภอแม่ใจ อันเป็นท้องที่ของคนไทยวนกล่าวว่า เจ้าหลวงคำแดงเป็นโอรสของ พญารำเมือง เมื่อครั้งพญารำเมืองไปประทับอยู่เมืองเงิน ได้ให้เจ้าหลวง คำแดงรักษาเมืองพะเยา ซึ่งต่อมาได้ทำศึกกับกองโจรเงี้ยว แต่ระหว่างตั้งทัพ ที่ชายป่าพบหญิงสาวที่กลายร่างเป็นกวาง จึงตามไปจนถึงถ้ำเชียงดาว เจ้าหลวงได้ตามเข้าไปในถ้ำ และก็ไม้ออกมาอีกเลย มีคำบอกเล่าว่า ในวันฤกษ์งามยามดีจะมีดวงไฟกลมสุกลอยขึ้นจากหลังดอยหลวงเชียงดาว ไปทางทิศตะวันออก พร้อมมีเสียงสนั่นก้อง และดวงไฟก็หายไป กล่าวกันว่า เจ้าหลวงคำแดงลั่นอะม็อก (ยิงปืนใหญ่) มินัยว่าเจ้าหลวงได้ไป เยี่ยมบ้านเกิดที่เมืองพะเยา (เกริก 2551)

บ้านแพด อำเภอยี่งอ จังหวัดพะเยา

มีชาวไทลื้อในพื้นที่อำเภอยี่งอจำนวนมากนับถือเจ้าหลวงคำแดงด้วย นั่นคือที่บ้านแพดซึ่งเป็นหมู่บ้านของชาวไทลื้อที่อพยพมาจากเมืองพงในสิบสองปันนา โดยตำนานเจ้าหลวงคำแดงหรือพญาคำแดงของลื้อบ้านแพดนั้น ในจารึกที่ศาลเจ้าพ่อพญาคำแดง กล่าวถึงประวัติเจ้าพ่อพญาคำแดงไว้ว่า

เจ้าพญาคำแดงเป็นโอรสของพญาโระณี กษัตริย์เมืองพะเยา ได้ยกทัพมารบกับพวกจีนฮ่อ ได้รับชัยชนะกลับมา ระหว่างทางเจ้าพญาคำแดงได้พบกับกวางรูปงาม ก็เลอยอยากได้ จึงให้ไพร่พลไล่ตามจนกวางคำเข้าเขตเมืองเชียงดาว และที่นั่นมีภูเขาสูงหนึ่งสูงเทียมเมฆ เขาภูนี้มีชื่อว่าคอยเพียงดาว หรือต่อมาเรียกว่าคอยเชียงดาว และมีถ้ำใหญ่อยู่ที่คอยนั้นด้วย พอกวางวิ่งมาถึงหน้าถ้ำ ก็เผยโฉมเป็นคนสตรีเพศ ซึ่งมีชื่อว่า นางอินเหลา เป็นลูกสาวของนางยักษ์ซึ่งเฝ้าถ้ำเชียงดาวนั้น และนางได้วิ่งเข้าไปในถ้ำ พญาคำแดงก็ได้ติดตามเข้าไปในถ้ำ และหายไปโดยไม่กลับมาอีกเลย ไพร่พลที่ติดตามไปถึงปากถ้ำก็พบแต่ผ้าทรงสีขาวหมอก ไพร่พลเฝ้ารออยู่หน้าถ้ำหลายวันไม่เห็นพญาคำแดงกลับออกมา ก็เลยยกทัพกลับเมืองพะเยา

เมื่อผู้เฒ่าแสน มังคะละ ซึ่งได้นำชาวลื้ออพยพมาจากแคว้นสิบสองปันนาของประเทศจีน ได้ทราบตำนาน จึงเกิดความเลื่อมใสในเจ้าพญาคำแดงที่ได้เป็นจอมทัพที่เข้มแข็ง จึงได้ไปอัญเชิญควรวินญาณเจ้าพญาคำแดงที่ถ้ำเชียงดาวมาประดิษฐาน เพื่อไว้สักการบูชาของชาวลื้ออยู่ที่บ้านแพด อำเภอยี่งอ จังหวัดน่าน (สมัยนั้น) และต่อมาพ่อเฒ่าแสนสิ้นอายุลง และมีผู้นำคนใหม่ชื่อพ่อเฒ่าแสน กาบคำ ได้มาเห็นพื้นที่ทางเชียงคำอุดมสมบูรณ์ ก็ได้กลับไปบอกญาติพี่น้องและมีผู้ที่เห็นศรัทธา จึงอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่เมืองเชียงคำโดยใช้

ชื่อหมู่บ้านเดิมว่า "บ้านแพด" トラบเท่าทุกวันนี้ (ศาลเจ้าพ่อพญาคำแดง
บ้านแพด 2557)

ส่วนการเลี้ยงผีเจ้าพ่อพญาคำแดงนั้นพ่อเผ่าสิงห์คำ มั่งคลาด
ผู้เป็นข้าวจ้ำประจำบ้านแพด ในเชียงคำมานานกว่า 30 ปี กล่าวว่า

บ้านแพดจะเลี้ยงผีพญาคำแดงปีละครั้ง ช่วงเดือนมกราคม
หรือเรียกกันว่า "การเลี้ยงคง" มีการปักตาแหลวตอน 6 โมงเย็น
ก่อนวันพิธี ไม่ให้คนนอกเข้าหมู่บ้าน ใครเข้าให้เสียค่าปรับ 20 บาท
ในวันงานแต่ละครัวเรือนต้องเอาไก่อาร่วมพิธีบ้านละ 1 ตัวไม่ให้ขาด
ในพิธีจะมีการ "วาไม้" ถามว่าผีเจ้าหลวงคำแดงมาหรือยัง และ "วาไม้"
ถามว่าผีเจ้าหลวงกินอ้อมหรือยัง 3 ครั้ง ก็เป็นอันเสร็จพิธี นอกจากนี้
ชาวบ้านยังสามารถบนบานเจ้าหลวงคำแดงได้ในโอกาสอื่นๆ เช่น
ขอให้อยู่ดีมีสุข พันภัยไข้เจ็บ โดยการเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรว่า
จะขอเรื่องอะไร ที่ไหน อย่างไร แล้วเอาเทียน 4 คู่ 8 เล่ม ดอกไม้
4 ดอก เอามาให้ข้าวจ้ำนำไปที่ศาล บอกกล่าวต่อพญาคำแดง แล้ว
เมื่อสิ่งที่ขอสำเร็จก็เอา "เหล้าไห ไก่คู่" ไปเลี้ยงพญาคำแดง พร้อม
บริจาคเงินให้ข้าวจ้ำเพื่อดูแลศาล (สัมภาษณ์ พ่อเผ่าสิงห์คำ 2557)

นอกจากนี้ในเอกสารประวัติหมู่บ้านของบ้านแพดยังระบุว่า
การเลี้ยงผีพญาคำแดงยังพบที่หมู่บ้านชาวไทลื้อที่บ้านท่าฟ้า ตำบลสระ
อำเภอเชียงม่วนด้วย กับลื้อที่บ้านแพด อำเภอเชียงม่วน ก็ทำพิธีเลี้ยง
ผีพญาคำแดงทุกปี ช่วงเดือนกันยายน แสดงให้เห็นว่าลื้อบ้านแพดที่อยู่ทั้ง
สองอำเภอดังกล่าว เป็นลื้อที่มาจากเมืองพง ในสิบสองปันนาเช่นกัน
ก่อนที่จะอพยพมาอยู่เมืองเชียงม่วน แล้วแยกออกมาตั้งรกรากที่เมือง
เชียงคำ พร้อมกับนำชื่อหมู่บ้าน "บ้านแพด" มาตั้งชื่อหมู่บ้าน เช่นเดียวกับ

การเรียกพื้นที่ทุ่งกว้างที่ตั้งของบ้านแพดว่า “ทุ่งลำ-ทุ่งลอ” เหมือนทุ่งกว้างที่เชียงม่วนด้วย แต่ทั้งหมดได้รับเอาความเชื่อและพิธีบูชาพญาคำแดงมายาวนาน

บ้านม่วง เมืองคอบ แขวงไชยบุรี

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามที่บ้านม่วง เขตเมืองคอบ แขวงไชยบุรี ประเทศลาว ซึ่งเป็นหมู่บ้านคนไทยวน (คนเมือง) ซึ่งอพยพมาจากจังหวัดน่าน พบว่าชาวบ้านมีความเชื่อและทำพิธีเลี้ยงผีเมืองที่เป็นพญาคำแดง เช่นเดียวกับชาวไทลื้อที่บ้านแพดในอำเภอเชียงคำและอำเภอเชียงม่วน กับทั้งชาวไทยวนในจังหวัดน่านและจังหวัดอื่นๆ ในดินแดนล้านนา พ่อเผ่าดี (นามสมมติ) วัย 81 ปี ผู้อาวุโสบ้านม่วงเล่าให้ฟังว่า

ชาวไทลื้อกับไทยวนอยู่ร่วมกันในเขตล้านนาต่อเขตสิบสองปันนามานานหลายร้อยปี จึงได้รับอิทธิพลซึ่งกันและกัน ที่เมืองคอบนี้มีหมู่บ้านไทยวนเพียงสี่หมู่บ้าน คือบ้านม่วง บ้านเลม บ้านทุ่งเม่น บ้านน้ำโคม ส่วนที่บ้านหลักคำเป็นบ้านผสมระหว่างไทลื้อกับไทยวน ชาวไทยวนที่อพยพมาจากจังหวัดน่าน การนับถือผีเมืองของคนไทยวนที่นี่เป็นผีพญาคำแดง เหมือนกับไทยวนที่ประเทศไทยและคนไทลื้อบางหมู่บ้านด้วย แต่ช่วงประมาณสามสิบปีที่ผ่านมา เจ้าหน้าที่ห้ามไม่ให้นับถือผี จึงทำลายสถานที่บูชาผีเมืองของทั้งคนไทยวนและไทลื้อ แม้ทุกวันนี้จะไม่ทำพิธีแล้ว แต่เรายังรู้ว่าใครหรือบ้านไหนนับถือผีอะไรอยู่ ส่วนคงบ้านหรือพื้นที่ป่าข้างหมู่บ้านที่เคยใช้เป็นที่เลี้ยงผีเมืองนั้นก็ไม่มี ความหมายกับชาวบ้านอีกต่อไปแล้ว มีอยู่บ้านหนึ่งที่มีนายทุนจากข้างนอกมาสร้างร้านค้าคาราโอเกะและเอาหญิงสาวมาบริการในพื้นที่คงบ้าน ชาวบ้านเองก็ไม่ว่าอะไร เพราะสถานที่ดังกล่าวไม่มีความหมายสำหรับความเชื่อของเขาอีกต่อไป

จากตัวอย่างของสองหมู่บ้านดังกล่าว คือบ้านไถลื้อที่เชียงคำกับบ้านไทยวนที่เมืองคอบ ซึ่งนับถือผีเมืองที่เป็นเจ้าหลวงคำแดงเหมือนกัน ปรากฏการณ์ทางสังคมดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ประการแรกชาวไทยวนบ้านม่วงและบ้านอื่นๆ ในเมืองคอบที่ปัจจุบันขึ้นกับแขวงไชยะบูลิของประเทศลาวนั้น อพยพมาจากจังหวัดน่านและจังหวัดอื่นๆ ในภาคเหนือหรือดินแดนล้านนา ประการที่สอง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อกับไทยวนในดินแดนล้านนาต่อกับสิบสองปันนานั้นมีมายาวนาน มีการหยิบบ่มความเชื่อและพิธีกรรมซึ่งกันและกัน ดังที่ชาวไทลื้อในเชียงคำ เชียงม่วน หรือเมืองอื่นๆ ในพม่าและจีนปัจจุบันก็นับถือเจ้าหลวงคำแดงด้วย ประการสุดท้าย เขตพื้นที่วัฒนธรรมไทยวน-ไทลื้อครอบคลุมอาณาบริเวณอาณาจักรล้านนา เชื่อมต่อกับอาณาจักรสิบสองปันนา หรือปัจจุบันคือเมืองในแอ่งที่ราบลุ่มต่างๆ ของแม่น้ำโขงตอนบนที่เป็นรอยต่อระหว่างประเทศไทย ลาว พม่า และจีน

ค) ความเชื่อและพิธีเลี้ยงผีหลวงเจ้าพ่อท้าวขากาพ

เช่นเดียวกับการที่ชาวไทลื้อรับเอาการนับถือพญาคำแดงจากชาวไทยวนในล้านนา กรณีของเจ้าพ่อท้าวขาก่านหรือท้าวขากาพของชาวไทยวนที่มีจุดกำเนิดในจังหวัดน่าน พบว่ามีการนับถือทั้งในหมู่คนไทยวนที่อำเภอภูซาง (เป็นแอ่งที่ราบเดียวกันและอยู่ติดกับอำเภอเชียงคำ) และคนไทลื้อที่เมืองคอบด้วย ซึ่งตรงกับคำอธิบายของชาวบ้านทั้งที่เป็นคนไทยวนที่อำเภอภูซางกับชาวไทลื้อที่เมืองคอบว่าบรรพบุรุษของพวกเขาอพยพมาจากจังหวัดน่าน

ชนัญ วงษ์วิภาค (2530) เขียนถึงการเลี้ยง “ผีหลวง” (ความหมายเดียวกับผีเมือง) ของไทยวนหรือคนเมืองในเมืองน่านว่า แต่ละท้องถิ่นจะมีการเซ่นผีหลวงทุกปีช่วงฤดูแล้งก่อนลงมือเพาะปลูก (เดือนมีนาคม) หรือ

บางแห่งก็จะทำในช่วงเทศกาลสงกรานต์ นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงผีหลวง ในโอกาสอื่นๆ เช่น งานวัด งานปอย งานกินสลาก หรือการบนบาน ขอให้การเดินทางปลอดภัย หมู่บ้านพันโรคภัยไข้เจ็บและภัยพิบัติ ในการ แก้นจะมี “ข้าวจ้ำ” (คนทรง) เป็นผู้นำทำพิธีในการติดต่อกับผีหลวง สำหรับ เครื่องเช่นแก้นจะมีหมู 1 ตัว เหล้า 1 ขวด ไก่ดำ 4 ตัว เลี้ยงผี แล้วเลี้ยง ผู้ที่มาร่วมทำพิธี การถามไถ่ อ้อนวอนผีหลวง ข้าวจ้ำจะใช้ไม้วาเป็นเครื่อง เสี่ยงทาย โดยถ้าวาไม้แล้วไม้หัดสั้นกว่าความยาวของวาแขน หมายถึง ในทางที่ไม่ดี แต่ถ้าไม้ยาวกว่าวาแขนจะเป็นไปในทางที่ดี การวาไม้เสี่ยงทายนี้ พบในหมู่ชาวไทลื้อเช่นกัน สำหรับการเลี้ยงผีหลวงของหมู่บ้านต่างๆ ก็จะมีชื่อผีหลวงแตกต่างกันไป อาทิเช่น ชาวบ้านดู่ได้นับถือ **“ผีหลวง ภูหลวง”** ส่วนที่บ้านแช่แห้ง อำเภอเมือง มีการนับถือ **“เจ้าพ่อเท้าซากาฟ”** ที่หมายถึงเจ้าพ่อที่มีขาลายสักหมึก

อำเภอเชียงคำและอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา

การนับถือเจ้าพ่อเท้าซากาฟ (หรือท้าวซาก่าน) ยังปรากฏในหมู่คน แถบเชียงคำ-ภูซางเช่นกัน โดยที่เชียงคำมีการสร้างอนุสาวรีย์เจ้าพ่อ ท้าวซาก่านบริเวณตลาดเช้าในอำเภอเชียงคำด้วย และจารึกประวัติตรงฐาน อนุสาวรีย์ สรุปความได้ว่า

ท้าวซาก่านคือผู้ที่พระเจ้าติโลกราช เจ้าเมืองเชียงใหม่ แต่งตั้ง ให้มาปกครองเมืองน่าน ท้าวซาก่านมีกายเป็นสีแดง สักยันตร์รูป พญานาคและเกว๋ลย์เค็มซา (จึงเรียกว่า ซาก่าน) พระองค์เก่งกล้า ในการรบและลือชื่อเมื่อสามารถรบชนะแกว (เวียคนาม) ได้ จนได้รับ คำสรรเสริญจากกษัตริย์จีน และได้ครองเมืองเชียงรายและ เมืองน่าน ท้าวซาก่านจึงเป็นที่นับถือของชาวตลาดในเชียงคำที่มีทั้ง ไทลื้อและไทยวน (อนุสาวรีย์เจ้าพ่อท้าวซาก่าน 2557)

ภาพถ่ายที่ 3 อนุสาวรีย์ท้าวขาก่าน หน้าตลาดเช้า อำเภอเชียงคำ

เช่นเดียวกับไทยวนบ้านทุ่งกล้วย อำเภอภูซาง ก็นับถือท้าวขาก่านเป็นผีหลวงเช่นกัน โดยพ่อนานสวน อินสุยะ ผู้อาวุโสของบ้านทุ่งกล้วยวัย 70 ปี เล่าให้ฟังว่า

บ้านทุ่งกล้วยเป็นหมู่บ้านคนเมือง (ไทยวน) นับถือผีปู่ย่าและท้าวขาก่าน โดยจะเรียกท้าวขาก่านว่า "เจ้าพ่อคงเจ้าบ้าน" ชาวบ้านจะสร้างหอผี (คล้ายกระท่อมน้อย) 5 หอ ให้ผีท้าวขาก่านและบรรพบุรุษอยู่ การเลี้ยงเจ้าพ่อคงเจ้าบ้านจะทำทุกๆ ปี ช่วงประมาณพฤศจิกายน เครื่องเซ่นจะมีไก่ หมากพลู บุหรี่ เหล้า ลูกส้ม ของหวาน ธูปเทียน มีข้าวจ้ำเป็นผู้นำประกอบพิธีโดยการ "วามั" เรียกหาและถามไถ่ นอกจากนี้ ในรอบปียังมีการเลี้ยงท้าวขาก่านในวาระต่างๆ คือเลี้ยง

ขอฝนเดือนพฤษภาคม เลี้ยงขอให้ได้ข้าวเม็คงามในช่วงออกพรรษา
เลี้ยงขอให้ไม่มีลมพายุ ลูกเห็บ และโรคระบาดช่วงเดือนมีนาคม
และเลี้ยงขอขอบคุณท้าวขาก่านที่อำนวยอวยพรให้ในเดือนตุลาคม
และชาวบ้านยังสามารถบนบานศาลกล่าวส่วนตัวตลอดเวลา (สัมภาษณ์
นายส่วน 2557)

พ่อหนานส่วนยังเสริมว่าผีหลวงท้าวขาก่านของบ้านทุ่งกล้วย
อัญเชิญมาจากเมืองน่าน เพราะบรรพบุรุษของคนเมืองบ้านทุ่งกล้วยมาจาก
เมืองปัว จังหวัดน่าน ตั้งแต่ 3 รุ่นอายุคนมาแล้ว คนเฒ่าคนแก่เล่า
สืบต่อกันมาว่าบรรพบุรุษหาเสื้อผ้าเครื่องครัวขึ้นมาจากเมืองน่านคราวละ
5-6 ครอบครัว หาที่ทำกินใหม่ จนได้ล้มถางทุ่งกล้วยที่นี้แปลงเป็นไร่นา
ญาติพี่น้องจากน่านก็ทยอยตามกันมา เดินเท้าหลายคืนวัน คำกล่าวของ
พ่อหนานสอดคล้องกับประวัติศาสตร์หมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลทุ่งกล้วย
อำเภอภูซาง ที่องค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งกล้วยได้รวบรวมไว้ว่า ผู้คน
ในพื้นที่ภูซางส่วนใหญ่โยกย้ายมาจากเมืองน่าน และมีบางส่วนที่มาจาก
เชียงแสน

เมืองคอบ (บ้านป่าคา บ้านห้วยเลา บ้านปางไฮ)

จากคำบอกเล่าของลุงปิ่น อายุ 79 ปี ชาวไทลื้อบ้านทุ่งมอกที่มี
บ้านเกิดอยู่บ้านป่าคา ในเขตเมืองคอบ จนเมื่ออายุ 20 ปี จึงอพยพย้ายมา
อยู่ที่บ้านทุ่งมอก อำเภอเชียงคำ ลุงปิ่นพูดถึงความทรงจำเกี่ยวกับ
ท้าวขาก่านว่า

ที่เมืองคอบ ผี "เจ้าพ่อท้าวขาก่าน" จะนับถือกันมากที่
บ้านห้วยเลา ปางไฮ ป่าคา หรือเรียกคนบ้านเหล่านั้นว่า "ลื้อย่า"
(ส่วนลื้อฝ่งบ้านคอนมูน บ้านหัวเมือง จะเรียกว่า "ลื้อล้า" เพราะ

นับถือเจ้าหลวงเมืองลำ) ชาวจำใหญ่จะอยู่ที่บ้านห้วยเลา พิธีเลี้ยงผีเมืองจันในช่วงวันก่อนเพ็ญ 9 เดือน (ประมาณเดือนพฤศจิกายน) การเลี้ยงก็เหมือนที่อื่นๆ นั่นคือมีการปักตาแหลว "เข้ากรรม" ห้ามคนนอกเข้า ตอน 6 โมงเย็นก่อนวันพิธี ในวันพิธีมีการ "วาไม้" ถามว่าผีเมืองมาหรือยัง หรือกินอิ่มหรือยัง

นอกจากนี้ยังมี "ที่นั่ง" หรือคนทรง (ทางเชียงใหม่เรียกว่า "ม้าขี่") จะเชิญมาเวลาชาวบ้านมีเรื่องเดือดร้อน ไร่นาสาโทไม่ดี มีเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย และมี "นาวอน" คือคนเรียกท้าวขาก่าน มาลงทรง "ที่นั่ง" ที่แต่งตัวชุดขาวล้วน มีผ้าไหมสีคาดเอวคาดผม โดยนาวอนจะขับลือเรียกเจ้าพ่อท้าวให้มาลงทรง มีการตั้งขัน ถวายเหล้า 12 จอก ท้าวขาก่านจะลงทรงในลักษณะท่าขี่ม้า คนเฒ่าคนแก่เห็นต้องยกมือไหว้ แล้วคนทรงจะเริ่มค้นด้วยการพูดเป็นภาษาไทยวน (คำเมือง) ว่า "สุมีธุระหยัง" พอปรึกษาปัญหาเสร็จแล้ว ท้าวขาก่านจะออกจากร่างทรง "ที่นั่ง" ก็จะล้มลงอย่างหมดสติ (สัมภาษณ์ นายบัน 2557)

นอกจากชาวไทลื้อที่บ้านป่าคาแล้ว จากการที่ได้เก็บข้อมูลภาคสนามและสอบถามชาวบ้านที่บ้านห้วยเลาในเขตเมืองคอบ ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าแต่เดิมนั้นชาวบ้านที่บ้านห้วยเลาและบ้านปางไฮก็นับถือท้าวขาก่านด้วย เพราะบรรพบุรุษของพวกตนอพยพมาจากจังหวัดน่าน ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงรับเอาความเชื่อที่มีต่อท้าวขาก่านที่ในอดีตนั้นเป็นผู้ปกครองเมืองน่าน ถึงแม้ท้าวขาก่านจะเป็นไทยวนก็ตาม ชาวไทลื้อก็ให้ความเคารพนับถือ เพราะเป็นผู้ที่มีบุญคุณต่อชาวไทลื้อในการมาตั้งถิ่นฐานที่จังหวัดน่าน ซึ่งต่างกับไทลื้อบ้านอื่นๆ ที่ยังคงนับถือผีเมืองที่เป็นเจ้าเมืองในสิบสองปันนาอยู่ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันทั้งชาวไทลื้อและไทยวน

ในเขตเมืองคอบได้เลิกพิธีกรรมบูชาผีเมืองแล้ว เพราะนโยบายของรัฐบาล และการกดดันของเจ้าหน้าที่รัฐในระดับท้องถิ่นที่ห้ามไม่ให้พวกเขาทำ พิธีกรรมดังกล่าวมายาวนานประมาณสามสิบปีแล้ว

ดังนั้น กรณีของท้าวซาก่านจึงเป็นตัวอย่างที่ดีของการนับถือ และทำพิธีกรรมเกี่ยวกับผีเมืองที่เป็นการเชื่อมโยงระหว่างคนไทยวน (คนเมือง) กับคนไทลื้อในล้านนามายาวนาน กับทั้งเป็นตัวอย่างที่ดีในการสืบสาวถึงประวัติศาสตร์การอพยพของชาวไทยวนจากจังหวัดน่านไปที่อำเภอเชียงคำ กับการอพยพของชาวไทลื้อจากจังหวัดน่านไปยังเมืองคอบ ในแขวงไซยะบูลีเมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา หรือประมาณสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี

ประติมากรรมทางพุทธศาสนาและระบบตัวเขียน

ลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมสองอย่างของความเป็นไทลื้อในสามแอ่ง ที่ราบคือที่อำเภอท่าวังผาและอำเภอบัวในจังหวัดน่าน กับที่อำเภอเชียงคำ ในจังหวัดพะเยา และที่เมืองคอบในแขวงไซยะบูลี คือประติมากรรมทางพุทธศาสนาของวัดไทลื้อกับระบบตัวเขียนที่ใช้บันทึกในใบสา (ใบลานที่ผูกเข้าไว้ด้วยกัน) ทั้งนี้ หากจะพิจารณาในภาพรวมของผู้คนที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง จะพบว่าประติมากรรมและระบบตัวเขียน โดยเฉพาะตัวอักษรธรรมนั้นมีการหยิบยืมหรือได้ส่งอิทธิพลซึ่งกันและกันมาอย่างต่อเนื่องงานศึกษาของศักดิ์ชาย สายสิงห์ (2555) ที่ชี้ให้เห็นว่าเจดีย์ พระพุทธรูป ภาพวาดศิลปะลาวที่เวียงจันทน์ หลวงพระบางและภาคอีสานของไทยนั้น ได้รับอิทธิพลทั้งจากสุโขทัย ล้านนา อโยธยา รัตนโกสินทร์ หรือแม้แต่จากมอญและพม่า ขณะที่สมเจตน์ วิมลเกษม (2536) พบว่าทั้งระบบตัวเขียนอักษรธรรมแบบล้านนากับอักษรธรรมแบบลาวในหลวงพระบางนั้นไม่ได้เขียนเป็นภาษาบาลี และประการสำคัญคือแทบจะไม่มี ความแตกต่างกัน

ระหว่างตัวอักษรธรรมทั้งสองระบบ กระนั้นก็ตาม การศึกษาดังกล่าวเป็นการศึกษาในระดับกว้างหรือระดับของสังคมกระแสหลัก หากแต่ในระดับของพื้นที่หรือระดับกลุ่มชาติพันธุ์แล้ว จะพบว่ามีความแตกต่างกันในรายละเอียดค่อนข้างมาก ดังกรณีของสถาปัตยกรรมและประติมากรรมของชาวไทยลื้อกับชาวไทยวนหรือคนเมืองในล้านนา

สำหรับสถาปัตยกรรมและประติมากรรมไทลื้อนั้น ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (2529) บันทึกเอาไว้ว่าวิหารในหมู่บ้านชาวไทยลื้อทั้งในจังหวัดน่านและที่อำเภอเชียงคำจะมีรูปทรงที่เป็นเอกลักษณ์ต่างจากวิหารในวัดของชาวไทยวนทั่วไป โดยวิหารแบบไทลื้อมีลักษณะเด่นคือหลังคามุงด้วยแป้นเกล็ด (กระเบื้องไม้) รูปทรงทึบ มีหน้าต่างช่องเล็ก ๆ มีประตูวิหารทั้งด้านหน้าและด้านหลัง รูปทรงหลังคาเป็นทรงปั้นหยา ป้านลมนิยมทำด้วยไม้เป็นรูปพญานาค

ส่วนประกอบภายในวิหาร พระประธานจะมีพระพักตร์ที่แสดงถึงฝีมือช่างแบบไทลื้อโดยเฉพาะ มีธรรมาสน์โครงสร้างเป็นไม้ตามแบบของล้านนาทั่วไป มีแท่นสงฆ์เป็นที่นั่งของสงฆ์ยกพื้นสูงอยู่ชิดผนังด้านซ้าย และมีสัศตภัณฑ์หรือเชิงเทียนเป็นรูปทรงบันไดนาค (เรียกว่า "บันไดแก้ว") ซึ่งเป็นรูปทรงที่ต่างจากสัศตภัณฑ์ของชาวไทยวน

ส่วนประกอบด้านข้างพระประธาน จะมีเครื่องสูงประดับอยู่ 2 ข้างซ้ายขวา บางแห่งตั้งไว้บนฐานชุกชี บางแห่งติดตั้งลอยโดยมีเสายึดกับผนังด้านหลัง เครื่องสูงเหล่านี้จะประกอบด้วยพัดโบก (เรียก "พัดพริ้ว") หอก คาบ ฉัตร พระแม่ธรณี (ทำเป็นรูปมือพนม) เป็นต้น การสร้างเครื่องสูงนี้ถือคตินิยมว่าเป็นเครื่องประดับยศบารมีของพระพุทธองค์

ชาวไทลื้อนิยมทำพระพุทธรูปไม้แกะสลักขนาดเล็กถวายวัด โดยมักจะตั้งไว้บนฐานชุกชี ข้างพระประธานในวิหาร จึงมักจะพบพระพุทธรูปไม้จำนวนมากในวิหารวัดไทลื้อแทบทุกแห่ง เป็นศิลปะพื้นบ้าน ลักษณะเดียวกับพระไม้แกะสลักแบบลาวที่ชาวอีสานสร้างถวายวัดเช่นกัน ทั้งนี้ชาวไทลื้อถือคติว่าจะไม่นำพระพุทธรูปมาไว้บูชาในบ้าน (ทรงศักดิ์ 2529: 73)

จากการเข้าร่วมพิธีกรรมและสังเวยการณ กับทั้งสัมภาษณ์ชาวบ้านที่หมู่บ้านชาวไทลื้อในบ้านหัวเมืองและบ้านน้ำป่าในเมืองคอบพบว่าสถาปัตยกรรมในวิหารของวัดทั้งสองมีลักษณะตรงกับสิ่งที่ทรงศักดิ์บันทึกถึงลักษณะของสถาปัตยกรรมและประติมากรรมของวัดไทลื้อในจังหวัดน่านและอำเภอเชียงคำ นอกจากนั้นแล้วพ่ออินตา (นามสมมติ) แห่งบ้านหัวเมืองย้าให้คณะนักวิจัยว่าลักษณะของพระพุทธรูปที่เป็นพระประธานในวิหารวัดไทลื้อทั้งที่ฝ่งเมืองคอบและที่เชียงคำกับน่านนั้นมีส่วนของท้องและเอวที่เพียวอบบาง ไม่เหมือนกับของพระประธานของชาวไทยวน ด้านข้างของพระประธานมีฐานชุกชีตั้งลอยขึ้นมา มีเครื่องสูงประดับทั้งด้านซ้ายและขวา นั่นคือมีทั้งพัดโบก หอก ดาบ และฉัตร ส่วนด้านล่างของฐานพระประธานจะมีรูปปั้นพระแม่ธรณีบีบมวยผม หลังจากที่ได้สังเกตการณ์และสัมภาษณ์ผู้อาวุโสชาวไทลื้อในหมู่บ้านหัวเมืองและบ้านทุ่งพร้าว นายสุริยาภู ทรัพย์แสง (2557) กล่าวว่าลักษณะร่วมของวัดไทลื้อดังกล่าวจะเห็นได้ชัดเจนในวัดบ้านหัวเมืองกับวัดบ้านน้ำป่าในเมืองคอบ และที่วัดบ้านปัวแหล่งกับวัดบ้านหย่วนและวัดบ้านมางในอำเภอเชียงคำ จึงเป็นที่แน่ชัดว่าช่างสร้างวิหารวัดและช่างปั้นพระประธานของชาวไทลื้อในเขตเมืองคอบ เชียงคำและจังหวัดน่านนั้นเป็นสายเดียวกัน นั่นหมายความว่าความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทลื้อ

ที่อาศัยอยู่ในแอ่งที่ราบทั้งสามนั้นมีมายาวนาน เพียงแต่เส้นแบ่งพรมแดนประเทศมาขีดและแบ่งกันความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของชาวไทยลื้อในยุครัฐชาติสมัยใหม่มาจนกระทั่งปัจจุบัน

ภาพถ่ายที่ 4

พระประธาน วัดน้ำป่า เมืองคอบ

ภาพถ่ายที่ 5

พระประธาน วัดบ้านหย่วน อำเภอเชียงคำ

สำหรับระบบตัวเขียนซึ่งเป็นตัวอักษรธรรมที่ใช้บันทึกเรื่องราวทั้งทางพุทธศาสนาและองค์ความรู้พื้นบ้านเอาไว้ในใบลานหรือพับสนั่น แม้จะไม่มี ความแตกต่างกันมากนักระหว่างตัวอักษรแบบล้านนา กับ หลวงพระบาง (สมเจตน์ 2536) แต่สองสิ่งที่คณะนักวิจัยพบระหว่างการลงเก็บข้อมูลในพื้นที่เมืองคอบ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าประวัติศาสตร์

อันยาวนานของคนไทลื้อและไทยวนในเมืองคอบนั้นสัมพันธ์กับล้านนา และรัฐชาติไทยมากกว่าอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางและรัฐลาว นั่นคือ คำหรือภาษาและตัวเลขที่ปรากฏในใบลานที่วัดของบางหมู่บ้านในเมืองคอบ โดยเฉพาะที่วัดหัวเมือง ข้อสังเกตแรก คำหรือภาษาที่ใช้ในการบันทึกตำรายาพื้นบ้านกับเรื่องราวทางพุทธศาสนานั้นล้วนแต่เป็นภาษาไทลื้อและไทยวน โดยไม่มีภาษาลาวแม้แต่คำเดียว ส่วนข้อสังเกตที่สองนั้น พบว่า หัวของพิสาแต่ละผูกนั้นเขียนกำกับเอาไว้ด้วยตัวเลขไทย ไม่ใช่ตัวเลขลาว เพราะเขียนเป็น ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐ ฯลฯ หากเปรียบเทียบแล้วตัวเลขไทยและลาวจะมีเพียงตัวเลข ๐, ๑, ๔ และ ๕ เท่านั้นที่เหมือนกัน นอกนั้นเขียนแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ ใบลานที่วัดหัวเมืองดังกล่าวจารึกเอาไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2497 โดยพระจ้อย

กล่าวโดยสรุป ในระดับภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน ชาวไทลื้อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งชุมชนกระจายอยู่ตามแอ่งที่ราบของหุบเขาในสายน้ำหลัก และสายน้ำย่อยต่าง ๆ มายาวนาน โดยมีประวัติศาสตร์การอพยพที่ยาวนาน จากอาณาจักรสิบสองปันนาเข้าสู่ดินแดนของอาณาจักรอื่น ๆ ทางตอนล่าง ทั้งด้วยเหตุผลการแสวงหาที่ทำกินที่ดีกว่า การถูกกวาดต้อนโดยสงคราม การหนีภัยทางการเมืองในท้องถิ่น การติดตามญาติพี่น้อง และการค้าขาย เป็นต้น ส่วนในระดับพื้นที่เฉพาะ คือเขตรอยต่อระหว่างแอ่งที่ราบที่เป็นเมืองคอบกับเมืองเชียงฮ่อนในแขวงไชยะบูลี แอ่งที่ราบเชียงคำและภูซาง ในจังหวัดพะเยา กับแอ่งที่ราบท่าวังผาและปัวในจังหวัดน่าน พวกเขา มีลักษณะร่วมสามประการที่สำคัญ คือประวัติศาสตร์การอพยพและตั้งถิ่นฐาน ความเชื่อและพิธีกรรม และประติมากรรมกับระบบตัวเขียน

ถ่ายโดย ประสิทธิ์ สุปริชา

เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยารับเอกสาร
เพื่อคัดกรองตามกระบวนการ “คลินิกกฎหมาย”
ในการแยกกลุ่มคนไร้สัญชาติตามข้อกำหนดสัญชาติ

บทที่ 4

จากรัฐแสงเทียนสู่รัฐชาติสมัยใหม่ : กำเนิดเส้นแบ่งพรมแดน และพลเมืองของรัฐ

การปรับเปลี่ยนทางการเมืองการปกครองจากยุครัฐแสงเทียนเข้าสู่ยุครัฐชาติสมัยใหม่ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 (พ.ศ. 2361) จนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 (พ.ศ. 2447) อันเป็นผลมาจากอิทธิพลของการล่าอาณานิคมของยุโรป ได้ก่อให้เกิดภูมิกายาของประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประการสำคัญคือ เส้นแบ่งพรมแดนรัฐชาติตามหลักภูมิศาสตร์ที่ถูกกำหนดขึ้นจากการทำแผนที่ อันเป็นผลจากการเจรจาทางการเมืองและการกดดันทางทหารในยุคดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อผู้ที่โดยธรรมชาติแล้วมีการเคลื่อนย้ายไปมาในอาณาบริเวณรอยต่อระหว่างประเทศไทยตอนบนกับประเทศเพื่อนบ้านกลายเป็นคนไร้สัญชาติ เนื้อหาในบทนี้จึงต้องการอธิบายให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ทางการเมืองการปกครองในยุครัฐแสงเทียน พัฒนาการของรัฐชาติสมัยใหม่ ความเป็นมาของเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างไทยกับลาวในพื้นที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และปัญหาของเส้นแบ่งพรมแดนรัฐชาติกับการกลายเป็นคนไม่มีสัญชาติของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ

รัฐแสงเทียนในดินแดนอนุภาคนัย

สังคมของกลุ่มชนในบริเวณที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่ของอนุภาคนัย (Mainland Southeast Asia) เริ่มก่อรูปเป็นแบบนครรัฐหรืออาณาจักรที่มีเมืองบริวารล้อมรอบ ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา โดยมีจุดกำเนิดอยู่ในชุมชนพื้นราบหรือบริเวณหุบเขา ทั้งนี้ความรุ่งเรืองของอาณาจักรเขมร (นครวัด) นับเป็นหนึ่งในอาณาจักรในยุคแรกที่ได้ส่งผลต่อการเกิดเมืองบริวารอื่นๆ ตามมา นั่นคือเมืองธาดูพนม สกลนคร และเมืองชายฟองในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง กับพิมายในที่ราบสูงโคราช เมืองลพบุรี สุพรรณบุรี นครชัยศรีและราชบุรีในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และพิษณุโลก สุวรรณโลกและสุโขทัยในตอนบนของที่ราบลุ่มเจ้าพระยา (Wyatt 2003) ซึ่งต่อมาอาณาจักรสุโขทัยและล้านนาเริ่มมีบทบาทมากขึ้น ในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำยม (สรัสวดี 2551) นอกจากนี้ที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาขาแล้ว อาณาจักรต่างๆ ยังเกิดขึ้นตามบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสายหลักของภูมิภาคนี้ด้วย เช่น แม่น้ำอิระวดี แม่น้ำโขงและแม่น้ำแดง เป็นต้น เมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 20 จึงเกิดระบอบรัฐรวมศูนย์หรืออาณาจักรขึ้น โดยในดินแดนที่ปัจจุบันเป็นประเทศไทยนั้นเกิดขึ้นที่พระนครศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ศรีศักร 2554)

อำนาจทางการเมืองการปกครองของเมืองศูนย์กลางอาณาจักรที่มีต่อเมืองบริวาร จึงเป็นลักษณะของรัฐจาริตหรือ “รัฐแสงเทียน” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ้างใน แสง 2544: 58) นั่นคือ (1) มีกำแพงเมืองเป็นเขตอำนาจของเมืองศูนย์กลาง (2) นอกเขตกำแพงเมืองออกไป พื้นที่ของอำนาจไม่มีความชัดเจน ยิ่งห่างไกลออกไปก็ยิ่งมีน้อยลง ดังความสว่างของแสงเทียน (3) อำนาจของศูนย์กลางที่มีเหนือเมืองบริวารนั้นขึ้นอยู่กับบารมีหรือความสามารถของกษัตริย์ในศูนย์กลาง ดังนั้น (4) การทำสงครามจึงมี

เป้าหมายในการกวาดต้อนผู้คนหรือกำลังพล (เชลยศึก) มากกว่าการคำนึงพรมแดนในทางภูมิศาสตร์ ดังที่อานันท์ชี้ให้เห็นว่า “รัฐจารีตต่าง ๆ ในอดีตก่อนหน้าที่จะมีรัฐชาติ มักจะสนใจในการควบคุมกำลังคนมากกว่าการควบคุมพื้นที่” (2551: 234) ทั้งนี้ ในแต่ละยุคสมัยนั้นเขตพื้นที่อำนาจหรือความรุ่งเรืองของแต่ละอาณาจักรไม่มีความคงที่ นั่นคืออาจแผ่กว้างไพศาลหรืออาจแคบลงดังวงรัศมีของแสงเทียนเล่มใหญ่และเล่มเล็ก หรืออาจดับสูญไปในที่สุด ทั้งนี้ Tambiah (1973) เปรียบรูปแบบอำนาจของอาณาจักรต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ว่าเป็นดังระบบสุริยะ (galactic polity) ในอวกาศที่ดาวฤกษ์แต่ละดวงมีดาวเคราะห์หลายดวงโคจรเป็นบริวาร ห่างไกลออกไปก็จะมีอีกระบบสุริยะหนึ่งที่มีดาวฤกษ์เป็นศูนย์กลาง และมีดาวเคราะห์หลายดวงเป็นบริวาร ระบบของอาณาจักรดังกล่าว Tambiah นำมาจากคำว่า Mandala หรือจักรวาลคติในศาสนาฮินดูและพุทธ ซึ่งเป็นคำในภาษาสันสกฤต หมายถึงรูปวงกลมหรือสี่เหลี่ยม โดยในปี ค.ศ. 1868 W. Wolters เริ่มนำมาใช้อธิบายลักษณะการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลางของอาณาจักรต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ ซึ่งเกิดขึ้นในยุคก่อนรัฐชาติสมัยใหม่ (ดูใน Stuart-Fox 1994)

เมืองที่อยู่ห่างออกไปจากศูนย์กลาง หรือเมืองที่อยู่ระหว่างอาณาจักรต่าง ๆ จึงเป็นเมืองที่ถูกเรียกว่า “รัฐชายขอบ” ดังตัวอย่างเมืองยองในรัฐเชียงตุงที่อยู่ท่ามกลางอำนาจของสามอาณาจักร คือ จีน พม่าและล้านนา อันเป็นลักษณะเมืองสามฝ่ายฟ้า (แสวง 2544: 58) หรือกรณีของเมืองหลวงพระบาง ที่ในสมัยหนึ่งกลายเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าระหว่างกรุงเทพฯ กับฮานอย (จิราภรณ์ 2523) เมืองดังกล่าวจึงมีหน้าที่หลักในการส่งเครื่องบรรณาการไปให้เมืองแม่หรือเมืองหลวงของอาณาจักร ซึ่งอาจไม่จำเป็นต้องกระทำทุกปี แต่ขึ้นกับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลักกับเมืองบริวารในแต่ละยุคด้วย ดังนั้น การส่งเครื่องบรรณาการจึงเป็น

สัญลักษณ์ที่เมืองบิรวารแสดงออกถึงการยอมอยู่ภายใต้อำนาจของเมืองหลัก กรณีของกรุงรัตนโกสินทร์กับอาณาจักรล้านนา อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรเวียงจันทน์และอาณาจักรอังกอร์ในเขมร ในช่วงกรุงธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากจะมีความสัมพันธ์ในลักษณะของการเป็นรัฐศุูนย์กลางกับรัฐชายขอบแล้ว ในบางยุคยังเรียกรัฐชายขอบดังกล่าวว่าเป็นประเทศราช

แกรนท์ อีแวนส์ (2549) ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของอาณาจักรต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ที่เชื่อมโยงกันผ่านการสมรสและความขัดแย้งหรือสงครามระหว่างเจ้าเมือง กรณีเมื่อปี พ.ศ. 2075 ที่เอกอัคมเหสีของพระเจ้าโพธิสารราชนั้นเป็นพระธิดาของกษัตริย์ล้านนา เมื่อกองทัพอยุธยาได้ฉวยโอกาสยกขึ้นมามีอำนาจล้านนา (เชียงใหม่) กองทัพล้านช้าง (หลวงพระบาง) ได้ยกเข้ามาช่วยปกป้องล้านนาเอาไว้ ด้วยเหตุนี้พระโอรสของพระเจ้าโพธิสารราช คือพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชและพระมเหสีซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่จึงได้ขึ้นครองอาณาจักรล้านนา “ดังนั้น จึงถือว่าล้านนาเป็นเมืองประเทศราชของล้านช้าง ทำให้อาณาจักรล้านช้างขยายอาณาเขตออกไปได้อีก แต่ก็เป็นช่วงเวลาสั้น ๆ เพียง 13 เดือน” (2549: 16) เพราะเมื่อพระเจ้าโพธิสารราชสิ้นพระชนม์ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจำต้องเสด็จกลับไปปกครองล้านช้าง ต่อมาไม่นานล้านนาก็ตกเป็นเมืองขึ้นของพุกาม (พม่า) มายาวนานถึงสองศตวรรษ คือระหว่าง พ.ศ. 2010 ถึง พ.ศ. 2317 (สรัสวดี 2551) ระหว่างนั้นบรรดาขุนนางชาวล้านนาที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้อพยพออกไปอยู่ที่ล้านช้าง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากภัยคุกคามจากอาณาจักรพุกาม (พม่า) พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจึงได้ย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เวียงจันทน์แทน

ขณะที่มหาสิลา วีระวงส์ (2535) นักประวัติศาสตร์ลาว ได้ประมวล เหตุการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับเวียงจันทน์และหลวงพระบาง โดยยึดตามงานเขียนของนักประวัติศาสตร์ทั้งฝ่ายไทยและลาวว่าในช่วง ปลายอยุธยาที่พม่านำทัพเข้าโจมตียानี้ นั้น เวียงจันทน์เป็นพันธมิตร กับสยาม แต่ภายหลังจากที่อยุธยาล่มสลาย เวียงจันทน์กลับถูกบังคับ ให้ร่วมมือกับพม่า ซึ่งได้สร้างความขุ่นเคืองต่อสยามในระยะต่อมา เพื่อเป็นการลงโทษต่อความไม่ภักดีของเวียงจันทน์ต่อสยาม ประกอบกับ การเกิดความแตกแยกระหว่างกษัตริย์ลาวที่ปกครองเมืองหลวงพระบาง เวียงจันทน์กับจำปาศักดิ์ ส่งผลให้หลวงพระบางยอมเป็นพันธมิตรกับ กรุงรัตนโกสินทร์ ปี พ.ศ. 2321 พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงส่งทัพที่นำโดย เจ้าพระยามหาจักรีวงศ์ (ต่อมาคือรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ไปยึดเมืองจำปาศักดิ์แล้วขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์จนแตก ซึ่งขณะนั้น มีพระเจ้าศิริบุญสารเป็นกษัตริย์อยู่ โดยมีกองทัพจากหลวงพระบางที่ นำโดยเจ้าสุริยวงศ์ลงมาช่วยตีด้วย นับแต่ปี พ.ศ. 2322 เป็นต้นมา อาณาจักร ทั้งสามของลาวจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าแผ่นดินสยาม (มหาสิลา 2535 และ คายส์ 2552)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2338 เจ้าอนุวงศ์ซึ่งถูกกวาดต้อนมาอยู่กรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีได้รับการแต่งตั้งจากกรุงรัตนโกสินทร์ให้ไปเป็น อุปราชเมืองเวียงจันทน์ แล้วได้ขึ้นครองราชย์ในเวลาต่อมา ครั้นหลังจากที่ รัชกาลที่ 3 ขึ้นครองราชย์ เจ้าอนุวงศ์โดยความร่วมมือกับโอรสของพระองค์ ที่สยามแต่งตั้งให้ไปครองเมืองจำปาศักดิ์ ได้ทำการก่อกบฏเอกราชให้แก่ เวียงจันทน์ ด้วยการเคลื่อนทัพมุ่งหน้าเข้าสู่กรุงเทพฯ ทางราชสำนักสยาม ใช้เวลาประมาณครึ่งปีจึงสามารถปราบปรามกองทัพเจ้าอนุวงศ์ได้ โดยมิ การทำสงครามประจัญบานกันที่บริเวณที่ราบสูงโคราช หลังจากนั้น รัชกาลที่ 3 จึงจัดทัพสยามไปตีและเผาทำลายเวียงจันทน์อย่างราบคาบ

กวาดต้อนผู้คนจากเวียงจันทน์เข้ามาไว้ที่ภาคกลางของสยาม เวียงจันทน์กลายเป็นเมืองร้าง ส่วนตัวเจ้าอนุวงศ์ได้หนีไปเมืองเวินเวียดนาม ในปีต่อมาจึงถูกจับแล้วนำตัวมาพร้อมกับครอบครัว ถูกประจานต่อหน้าสาธารณชนที่กรุงเทพฯ และได้สิ้นพระชนม์อยู่ที่กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2371 นับแต่นั้นมา อาณาจักรเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์จึงถูกลดสถานะจากประเทศราชมาเป็นเพียงหัวเมืองชั้นนอก ขณะที่หลวงพระบางยังคงรักษาสถานะของความมีอิสระในการจัดการปกครองภายในของตนเองได้ แต่มีการส่งบรรณาการและจัดกองทัพไปช่วยสยามเมื่อมีศึกสงคราม (มหาสิลา 2535 และ คายส์ 2552)

ปี พ.ศ. 2433 สยามได้จัดการปกครองของเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้ อาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์และอาณาจักรจำปาศักดิ์ออกเป็น 4 กอง หรือ 4 ภาค โดยขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ซึ่งประกอบด้วย (1) หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีหัวเมืองเอก 11 เมือง และหัวเมืองชั้นนอกอีก 26 เมือง มีข้าหลวงคนแรกชื่อพระยามหาอำมาตยาธิบดี ประจำอยู่ที่นครจำปาศักดิ์ (2) หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีเมืองเอก 12 เมือง และเมืองชั้นนอกอีก 30 เมือง ข้าหลวงคนแรกคือพระยาราชเสนา ประจำอยู่ที่เมืองอุบล (3) หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีเมืองเอก 16 เมือง แต่ไม่มีเมืองชั้น แต่งตั้งให้พระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิเป็นข้าหลวงคนแรก ประจำอยู่ที่เมืองหนองคาย และ (4) หัวเมืองฝ่ายกลาง ประกอบด้วย 8 เมืองเอก มีพระยาพิเรนทรเทพเป็นข้าหลวงคนแรก สำนักงานตั้งอยู่ที่นครราชสีมา ทั้งสี่กองนี้มีข้าหลวงใหญ่สูงสุดดูแลอีกชั้นหนึ่ง คือพระยามหาอำมาตยาธิบดี มีสำนักงานอยู่ที่จำปาศักดิ์ ส่วนอาณาจักรหลวงพระบางนั้นยังคงอยู่ตามเดิม ไม่ได้รวมเข้ากับ 4 กองนี้ แต่ให้ข้าหลวงสยามมาอยู่ดูแลด้วยเป็นประจำ (มหาสิลา 2535)

หนึ่งปีต่อมา คือ พ.ศ. 2434 สยามได้จัดรูปแบบการปกครองใหม่ แบ่งออกเป็น 4 หัวเมือง คือ (1) หัวเมืองลาวกาว เป็นการรวมหัวเมืองลาว ตะวันออกกับตะวันออกเฉียงเหนือเข้าด้วยกัน มีกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงใหญ่ สำนักงานอยู่ที่เมืองอุบล (2) หัวเมืองลาวพวน เปลี่ยนชื่อ มาจากหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีกรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงใหญ่ สำนักงานอยู่ที่เมืองหนองคาย (3) หัวเมืองลาวพุงขาว เป็นการรวมเอา เมืองหลวงพระบาง รวมถึงสิบสองปันนา ลื้อ สิบสองจุไท หัวพันทั้งห้าทั้งหก เข้าด้วยกัน แต่งตั้งให้พระยาอุตรทิศร์นครแสนเป็นข้าหลวง สำนักงานอยู่ที่ เมืองหลวงพระบาง และ (4) หัวเมืองลาวกลาง เปลี่ยนมาจากชื่อหัวเมือง ฝ่ายกลาง มีกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์เป็นข้าหลวง สำนักงานอยู่ที่ นครราชสีมา (มหาสิลา 2535)

กล่าวโดยสรุปแล้ว นับตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าตีแตกในปี พ.ศ. 2310 ครั้นเมื่อเข้าสู่ต้นยุครัตนโกสินทร์ อิทธิพลของพม่าได้ลดลงไป อันเนื่องมาจากการที่ต้องเผชิญกับการคุกคามจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ จนตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในปี พ.ศ. 2428 จึงทำให้รัฐสยามหรือ อาณาจักรรัตนโกสินทร์สามารถแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองและการทหาร จนสามารถรวมเข้าไว้ซึ่งอาณาจักรเขมร จำปาศักดิ์ เวียงจันทน์และ หลวงพระบางอย่างเบ็ดเสร็จตั้งแต่ปี พ.ศ. 2322 เป็นต้นมา เป้าหมายหลัก ของการขยายอำนาจอาณาจักรเพื่อครอบครองอาณาจักรอื่นมาเป็นบริวารนั้น คือการกวาดต้อนกำลังคน (ทาสสงคราม) เพื่อการสร้างบ้านแปงเมืองและ การศึกสงคราม กับทั้งการสวมมิกัดซ์ของหัวเมืองและประเทศราชในรูปของ บรรณาการและการป้องกันข้าศึกศัตรูเป็นหลัก โดยมีได้ให้ความสำคัญกับ หลักเขตแดนหรือเส้นแบ่งพรมแดนในทางภูมิศาสตร์แต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม หลักดินแดนได้กลายมาเป็นประเด็นสำคัญในการแบ่งพื้นที่ทาง กายภาพของราชอาณาจักรสมัยใหม่ในภูมิภาคอุษาคเนย์ในระยะต่อมา นั่นคือ

ในยุคเดียวกันกับที่อังกฤษเข้าครอบครองพม่า เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส ก็ได้เริ่มรุกคืบมาทางด้านตะวันออกของสยาม ภายหลังจากที่ยึดไซ่ง่อน (ปัจจุบันคือโฮจิมินห์ซิตี้) ซึ่งเป็นเมืองหลักในบริเวณปากแม่น้ำโขงทางตอนใต้ของเวียดนามได้เมื่อปี พ.ศ. 2405 แล้ว ในปีต่อมาเขมรส่วนนอกก็ยอมเข้าอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส และต่อมาในปี พ.ศ. 2426 ฝรั่งเศส ก็ได้เข้าครอบครองทางตอนเหนือและตอนกลางไว้ในอำนาจ (พิรพล 2545 และ มหาสิลา 2535) ส่งผลต่อการรุกคืบเข้ามาในดินแดนเขมรและลาว ที่ขณะนั้นตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของสยาม จนนำมาสู่กระบวนการต่อรองและการเกิดขึ้นของรัฐบาลสมัยใหม่ที่ยึดหลักดินแดน ในทางภูมิศาสตร์เป็นเส้นแบ่งพรมแดนประเทศดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

รัฐชาติสมัยใหม่กับเส้นแบ่งเขตแดน

การเข้ามาของเจ้าอาณานิคมจากยุโรป โดยเฉพาะอังกฤษกับฝรั่งเศส นอกจากด้วยเหตุผลทางการเมืองการปกครอง การค้าและการเผยแผ่ศาสนาคริสต์แล้ว ยังต้องการเข้าครอบครองดินแดนเอาไว้เป็นอาณานิคม ด้วยการใช้เทคโนโลยีการทำแผนที่สมัยใหม่ในทางภูมิศาสตร์จากตะวันตกด้วย ทั้งนี้ การขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสจากดินแดนทางด้านตะวันออกของสยาม โดยใช้วิทยาการในการทำแผนที่ การรุกคืบและเข้าควบคุมทางการเมือง การทหาร และการเจรจาทางการทูต ได้ก่อให้เกิดภูมิภายา¹⁶

¹⁶ ภูมิภายา” (geo-body) หมายถึง ปฏิบัติการของการใช้เทคโนโลยีและความรู้ทางภูมิศาสตร์ ในการทำแผนที่ โดยการจำลองจากพื้นที่จริงในทางกายภาพลงบนแผ่นกระดาษ ที่สำคัญ คือ ปฏิบัติการดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดสถาบันชาติหรือประเทศ และกระบวนการสร้างชาตินิยมตามมา

ของรัฐสยาม (ดูใน ธงชัย 2556) ที่ถูกจำลองลงบนแผนที่ สำหรับคนสยามหรือไทยแล้ว ประวัติศาสตร์ดังกล่าวได้ถูกทำให้กลายเป็นชุดวาทกรรมว่าด้วยการเสียดินแดน ที่มีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อความรู้สึกและกระแสสังคมตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา

วาทกรรมว่าด้วยการเสียดินแดนของสยามเกิดจากการเข้ารุกคืบเข้ามาของระบอบจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส ซึ่งเกิดขึ้นในยุคที่ผู้ปกครองเขมรและลาวมีความรู้สึกไม่ดีต่อการตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยามที่สั่งสมมายาวนานในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น นอกจากนั้นแล้ว คิกฮ้อยยังเป็นอีกหนึ่งในสถานการณ์ความวุ่นวายที่นำมาสู่การเริ่มสูญเสียดินแดนของสยามต่อฝรั่งเศสในระยะต่อมาด้วย ทั้งนี้ ต้นเหตุของคิกฮ้อยเกิดจากการที่ชาวจีนในมณฑลกวางตุ้ง กวางสีและเสฉวน ต้องการโค่นล้มรัฐบาลแมนจู (ราชวงศ์ชิง) ที่ถือว่าไม่ใช่คนจีนฮั่น แล้วสถาปนาราชวงศ์หมิงขึ้นแทน การก่อกบฏดังกล่าวเรียกว่ากบฏไต้ผิง ในปี พ.ศ. 2397 หัวหน้าของกลุ่มกบฏชื่อโหววอาจ หรือซุงวัง ได้ตั้งตัวเองเป็นฮ่องหรือเจ้า ทำให้ษัตริย์เหียนฟงแห่งราชวงศ์แมนจูต้องไปจ้างแม่ทัพชาวอังกฤษมาปราบ เมื่อผู้นำถูกฆ่าตายในปี พ.ศ. 2407 เหตุการณ์จึงสงบลง แต่กำลังพลที่เหลือประมาณ 5,000 คน ได้ถอยร่นลงทางใต้ แยกออกเป็น 4 กองโจร มีธงเหลือง ธงดำ ธงแดง และธงลายเป็นสัญลักษณ์ของตนเอง กระจายเข้าสู่เมืองต่างๆ ทางตอนบนของเวียดนามและลาว เทียบปล้นเอาทรัพย์สินเงินทองและอาหาร กับทั้งฆ่าผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อทั้งชาวบ้านและผู้ปกครอง โจรสักกลุ่มต่างๆ ได้เข้ายึดเมืองแถน (เดียนเบียนฟู) เมืองไล (ไลโจ) และเมืองอื่นๆ ในภาคเหนือของเวียดนาม สำหรับในลาวนั้น ระหว่างปี พ.ศ. 2415 ถึงปี พ.ศ. 2431 พวกโจรสักได้เข้ายึดสิบสองจุไทย แล้วลงมาถึงแขวงหัวพัน แขวงจำปาสัก เมืองหลวงพระบาง เมืองเชียงคำในแขวงเชียงขวาง และเวียงจันทน์ด้วย กองทัพหลวงที่หลวงพระบางไม่สามารถ

ด้านทานการปล้นของโจรสลัดได้ จึงขอให้กองทัพสยามเข้าช่วยปราบฮ่อ โดยเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี) ได้ยกทัพไปช่วยหลวงพระบางปราบฮ่อถึงสองครั้งด้วยกัน คือในปี พ.ศ. 2428 และ ปี พ.ศ. 2431 (จิราภรณ์ 2523, ชาญวิทย์ 2554 และ มหาสิลา 2535)

ปัญหาเรื่องแนวเขตดินแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเริ่มเกิดขึ้นเมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรียกทัพกรุงเทพฯ ไปปราบฮ่อถึงแคว้นสิบสองจุไท ในครั้งที่สอง ในขณะที่กองทัพฝรั่งเศสก็ยกจากฮานอยขึ้นมามีปราบฮ่อถึงที่นั่นด้วย ต่างฝ่ายต่างอ้างว่าดินแดนดังกล่าวเป็นของตนเอง แม้จะมีคณะสำรวจทำแผนที่ของทั้งฝ่ายสยามและฝรั่งเศสที่ทำแผนที่ในแดนของตน และของอีกฝ่ายหนึ่ง แต่ฝ่ายฝรั่งเศสก็ไม่ยอมรับในแผนที่ของสยามที่พระยาสุรศักดิ์มนตรียื่นให้นายปาวี ดังนั้น จึงมีการทำสัญญา 9 ข้อที่เมืองแถน (เดียนเบียนฟู) เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม 2431 ตกลงกันว่าทหารสยามจะรักษาแคว้นหัวพันทั้งห้าทั้งหก และแคว้นพวน (เชียงขวาง) ส่วนฝรั่งเศสจะรักษาแคว้นสิบสองจุไท ส่วนเมืองแถนนั้นให้กองทัพทั้งสองฝ่ายร่วมกันรักษาไว้ จนกว่าจะได้มีการตกลงระหว่างรัฐบาลทั้งสองในโอกาสต่อไป (จิราภรณ์ 2523 และ สุวิทย์ 2552) อย่างไรก็ตาม ในระยะต่อมาฝรั่งเศสได้รุกคืบเข้ามาในเขตที่ทหารสยามตั้งอยู่ที่เมืองแถน จนพระยาสุรศักดิ์มนตรีต้องสั่งให้ถอนทหารสยามมาตั้งอยู่ที่หลวงพระบาง

ฝรั่งเศสยอมรับสิทธิของสยามเหนือหลวงพระบาง โดยขอจัดตั้งกงสุลฝรั่งเศสที่หลวงพระบาง เช่นเดียวกับที่สยามให้อังกฤษตั้งกงสุลที่เชียงใหม่ แต่ปัญหาจากการที่กองทัพฮ่อบุกหลวงพระบาง ทำให้ออกัสต์ ปาวี มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้าหลวงพระบาง และเห็นโอกาสในการเข้ายึดหลวงพระบาง จึงเปลี่ยนไปใช้กลยุทธ์อย่างอื่นแทน การรุกคืบเข้ามาของฝรั่งเศสมีทั้งทางลาวกลางกับลาวใต้และทางเชียงขวาง โดยทางลาวกลางกับลาวใต้ นั้นฝรั่งเศสอ้างว่าดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงเคยเป็นของเวียตนาม

มาก่อน แต่สยามปฏิเสธว่าอำนาจการปกครองของเวียดนามไม่เคยเข้ามาถึงแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสจึงขอส่งคณะสำรวจเข้ามาทำแผนที่ ขณะที่ฝ่ายสยามขอตั้งเป็นคณะกรรมการร่วมของทั้งสองประเทศเพื่อทำการสำรวจทำแผนที่ ตั้งแต่เหนือจรดใต้และตกลงให้มีการปักเขตแดนภายหลัง จากนั้น โดยเริ่มทำการสำรวจปี พ.ศ. 2430 และเสร็จสิ้นลงในปี พ.ศ. 2432 แต่ฝ่ายฝรั่งเศสได้พยายามยืดเวลาการปักเขตแดนออกไป โดยนายปาวีเดินทางกลับไปประเทศฝรั่งเศส คาดว่าเป็นการไปรับนโยบายใหม่จากรัฐบาลในการรุกคืบดินแดนสยามโดยวิธีการทางทูตและการทหารในเวลาต่อมา (จิราภรณ์ 2523 และ McCarthy 1994)

เดือนมีนาคม 2436 นายปาวีที่เป็นกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ได้ยื่น 3 ข้อเสนอต่อสยาม คือ (1) รัฐบาลฝรั่งเศสขออ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้าย (ตะวันออก) ของแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นดินแดนในอารักขาของญวน (2) ให้รัฐบาลสยามถอนทหารที่ประจำอยู่ในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงออกไปให้หมด และ (3) ให้รัฐบาลสยามชดใช้ค่าทำขวัญแก่ชาวฝรั่งเศสที่ถูกข่มเหงจากเจ้าหน้าที่สยาม ณ เมืองท่าอุเทนและหนองคาย แต่ฝ่ายสยามปฏิเสธข้อเสนอดังกล่าว นอกจากฝรั่งเศสใช้วิธีการทางทูตในการเจรจาแล้ว ในระหว่างนั้นก็ได้ใช้วิธีการทางทหาร โดยส่งกองทหารเข้ายึดเมืองต่างๆ ทางตอนเหนือและตอนกลางของลาว ซึ่งขณะนั้นสยามได้แต่งตั้งให้มีข้าหลวงไปปกครองเมืองเหล่านั้น กับทั้งมีกองทหารไปประจำด้วย ดังนั้น การกระทบกระทั่งของทั้งสองฝ่าย จึงเป็นเหตุผลที่ฝรั่งเศสใช้อ้างในการส่งเรือรบสามลำเข้าถึงปากน้ำเจ้าพระยา ฝักการยิงของกองทัพเรือสยามที่ป้อมพระจุลฯ เข้าจอดที่หน้าสถานทูตฝรั่งเศสในค่ำวันที่ 13 กรกฎาคม 2436 แล้วยื่นข้อเสนอดังกล่าวต่อรัฐบาลสยาม แม้รัฐบาลสยามพยายามยืดเวลาด้วยการประสานกับอังกฤษ รัสเซียและประเทศยุโรปอื่นๆ เพื่อกดดันฝรั่งเศส แต่ก็ไม่เป็นผล ในที่สุดจึงต้องลงนามในหนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับ

กรุงฝรั่งเศส ในวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 112 หรือ พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893 สมัย พระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5) บังคับให้สยามยกดินแดนฝั่งตะวันออกของ แม่น้ำโขง กับทั้งบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำโขง ห้ามสยามมีเรือรบแล่น ในลำน้ำโขง ที่มากไปกว่านั้นคือ กำหนดเขตปลอดทหารสยามในระยะ 25 กิโลเมตรฝั่งตะวันตกตลอดแนวแม่น้ำโขง กับการขอตั้งกงสุลที่เมืองน่าน และนครราชสีมา เพื่อดูแลคนในบังคับของฝรั่งเศส

เพื่อเป็นการยืนยันว่าสยามจะปฏิบัติตามข้อตกลงในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ฝรั่งเศสได้นำเรือรบเข้ายึดเมืองจันทบุรีเอาไว้ยาวนานถึง 10 ปี ในที่สุดจึงมีการลงนามในอนุสัญญาระหว่างรัฐบาลฝรั่งเศสกับสยาม เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ. 121 หรือ พ.ศ. 2445 (ค.ศ. 1902) โดยฝรั่งเศส ยอมรับอำนาจอธิปไตยของสยามเหนือดินแดนด้านฝั่งขวา (ตะวันตก) ของ แม่น้ำโขง ตรงกันข้ามกับเมืองหลวงพระบาง (ปัจจุบันคือแขวงไชยะบูลี) และ ยกเลิกข้อห้ามที่ไม่ให้สยามมีทหารในเขต 25 กิโลเมตร แต่ข้อตกลงดังกล่าว ได้รับการต่อต้านจากรัฐสภาและสื่อมวลชนฝรั่งเศส จึงต้องมีการเปิดเจรจา รอบใหม่ แล้วมีการลงนามในอนุสัญญาฉบับใหม่ เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122 หรือ พ.ศ. 2446/47 (ค.ศ. 1904) ส่งผลให้ดินแดนฝั่งขวา (ตะวันตก) ของเมืองหลวงพระบางทั้งหมด (ปัจจุบันคือแขวงไชยะบูลี) คือตั้งแต่ แม่น้ำเหืองถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำคอบ กลับต้องตกเป็นของฝรั่งเศส โดยมี สาระสำคัญที่ระบุไว้ในสัญญาฯ ข้อ 2 ว่า

...ฝ่ายเขตร์แดนในระหว่างเมืองหลวงพระบางข้างฝั่งขวา แม่น้ำโขงและเมืองพิไชยกับเมืองน่านนั้นเขตร์แดนตั้งแต่ปากน้ำเหือง ที่แยกแม่น้ำโขงเนื่องไปตามกลางลำน้ำเหืองจนถึงที่แยกปากน้ำตาม เลยขึ้นไปตามลำน้ำตามจนบรรจบถึงยอดภูเขาบันนัในระหว่างดินแดน ตกแม่น้ำโขงและดินแดนแม่น้ำเจ้าพระยาตรงที่แห่งหนึ่งที่เขาภูแคนดิน ตั้งแต่ที่นี่เขตร์แดนต่อเนื่องขึ้นไปทางทิศเหนือตามแนวยอดเขาบันนั

ในระหว่างดินแดนน้ำตกแม่น้ำโขงและดินแดนน้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา
จนบรรจบถึงปลายน้ำคอบแล้วเขตรแดนต่อเนื่องไปตามลำน้ำตามจน
บรรจบกับแม่น้ำโขง... (อ้างใน สวัสดิ์ 2551: 407-8)

ภายหลังจากการลงนามในอนุสัญญาทั้งสองฉบับดังกล่าวแล้ว
ฝรั่งเศสจึงถอนทหารและเรือรบออกจากจันทบุรีในวันที่ 20 ธันวาคม 2447
(ชาญวิทย์ 2554 และ สุวิทย์ 2552)

จากการค้นคว้าเอกสารในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่บันทึกเอาไว้
โดยกระทรวงการต่างประเทศและสำเนาประกาศของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช
เจ้าเมืองน่าน เรื่อง ส่งมอบเมืองที่ยกให้ฝรั่งเศส สวัสดิ์ (2551) ยืนยันว่า
หัวเมืองชายแดนที่อยู่ฝั่งขวา (ตะวันตก) ของแม่น้ำโขง ซึ่งประกอบด้วย
เมืองเงิน เมืองคอบ เมืองเชียงลมและเมืองเชียงฮ่อนขึ้นกับเมืองน่าน
แต่ผลจากการตีความในระยะ 25 กิโลเมตรตามข้อตกลงใน ร.ศ. 112 กับ
ทั้งความต้องการครอบครองบ่อเกลือที่มีอยู่ในเมืองเงินหรือเมืองกุมภวาดี
ทำให้ฝรั่งเศสเริ่มเข้ามาแทรกแซงภายหลังจากการทำข้อตกลงดังกล่าว ด้วย
การส่งพระยาเมืองแพนกับทหารและข้าราชการพลเรือนจำนวนหนึ่งมา
ประจำที่เมืองเงิน แล้วดำเนินการปกครอง จัดเก็บภาษีอากรต่างๆ
โดยพลการ ทั้งๆ ที่ขณะนั้นเจ้าเมืองน่านได้จัดการปกครองเมืองเงินอยู่แล้ว
โดยมีหนานสุทธินารที่บุตรชายของเจ้าเมืองน่านเป็นผู้รักษาราชการ
เมืองเงิน (สวัสดิ์ 2551: 402-85)

จะเห็นได้ว่าผลของการลงนามในสัญญาเกี่ยวกับหลักดินแดน
ทุกฉบับที่ผ่านมานั้น ฝ่ายสยามเป็นผู้เสียเปรียบมาโดยตลอด โดยเฉพาะ
สองฉบับหลังสุดที่ทำให้ ประการแรก สยามเสียเปรียบในเรื่องการเดินเรือแพ
ในลำน้ำโขง เพราะในสัญญาระบุว่าบรรดาเกาะทั้งหลายในลำน้ำโขงเป็น
ของฝรั่งเศส แทนที่จะยึดเอาร่องน้ำลึกตามหลักสากลเป็นหลัก ประการ

ที่สอง เส้นแบ่งพรมแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศสไม่ได้ยึดเอาลำน้ำโขงตลอดตั้งแต่เหนือสุดถึงใต้สุด หากแต่ในพื้นที่ฝั่งขวา (ตะวันตก) ของแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง (ปัจจุบันคือแขวงไชยะบูลี) ได้ตกเป็นของฝรั่งเศส โดยยึดเอาแนวสันปันน้ำเป็นเขตแดนแทนแม่น้ำโขงดังในพื้นที่อื่นๆ (ต่อมาในสัญญาฉบับ ร.ศ. 125 หรือ พ.ศ. 2449/2450 หรือ ค.ศ. 1907 ได้ส่งผลให้สยามต้องยกดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตอนล่าง คือเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อแลกกับการที่ฝรั่งเศสยึดเมืองด่านซ้ายในจังหวัดเลยกับเมืองตราด) รัฐบาลสยามจึงได้พยายามเจรจาเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขข้อเสียเปรียบทั้งสองดังกล่าวมาโดยตลอด แต่ก็ไม่เป็นผล (ชาญวิทย์ 2554 และ สุวิทย์ 2552)

ความขัดแย้งเรื่องเส้นแบ่งเขตและดินแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศสได้ปะทุขึ้นอีกครั้งหนึ่งในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2481-88) นั่นคือในยุโรปก่อนนั้นฝรั่งเศสถูกกองทัพเยอรมันของฮิตเลอร์เข้ายึดเอาไว้ได้ ส่งผลให้อำนาจทางทหารและการเมืองของฝรั่งเศสในอินโดจีนอ่อนแอลงไปด้วย ขณะที่ทางเอเชียญี่ปุ่นได้กลายมาเป็นมหาอำนาจ ภายหลังจากที่ญี่ปุ่นได้ลาออกจากการเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติ ในปี พ.ศ. 2480 ญี่ปุ่นได้ส่งกองทหารเข้าบุกยึดจีนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากเหตุผลทางการทหารที่ญี่ปุ่นเข้ายึดและทำให้กองทัพไทยต้องร่วมมือกับญี่ปุ่นแล้วความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในเวทีของสันนิบาตชาติก่อนหน้านี้ก็ค่อนข้างจะเป็นมิตรที่ดีต่อกันด้วย รัฐบาลไทยจึงฉวยโอกาสนี้ในการปลุกกระแสชาตินิยมเพื่อสร้างความเป็นมหาอำนาจจักรไทย ด้วยการใช้พลังมวลชนเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส กับทั้งยื่นข้อเสนอสู่ฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 11 กันยายน 2483 ว่า (1) แนวเส้นแบ่งเขตแดนให้เป็นไปตามกฎหมายระหว่างประเทศ คือร่องน้ำลึกเป็นเกณฑ์ (2) ให้ใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดนไทยกับอินโดจีนตั้งแต่ทิศเหนือจนจรดกัมพูชา โดยให้ไทย

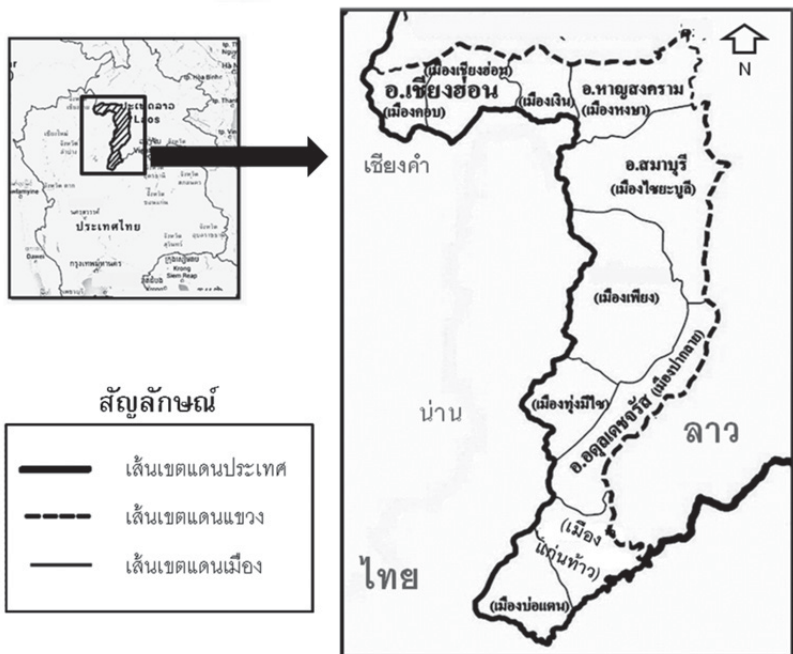
ได้รับดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตรงข้ามกับหลวงพระบางและปากเซ (หมายถึงจำปาศักดิ์ ที่อยู่ด้านขวาของแม่น้ำโขง) และมโนไพร ซึ่งดินแดนดังกล่าวไทยเสียให้ฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2447 (ค.ศ. 1904) คืบมา และ (3) รัฐบาลไทยจะขอบคุณมากถ้ารัฐบาลฝรั่งเศสให้คำรับรองเป็นหนังสือว่าในกรณีอินโดจีนเปลี่ยนอธิปไตยจากฝรั่งเศสไป ฝรั่งเศสจะคืนให้ไทยซึ่งบรรดาดินแดนเหล่านี้ คือ ลาวและกัมพูชา ในกรณีเช่นนี้รัฐบาลไทยจะพิจารณาด้วยดีเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อข้าราชการชาวฝรั่งเศสในดินแดนเหล่านี้ (หมายถึงจะพิจารณาให้รับราชการต่อไปถ้าประสงค์) (อ้างใน สุวิทย์ 2552: 101-2) อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสได้ปฏิเสธข้อเสนอดังกล่าวของฝ่ายไทย

เมื่อใช้วิธีทางการทูตไม่ประสบผล ทั้งสองฝ่ายจึงเริ่มเคลื่อนไหวทางการทหาร เริ่มต้นจากการที่เครื่องบินฝรั่งเศสบินล้ำเข้ามาในเขตไทย เมื่อวันที่ 27 กันยายน 2483 และเครื่องบินลาดตระเวนของไทยถูกฝรั่งเศสยิงแต่ไม่ถูก กับการที่คนไทยคนหนึ่งถูกตำรวจฝรั่งเศสยิงตายที่เวียงจันทน์ เพราะไม่มีหนังสือเดินทาง ไม่เพียงแต่รัฐบาลไทยได้ประท้วงสามเรื่องนี้แล้ว เกิดปฏิกิริยากลับจากฝรั่งเศส แต่ผลของการปลุกกระแสชาตินิยมในหมู่คนไทย โดยรัฐบาลก็เกิดขึ้นด้วยในช่วงนี้ การกระทบกระทั่งและส่งเครื่องบินกับทหารเข้าไปในดินแดนของอีกประเทศหนึ่งได้เกิดขึ้นในช่วงปลายปี พ.ศ. 2483 การสู้รบที่รุนแรงหรือที่ฝ่ายไทยเรียกว่า “สงครามอินโดจีน” ซึ่งเป็นสงครามที่ไม่ประกาศระหว่างไทย-ฝรั่งเศสจึงเกิดขึ้น ผลของสงคราม ฝ่ายไทยได้รุกเข้าไปในเขตแดนของฝรั่งเศสทุกแนว ด้านจำปาศักดิ์ได้เข้าไปยึดลึกที่สุด คือ 150 กิโลเมตร ส่วนด้านหลังหลวงพระบางนั้นสามารถยึดได้พื้นที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงทั้งหมด ตั้งแต่เมืองแก่นท้าว (ตรงข้ามท่าลี่ในจังหวัดเลย) เมืองปากลาย (ตรงข้ามบ้านโคกในจังหวัดอุดรธานี) เมืองหงสา (ตรงข้ามจังหวัดน่าน) และบ้านห้วยทราย (ตรงข้ามอำเภอเชียงของ) ซึ่งเป็นเมืองเดียวในฝั่งซ้ายที่ทหารไทยเข้ายึด (สุวิทย์ 2552)

เมื่อรัฐบาลสหรัฐอเมริกาและอังกฤษปฏิเสธที่จะมาเป็นผู้ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ทั้งสองฝ่ายจึงยินยอมให้ญี่ปุ่นเป็นผู้ไกล่เกลี่ย โดยมีการลงนามในอนุสัญญาฉบับเดิมที่โตเกียว เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2484 มีสาระสำคัญคือ (1) ให้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดนไทย-ฝรั่งเศส ตั้งแต่จุดร่วมไทย-พม่า-อินโดจีนฝรั่งเศส (เชียงแสน) มาจนถึงที่แม่น้ำโขงตัดกับเส้นขนานที่ 15 โดยใช้ร่องน้ำลึกหรือเส้นกลางของร่องน้ำลึกเป็นเส้นแบ่งเขต (2) ไทยได้ดินแดนฝั่งขวา (ตะวันตก) ของแม่น้ำโขงคืนมาทั้งหมด (นครจำปาศักดิ์และไชยบุรีในลาว และเมืองเสียมราฐ พระตะบอง กับศรีโสภณในกัมพูชา) และ (3) คนที่อยู่ในเขตที่ยกคืนให้ไทยจะได้รับการปฏิบัติเท่าเทียมกับคนไทย ได้สัญชาติไทย แต่หลังจากการโอนดินแดนแล้ว 1 ปี คนในพื้นที่ดังกล่าว คนสัญชาติฝรั่งเศสอาจเลือกเอาสัญชาติฝรั่งเศสได้ (ชาญวิทย์ 2554 และ สุวิทย์ 2552) ดังนั้น ระหว่างปี พ.ศ. 2484-2489 รัฐบาลไทยจึงได้เข้าไปจัดการปกครองพื้นที่ 68,959 ตารางกิโลเมตรที่ได้คืนกลับมา โดยการประกาศเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2484 ให้เป็น 4 จังหวัด คือ (1) จังหวัดพระตะบอง ประกอบด้วย 6 อำเภอ (2) จังหวัดพิบูลสงคราม ประกอบด้วย 6 อำเภอ (3) จังหวัดนครจำปาศักดิ์ ประกอบด้วย 4 อำเภอ และ (4) จังหวัดล้านช้าง (ตอนแรกใช้ชื่อว่าจังหวัดโยนก) ประกอบด้วย 4 อำเภอ คือ อำเภอสะมาบุรี อำเภออดุลเดชจรัส (ชื่อของหลวงอดุลเดชจรัส ผู้บัญชาการตำรวจสนาม ส่วนชื่อเดิมของอำเภอนี้คือ อำเภอปากลาย) อำเภอเชียงฮ่อน และอำเภอหาญสงคราม (ชื่อหลวงหาญสงคราม ผู้บัญชาการกองทัพบก) ส่วนชื่อเดิมของอำเภอนี้คืออำเภอหงสา)

กรณีของจังหวัดล้านช้าง รัฐบาลไทยได้แต่งตั้งพันเอกหลวงกำแหงณรงค์ (พุด มริพันธ์) เข้าไปเป็นข้าหลวง นอกจากนั้นแล้วยังส่งข้าราชการพลเรือนสังกัดกระทรวงมหาดไทยตำแหน่งต่างๆ ทั้งในระดับจังหวัดและอำเภอไปประจำส่วนราชการจากส่วนราชการอื่นๆ ที่ส่งไป ประกอบด้วย

ศึกษาธิการ ป่าไม้ สรรพากร สรรพสามิต ตำรวจ ฯลฯ ซึ่งค่อนข้างจะประสบปัญหามาก โดยเฉพาะปัญหาเรื่องที่ตั้งสำนักงานกับการเจ็บป่วยจากไข้มาลาเรีย สำหรับการส่งเสริมประชาธิปไตยนั้น เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2488 รัฐบาลได้จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วประเทศ จึงมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจาก 4 จังหวัดดังกล่าวที่ได้รับเลือกตั้งเข้ามาด้วย โดยจังหวัดล้านช้างนั้นคือนายสังคม รีมทอง (สุวิทย์ 2552)

แผนที่ 3 แสดงพื้นที่จังหวัดล้านช้างของไทยในอดีต หรือแขวงไชยะบูลีของประเทศลาวในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การครอบครองดินแดนฝั่งขวา (ตะวันตก) ของแม่น้ำโขงของไทยเป็นอันต้องยุติลงเมื่อญี่ปุ่นซึ่งเป็นมหามิตรของไทยพ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่สอง นั่นคือสหรัฐอเมริกาโจมตีญี่ปุ่นด้วยระเบิดนิวเคลียร์ 2 ลูก ที่ฮิโรชิมา เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2488 และที่นางาซากิ ในวันที่ 9 ของเดือนเดียวกัน ทำให้สถานภาพของไทยต้องกลายมาเป็นผู้แพ้สงครามไปด้วย ฝรั่งเศสในฐานะที่เป็นหนึ่งในห้าประเทศสมาชิกถาวรของคณะมนตรีความมั่นคงสหประชาชาติ จึงนำเรื่องการเสียดินแดนมาเป็นเงื่อนไขคัดค้านการสมัครเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติของไทย โดยอ้างว่ารัฐบาลฝรั่งเศสถูกบังคับให้ลงนามในอนุสัญญาที่โตเกียวเมื่อปี พ.ศ. 2484 ระหว่างการเจรจาของทั้งสองฝ่ายนั้น มีความพยายามที่จะนำเอากรณีความขัดแย้งเข้าสู่การตัดสินของสหประชาชาติและศาลโลก กับทั้งมีการยิงอาวุธเข้ามาสู่เมืองนครพนมและจมเรือกลไฟของไทยด้วย ในที่สุดจึงตกลงให้เป็นการเจรจาโดยตรงระหว่างไทยกับฝรั่งเศส โดยผ่านสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2489 ทั้งผู้แทนฝ่ายไทยและฝรั่งเศสลงนามกันที่กรุงวอชิงตัน สาระสำคัญคือ เลิกอนุสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับลงวันที่ 9 พฤษภาคม 2484 นั่นคือการคืนดินแดน 4 จังหวัดให้กับฝรั่งเศส และให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการประนีประนอม เพื่อแก้ไขหรือยืนยันสนธิสัญญาลงวันที่ 3 ตุลาคม 2436 อนุสัญญา พ.ศ. 2446 (พ.ศ. 2447/ค.ศ. 1904) และสนธิสัญญา พ.ศ. 2449 (พ.ศ. 2450/ค.ศ. 1907) กับสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ฝรั่งเศสขึ้นมาใหม่

ที่ประชุมคณะกรรมการประนีประนอม ทำรายงานลงวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2490 มีสาระสำคัญคือ (1) ไม่สนับสนุนคำเรียกร้องของไทยต่ออาณาเขตล้านช้าง จำปาศักดิ์ และพระตะบอง แต่ (2) สนับสนุนให้แก้ไขสนธิสัญญาต่างๆ ที่ผ่านมาที่เกี่ยวกับเขตแดนทางน้ำ ให้เขตแดนเป็นไปตามร่องน้ำเดินเรือ ที่สำคัญคือทำให้ไทยต้องคืนดินแดนทั้ง 4 จังหวัดแก่ฝรั่งเศส

แม้ว่าฝรั่งเศสในฐานะที่เป็น 1 ใน 5 ประเทศที่เป็นคณะมนตรีความมั่นคงสหประชาชาติจะออกเสียงคัดค้านมิให้ไทยเป็นสมาชิกสหประชาชาติเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2489 แต่ต่อมาก็ได้เปลี่ยนมาสนับสนุนไทย จนได้เข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติตามมติของสมัชชาใหญ่ในวันที่ 15 ธันวาคม 2489 (สุวิทย์ 2552) แม้ภายหลังจากปี พ.ศ. 2497 เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสจะได้ถอนตัวออกจากลาว กัมพูชาและเวียดนามไปแล้ว แต่เขตดินแดนระหว่างไทยกับลาวและกัมพูชาก็ยังคงเป็นไปตามข้อตกลงระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่คณะกรรมการประนีประนอมมีมติเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2490

แกรนท์ อีแวนส์ นักมานุษยวิทยาชาวออสเตรเลีย ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับประเทศลาว ได้ตั้งข้อสังเกตว่าเหตุการณ์เรื่องการเสียดินแดนระหว่างไทยกับลาวนั้น นอกจากพิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์ที่เป็นผลจากการเข้ามาของเจ้าอาณานิคมจากยุโรปที่มาพร้อมกับเทคโนโลยีการทำแผนที่แล้วย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะพูดถึงกระบวนการชาตินิยมที่เกิดขึ้นในยุครัฐชาติสมัยใหม่ นั่นคือในกรณีของประเทศไทยนั้นได้พัฒนาชาตินิยมของตนเองมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2482 ที่เปลี่ยนชื่อจากสยามมาเป็นไทย ด้วยการอ้างถึงระบบอาณาจักรในอดีตที่มีดินแดนครอบคลุมถึงประเทศราชของตัวเองที่เคยเสียให้กับฝรั่งเศส กับทั้งมุ่งสร้างสำนึกความเป็นชาติเดียวกันแก่กลุ่มคนไทยในดินแดนเอเชียอาคเนย์ ขณะที่ในกรณีของประเทศลาวนั้นภารกิจหลักอย่างหนึ่งของลัทธิชาตินิยมลาวที่เพิ่งสร้างขึ้น คือการกีดกันลาวออกจากไทย กับทั้งการเริ่มอ้างสิทธิของตนเหนือดินแดนที่ราบสูงโคราชว่าเคยเป็นดินแดนของลาว เพื่อเป็นการตอบโต้บ้าง (2549: 86) อย่างไรก็ตามประเด็นอยู่ที่ว่าเมื่อเส้นแบ่งพรมแดนถูกกำหนดขึ้น ตามมาด้วยการขยายอำนาจอธิปไตยของรัฐบาลสมัยใหม่ที่ได้สืบคลานเข้าสู่พื้นที่ชายขอบของประเทศ ด้วยการทำให้ผู้คนกลายเป็นพลเมืองของรัฐบาล ปฏิบัติการของอำนาจอธิปไตยของรัฐบาลเหนือดินแดนของตนดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ชายแดนอย่างไรบ้าง?

พลเมืองผู้ไร้สัญชาติภายใต้รัฐธรรมนูญใหม่

ในทัศนะของคนไทย โดยเฉพาะนักประวัติศาสตร์ชาตินิยมและเจ้าหน้าที่รัฐไทยในหน่วยงานความมั่นคงแล้ว การรุกคืบของฝรั่งเศสและผลของข้อตกลงเกี่ยวกับเขตแดนดังกล่าว รวมทั้งบริเวณชายแดนที่ติดกับพม่าและมาเลเซีย หรือแม้กระทั่งกรณีล่าสุดที่เกิดขึ้นที่เขาค้อพระวิหาร นับเป็นการเสียดินแดนสยามหรือไทยครั้งแล้วครั้งเล่าแก่ประเทศเจ้าอาณานิคมและเพื่อนบ้าน แต่สำหรับนักวิชาการด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ชาวไทยอย่างธงชัย วินิจจะกูลแล้ว

หากตัดสินว่าการแข่งขันระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเหนือดินแดนแม่น้ำโขงตอนบนและลาวทั้งหมดนั้น เป็นการได้หรือสูญเสียดินแดนของสยาม ก็คงขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละคน แต่ที่แน่ๆ ก็คือการแข่งขันนี้เป็นจุดกำเนิดภูมิกายาของสยาม และผู้ที่พ่ายแพ้โดยสิ้นเชิงนั้นเอาเข้าจริงก็ไม่ใช่สยาม ผู้ที่พ่ายแพ้คือบรรดาหัวเมืองเล็กๆ ซึ่งตั้งอยู่ตลอดเส้นทางเดินทางเดินทัพของสยามและฝรั่งเศสต่างหาก พวกเขาไม่เพียงแต่ถูกพิชิตราบคาบ ซึ่งเป็นชะตากรรมที่ไม่แปลกเลยสำหรับพวกเขา แต่พวกเขายังคงถูกทำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่การเมืองชนิดใหม่ที่นิยามด้วยอธิปไตยและเส้นเขตแดนในรูปแบบใหม่ (2556: 210)

ประเด็นคำถามหลักในที่นี้คืออำนาจของรัฐธรรมนูญไทยและลาวที่มีเหนือดินแดนของตนนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร? มีการปฏิบัติการผ่านกลไกอะไร? และส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ชายแดนอย่างเชียงคำและเมืองคอบอย่างไรบ้าง? กำเนิดและปฏิบัติการทางอำนาจของรัฐธรรมนูญใหม่นั้น Cohn และ Dirks (1988) ชี้ให้เห็นว่าในยุคก่อนรัฐธรรมนูญใหม่ อำนาจได้แสดงออกให้เห็นผ่านในรูปของนาฏศิลป์ที่เป็นขบวนเสด็จ การราชาภิเษก

การอภิเษกสมรสและพระราชพิธีศพ กับทั้งพิธีกรรมต่างๆ ที่ยืนยันความสมบูรณืพูนสุขและความต่อเนื่องของผู้ปกครอง เป็นการตอกย้ำอำนาจครอบงำที่ผู้ปกครองมีเหนือผู้ถูกปกครอง แต่เมื่ออย่างเข้าสู่ยุคการสร้างรัฐสมัยใหม่ในยุโรป ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา การสร้างความเป็น “ชุมชนจินตกรรม” ร่วมกันของผู้คนภายใต้เส้นแบ่งดินแดนเดียวกันนั้น กระทำผ่านเทคโนโลยีทางสังคม การพิมพ์และการสร้างภาษามาตรฐานของชาติ การสร้างระบบการศึกษาแห่งชาติ ระเบียบกฎหมาย ประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการของชาติ และการสร้างกับการเฉลิมฉลองรูปเคารพ สัญลักษณ์ กับทั้งสถานที่จารึกแสวงบุญต่างๆ ของชาติ ประการสำคัญคือการแสดงอำนาจผ่านระบบกฎหมาย ด้วยการแต่งตั้งและยกย่อง การจัดทำรายงาน การขึ้นทะเบียนให้เป็นคนในสัญชาติ รวมทั้งการจำแนกและแยกแยะประชากรของประเทศเพื่อให้ง่ายต่อการควบคุมและจัดการโดยรัฐ ดังตัวอย่างที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษกระทำในอินเดียระหว่างศตวรรษที่ 19 และ 20 ด้วยการจัดทำรายงาน การสำรวจตรวจสอบ การแต่งตั้งและมอบหมายให้ทำหน้าที่ และการรวบรวมข้อมูล จัดเก็บเป็นคลังข้อมูล และการจัดพิมพ์สถิติข้อมูลทางการเงิน การค้า สุขภาพอนามัย ประชากร อาชญากรรม การศึกษา การคมนาคมขนส่ง การเกษตรและอุตสาหกรรม เป็นต้น

กรณีของชาวไทลื้อที่อาศัยอยู่ในเมืองคอบของแขวงไชยะบูลีก็เช่นเดียวกัน การขีดเส้นแบ่งพรมแดนประเทศระหว่างรัฐไทยและฝรั่งเศส ในแต่ละครั้งที่ผ่านมามีได้เกิดปฏิบัติการของอำนาจรัฐตามมา และส่งผลต่อสถานะความเป็นพลเมืองของผู้คนในพื้นที่อย่างชัดเจน นั่นคือในยุครัฐจารีตนั้น อำนาจของเจ้าเมืองน่านและหลวงพระบางได้สลับกันแผ่เข้ามายังเมืองคอบ เมืองเงิน เมืองหงสา เมืองเชียงฮ่อนและอื่นๆ ที่อยู่ในแขวงไชยะบูลีปัจจุบัน แต่เมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองดินแดนดังกล่าวเมื่อปี พ.ศ. 2447 ชาวบ้านต้องกลายมาเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสแทน ต้องเสียภาษีแก่ฝรั่งเศส

และลาว เมื่อไทยได้เข้าครอบครองดินแดนดังกล่าวในปี พ.ศ. 2483 ประเทศไทยได้เริ่มสถาปนาอำนาจเหนือผู้คนและดินแดนดังกล่าวด้วยการส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปปกครอง ตั้งสำนักงานศาลากลางจังหวัดล้านช้างและที่ว่าการอำเภอทั้งสิ้นอำเภอขึ้น กับทั้งจัดตั้งโรงเรียนเพื่อสอนหนังสือไทย และเริ่มดำเนินกิจกรรมอื่นๆ แต่ครั้นเมื่อฝรั่งเศสได้ดินแดนดังกล่าวคืนเมื่อปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา ฝรั่งเศส (ต่อมาเป็นประเทศลาว) ได้เข้ามาควบคุม แบ่งการปกครองออกเป็น 10 เมือง (อำเภอ) คือ เมืองคอบ เมืองเชียงฮ่อน เมืองเงิน เมืองหงสา เมืองไชยะบูลี เมืองเพียง เมืองทุ่งมีไซ เมืองปากลาย เมืองแก่นท้าว และเมืองบ่อแตน แต่ละเมืองดังกล่าวมีการจัดตั้งสำนักงานปกครองของตนเอง มีกองกำลังตำรวจและทหารประจำเมือง มีจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือและภาษาลาว โดยมีทั้งบุคลากรที่ถูกส่งมาจากส่วนกลางและแต่งตั้งส่วนที่เป็นคนในท้องถิ่น รวมทั้งการสำรวจและขึ้นทะเบียนผู้คนให้เป็นคนในสัญชาติของประเทศลาวในระยะต่อมา

ลุงวัน (นามสมมติ) อายุ 80 ปี ชาวบ้านหัวเมือง ในเขตเมืองคอบ แขวงไชยะบูลี เล่าถึงสถานการณ์ในอดีตว่า เมื่อไทยเข้าครอบครองดินแดนดังกล่าวในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2481-2488) ได้ประกาศให้โอกาสหนึ่งปีแก่คนที่อยู่ในพื้นที่ว่าจะเลือกเป็นคนในบังคับไทยหรือฝรั่งเศส หากต้องการเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสก็ต้องย้ายข้ามแม่น้ำโขงไปอยู่ฝั่งหลวงพระบาง ที่ตัวเมืองคอบนั้นยังขึ้นกับอำเภอหงสา รัฐบาลไทยได้ส่งทหาร ตำรวจ เจ้าหน้าที่สรรพสามิตและสรรพากร กับทั้งส่งครูมาตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยแก่ลูกหลานของชาวบ้าน โดยพี่ชายของลุงวันก็ได้เข้าเรียนโรงเรียนไทยสี่ปีด้วย สำหรับการขึ้นทะเบียนเป็นพลเมืองสัญชาติไทยนั้นยังไม่ได้ดำเนินการ เพราะครอบครองได้เพียง 7 ปีก็ต้องยกให้เป็นของฝรั่งเศส (และต่อมาเป็นของลาว) มาจนถึงทุกวันนี้ สมัยฝรั่งเศสปกครองก็ไม่ได้มีการพัฒนาอะไรมาก ที่รัฐบาลเข้ามาเกี่ยวข้องกับชาวบ้านก็คือการเก็บภาษี ส่วนการจัดทำทะเบียนเพื่อรวบรวมผู้คนให้เป็นพลเมืองลาวอย่างเป็นทางการนั้นเพิ่งเริ่มได้ไม่ถึงสิบปีที่ผ่านมา

เช่นเดียวกันกับที่ฝั่งไทย ชาวไทลื้อที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของรัฐบาลก็ได้รับผลจากปฏิบัติการเทคโนโลยีทางอำนาจของรัฐบาลไทย นั่นคือมีการจัดตั้งโรงเรียนในระบบการศึกษาภาคบังคับขึ้นในพื้นที่ จัดตั้งหน่วยงานสรรพากรและสรรพสามิตเพื่อเข้ามาเก็บภาษี มีหน่วยงานปกครองมาจัดทำทะเบียนอาวุธปืน ทะเบียนสัตว์และทะเบียนคน ด้วยการให้สัญญาดีไทยแก่ชาวไทลื้อ คนเมือง (ไทยวน) และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ดังนั้นชาวไทลื้อ ซึ่งเป็นญาติใกล้ชิดกัน แต่ต้องตกเป็นพลเมืองของประเทศลาว และไทย จึงต้องกลายมาเป็นคนถือสัญชาติที่แตกต่างกันออกไป เมื่อมีเหตุจำเป็นต้องย้ายถิ่นฐานข้ามไปยังอีกประเทศหนึ่ง ดังตัวอย่างของชาวไทลื้อในเมืองคอบที่ต้องหนีภัยสงครามข้ามมาฝั่งไทยภายหลังประเทศลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์เมื่อปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา พวกเขาจึงต้องกลายมาเป็นคนไร้รัฐไร้สัญชาติ เพราะไม่ได้สัญชาติไทย ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ถือสัญชาติลาวด้วย ดังที่สมชาย (นามสมมติ) ชาวไทยพลัดถิ่นภาคเหนือในอำเภอเชียงคำให้สัมภาษณ์ด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจว่า

เมื่อตอนที่ตัดสินใจออกจากเมืองคอบ (ประเทศลาว)

มายังเชียงคำ (ประเทศไทย) เพราะเรารู้สึกว่าบรรพบุรุษเป็นคนของประเทศไทยมาตั้งแต่เดิม แต่ตอนหลังต้องกลายมาเป็นคนของประเทศลาว ตอนเดินเท้าก้าวเข้าสู่ดินแดนของประเทศไทย (เมื่อปี พ.ศ. 2518) ก็รู้สึกว่าเป็นคนไทยเต็มตัวแล้ว แต่จากการต่อสู้ดิ้นรนมายาวนานเกือบสี่สิบปีแล้วยังไม่ได้สัญชาติไทย ตอนนั้นข้ามไปฝั่งลาวก็ไม่ใช่คนลาว มาอยู่ฝั่งไทยก็ไม่ใช่คนไทย เจ้าหน้าที่รัฐทั้งสองประเทศไม่ยอมรับเรา แต่เกิดข้อสงสัยจากเจ้าหน้าที่ลาวว่าพวกนี้อพยพไปอยู่ประเทศไทยเกือบสี่สิบปีแล้ว ทำไมรัฐบาลไทยยังไม่ได้ออกสัญชาติไทยให้? (สัมภาษณ์ สมชาย 2557)

กล่าวโดยสรุปแล้ว การที่จะเข้าใจปัญหาการกลายมาเป็นคนไม่มีสัญชาติไทยของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นในภาคเหนือของประเทศไทยดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน จะต้องเข้าใจถึงที่มาที่ไปหรือพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครอง ตั้งแต่ยุครัฐจาริตหรือรัฐแสงเทียน เข้าสู่ยุครัฐชาติสมัยใหม่ที่เป็นผลจากการล่าอาณานิคมของยุโรป จนถึงยุคสงครามเย็นที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะการแย่งชิงดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงหรือแขวงไซยะบูลีในปัจจุบัน รัฐชาติในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์จึงเป็นประดิษฐกรรมสมัยใหม่จากตะวันตกที่ยึดเอาหลักดินแดนเป็นที่ตั้ง หรือสิ่งที่ธงชัย (2556) เรียกว่าการสร้างความเป็น “ภูมิภาคยา” ของแต่ละรัฐขึ้นในภูมิภาคนี้โดยอาศัยแผนที่ซึ่งเป็นเทคโนโลยีทางอำนาจอย่างหนึ่งที่มีพลังอย่างมากเข้ามาใช้

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งในการแย่งชิงพื้นที่ระหว่างรัฐต่อรัฐก็ยังคงเกิดขึ้นและดำเนินต่อมา ดังในกรณีของพื้นที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงหรือแขวงไซยะบูลี ประการสำคัญคือปฏิบัติการของเทคโนโลยีทางอำนาจของแต่ละรัฐชาติที่มีเหนือประชาชนในท้องถิ่น ด้วยการกำหนดสถานะความเป็นพลเมืองขึ้น ทำให้ผู้คนที่ต้องตกเป็นพลเมืองของรัฐหนึ่ง แต่เมื่อมีความจำเป็นต้องอพยพข้ามไปยังอีกรัฐหนึ่งที่แต่เดิมพวกตนเคยตกอยู่ภายใต้การปกครองมาก่อน ผู้คนเหล่านี้ต้องกลายมาเป็นคนไร้สัญชาติประสบปัญหามากมายตามมา ดังกรณีของชาวไทลื้อในพื้นที่จังหวัดพะเยา เชียงราย น่านและลำปาง ที่แต่เดิมอาศัยอยู่ในเมืองคอบและเมืองอื่นๆ ในแขวงไซยะบูลี ซึ่งก่อนหน้านี้เคยอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของเจ้าเมื่อน่าน แต่ต่อมาต้องกลายเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสและต่อมาเป็นพลเมืองลาว แล้วในที่สุดต้องอพยพกลับเข้ามายังประเทศไทย พวกเขาจึงต้องกลายมาเป็นคนไทยพลัดถิ่นที่ยังคงไร้ซึ่งสัญชาติไทยอยู่ในปัจจุบัน

บทที่ 5

สรุปและอภิปราย

โครงการวิจัยนี้ได้ตั้งโจทย์การวิจัยเอาไว้สามข้อด้วยกันคือ (1) กลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่า “คนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ดังกล่าวเป็นใคร และมีประวัติศาสตร์หรือความเป็นมาอย่างไร (2) บริบทของรัฐบาลสมัยใหม่และบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองระหว่างประเทศไทยกับลาว ในระยะที่ผ่านมา ส่งผลต่อการกลายมาเป็น “คนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ดังกล่าวอย่างไร และ (3) กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นดังกล่าวมีการรวมกลุ่มทำกิจกรรม และการผลักดันเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิขั้นพื้นฐานและการมีสัญชาติไทยอย่างไรบ้าง

จากการเก็บข้อมูลระหว่างเดือนมีนาคมถึงเดือนตุลาคม 2557 ทั้งด้วยวิธีการสำรวจเอกสารและการลงภาคสนามในพื้นที่อำเภอเชียงคำ ภูซาง และเชียงม่วนของจังหวัดพะเยา กับพื้นที่อำเภอท่าวังผาและอำเภอปัว ในจังหวัดน่าน และที่เมืองคอบกับเมืองเชียงฮ่อนในแขวงไซยะบูลี ด้วยการใช่วิธีการสำรวจเอกสาร สัมภาษณ์ และสังเกตการณ์ คณะผู้วิจัยพบว่ากลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่า “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” เป็นกลุ่มคนไทย

เชื้อสายไทลื้อและไทยวน (คนเมือง) ผู้ซึ่งยังคงไร้สัญชาติไทย เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันมายาวนาน โดยตั้งชุมชนอยู่ในแอ่งที่ราบตามหุบเขาต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตอนบนที่เป็นบริเวณรอยต่อระหว่างประเทศจีน เวียดนาม พม่า ลาว และไทย เมื่อเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ขึ้น อันเป็นผลพวงจากการเข้ามาของเจ้าอาณานิคมจากยุโรป มีการกำหนดเส้นแบ่งพรมแดนประเทศตามหลักภูมิศาสตร์ ตามมาด้วยการกำหนดสถานะความเป็นพลเมืองของผู้คนภายใต้องค์อธิปัตย์ของรัฐชาติสมัยใหม่ ทำให้พวกเขาต้องกลายเป็นพลเมืองของประเทศที่แตกต่างกันออกไป นั่นคือพลเมืองสยาม (ไทย) และลาว

กระนั้นก็ตาม การอพยพโยกย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยไปยังจุดหมายปลายทางที่ดีกว่าก็ยังคงเกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติ โดยเฉพาะเหตุผลทางการเมืองและเศรษฐกิจ ดังในกรณีของกลุ่มคนไทลื้อและไทยวนในเมืองคอบและเมืองอื่นๆ ในแขวงไซยะบูลีของประเทศลาว ซึ่งแต่เดิมเป็นดินแดนในปกครองของรัฐบาลสยาม (ไทย) แต่ตอนหลังตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส (และต่อมาเป็นลาว) ตามมาด้วยปัญหาสถานการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจในพื้นที่ดังกล่าว ส่งผลให้พวกเขาได้อพยพข้ามเส้นแบ่งพรมแดนกลับเข้ามายังประเทศไทยที่จังหวัดพะเยา เชียงรายและน่าน และต้องกลายมาเป็นคนไทยพลัดถิ่นในปัจจุบัน การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม “ไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” จึงเป็นความพยายามในการพิสูจน์ความเป็นไทยของตัวเองเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิขั้นพื้นฐานและสัญชาติไทยตามคำนิยามในมาตรา 3 ว่าด้วย “คนไทยพลัดถิ่น” ในพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) ที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 21 มีนาคม 2555

พรมแดนรัฐชาติตัดผ่านเขตพื้นที่วัฒนธรรมชาติพันธุ์

ประเด็นว่าด้วยความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในประเทศไทย อานันท์ ชัยให้เห็นว่า

ในอดีตก่อนที่จะมีรัฐชาติ รัฐจารีตหรือรัฐบรรณาการต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ยังไม่ได้มีความสนใจเรื่องพรมแดน หรือดินแดน ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แถบนี้ ก็จะเคลื่อนไหวไปมาหาสู่กัน โดยไม่ได้คิดถึงเรื่องเส้นเขตแดนหรือการข้ามพรมแดน เพราะยังไม่เกิดความคิดเรื่องพรมแดน การเคลื่อนไหวไปมาของผู้คนในดินแดนแถบนี้ จึงดำเนินไปอย่างลื่นไหล ซึ่งถือเป็นลักษณะหนึ่งของพหุวัฒนธรรมในอดีต กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ คนไทยไม่ใช่คนกลุ่มเดียวที่อาศัยอยู่แถบนี้ ที่จริงแล้วเราอาศัยอยู่กับคนในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นหรือคนพูดภาษาอื่นๆ ตลอดเวลา (2551: 229)

ประเทศไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มวัฒนธรรมที่หลากหลาย หากพิจารณาจากเกณฑ์ทางด้านภาษาศาสตร์จากการสำรวจโดยสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ระหว่างปี พ.ศ. 2536-2544 พบว่ามีจำนวน 62 กลุ่มภาษากระจายอยู่

ทั่วประเทศไทย ในจำนวนนี้พบว่ากลุ่มตระกูลภาษาไทมีมากที่สุดคือจำนวนทั้งหมด 24 กลุ่มภาษาย่อยด้วยกัน โดยกลุ่มไทลื้อเป็นหนึ่งในนั้น (สุวิไล และ คณะ 2547) กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในประเทศไทยนั้นก็อาศัยอยู่ในประเทศเพื่อนบ้านด้วย ดังเช่น กรณีของชาวมอญในภาคกลางกับภาคตะวันตกของไทยและในพม่า กรณีของคนพวนและไทยวนในไทยและลาว กรณีของคนกะเหรี่ยงและไทใหญ่ในไทยและพม่า (ดูตัวอย่างใน Gehan 1990) และ

กรณีของไทยลื้อในภาคเหนือของประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน (ณกันต์ 2554 และ วสันต์ 2555) ปัจจุบันชุมชนไทลื้อกระจายอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตอนบน คือมณฑลยูนนานของประเทศจีน ภาคตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม ภาคเหนือของประเทศไทยและลาว โดยตั้งชุมชนอยู่ในแอ่งที่ราบตามหุบเขาของลำน้ำสาขาของแม่น้ำโขง แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำสาละวิน

ประวัติศาสตร์การกระจายตัวของกลุ่มชาวไทลื้อเริ่มจากดินแดนสิบสองปันนาซึ่งเป็นเมืองต่าง ๆ ที่อยู่สองฝั่งแม่น้ำโขงในพื้นที่ที่ปัจจุบันเป็นเขตรอยต่อระหว่างประเทศจีน พม่าและลาว แล้วแยกย้ายลงมาตั้งชุมชนยังแอ่งที่ราบตามหุบเขาดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น สำหรับในดินแดนล้านนาหรือที่ปัจจุบันเป็นภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยนั้น ชาวไทลื้อได้อพยพจากเมืองต่าง ๆ ที่ปัจจุบันเป็นประเทศพม่าและจีน ลงมาตั้งถิ่นฐานยาวนานแล้ว โดยอาจแบ่งออกเป็นสามช่วงระยะเวลาด้วยกัน อันประกอบด้วยยุคราชวงศ์มังราย ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 หรือก่อนปี พ.ศ. 1945 จะด้วยเหตุผลใดนั้นไม่เป็นที่แน่ชัด ยุคที่สองเป็นยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” เกิดขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2325 ถึง 2399 ที่กองทัพจากเมืองเชียงใหม่และเมืองน่านขึ้นไปกวาดต้อนชาวไทลื้อจากเมืองต่าง ๆ ในสิบสองปันนามาช่วยสร้างบ้านแปงเมืองในล้านนา และยุคสุดท้ายเป็นยุค “น้ำซึมบ่อทราย” ที่เกิดขึ้นหลังยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมืองจนถึงหลังการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ด้วยเหตุผลของการหนีภัยทางการเมือง การแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า การติดตามญาติพี่น้อง และการค้าขาย เป็นต้น

เขตพื้นที่วัฒนธรรมไทลื้อจึงครอบคลุมพื้นที่ที่ปัจจุบันเป็นรอยต่อของประเทศไทย เวียดนาม พม่า ลาวและไทย โดยเฉพาะกลุ่มชาวไทลื้อที่ปัจจุบันอาศัยอยู่ในแอ่งที่ราบอำเภอยางคำกับภูซางของจังหวัดพะเยา แอ่งที่ราบอำเภอกำแพงแสนและอำเภอบัวในจังหวัดน่าน กับที่แอ่งราบเมืองคอบและ

เมืองเชียงฮ่อนในแขวงไชยะบูลีของประเทศลาว มีลักษณะร่วมอย่างน้อยสามด้านด้วยกัน คือ ด้านประวัติศาสตร์การอพยพและการตั้งถิ่นฐานในดินแดนล้านนาตะวันออก ด้านความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผู้นำหรือวีรบุรุษของตนในอดีต และด้านประติมากรรมทางพุทธศาสนากับระบบตัวเขียน ซึ่งในยุคก่อนรัฐชาติสมัยใหม่หรือก่อนการเข้ามาของเจ้าอาณานิคมจากยุโรปนั้น ชาวไทลื้อและไทยวนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในสามพื้นที่ดังกล่าวล้วนแล้วแต่เป็นคนในปกครองของเจ้าเมืองน่านที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาตะวันออก ซึ่งนักวิชาการเปรียบรูปแบบการปกครองแบบอาณาจักรในภูมิภาคนี้ว่าเป็นระบบ “รัฐแสงเทียน” ที่ให้ความสำคัญกับรัศมีของอำนาจของกษัตริย์ที่เน้นศูนย์กลางในการควบคุมกำลังคนมากกว่าพื้นที่

สำหรับประเด็นเกี่ยวกับรัฐชาติและกลุ่มชาติพันธุ์ อันเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในยุครัฐชาติสมัยใหม่นั้น เสกสรรค์ ได้ตอกย้ำให้เห็นว่า

แวนแคว้นที่รัฐไทยเสียอำนาจการควบคุมส่วนใหญ่มักเป็นรัฐเล็กของชาติพันธุ์อื่น ซึ่งถ้ามองย้อนหลังไปแล้วการ “สูญเสียดินแดน” เหล่านั้น น่าจะทิ้งปัญหาให้กับรัฐไทยปัจจุบันมากเท่ากับการที่เส้นเขตแดนที่เกิดขึ้นล้วนผ่ากลางถิ่นที่อยู่อาศัยของชนชาติต่างๆ ซึ่งไม่ใช่คนไทยโดยชาติพันธุ์ (อย่างน้อยไม่ใช่ไทยภาคกลางที่ล้อมรอบศูนย์กลางอำนาจกรุงเทพฯ) เช่น ชนชาคิลาว เขมร มอญ กะเหรี่ยง และมลายู เป็นต้น (2551: 24)

การเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่หรือประเทศ อันเป็นผลพวงจากการล่าอาณานิคมของประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษที่มีต่ออาณาจักรล้านนาและอาณาจักรใกล้เคียง กับทั้งอิทธิพลของรัฐสยามที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ ได้เปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับหลักดินแดนที่มีการกำหนดเส้นแบ่งพรมแดนของประเทศหรือรัฐชาติแทน หรือเกิดสิ่งที่ธงชัย วินิจจะกูล (2556) เรียกว่า

“ภูมิภาคยา” ของสยามขึ้น ประการสำคัญคือการขีดเส้นแบ่งพรมแดนประเทศดังกล่าวทำให้กลุ่มชาติพันธุ์อย่างชาวไทลื้อต้องกลายเป็นพลเมืองของประเทศที่แตกต่างกันออกไป นั่นคือสยามและลาว (หรือฝรั่งเศสในยุคนั้น) ยิ่งเมื่ออำนาจอิทธิพลของรัฐชาติจากส่วนกลางได้แผ่เข้ามายังพื้นที่ชายขอบมากขึ้น การกำหนดสถานภาพทางกฎหมายของบุคคลก็ยิ่งมีความหมายต่อชาวบ้านที่ตกเป็นคนในปกครองของสองประเทศมากขึ้นด้วย ดังนั้นชาวไทลื้อบางส่วนในจังหวัดน่านและพะเยาจึงกลายเป็นพลเมืองไทย ขณะที่ญาติพี่น้องของตัวเองที่อาศัยอยู่ในเมืองต่างๆ ที่ปัจจุบันเป็นแขวงไชยยะบูลีได้กลายเป็นพลเมืองของรัฐลาว ทั้งๆ ที่พวกเขาเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันมายาวนาน และที่สำคัญคือในอดีตนั้นพวกเขาต่างก็เป็นพลเมืองภายใต้การปกครองของเจ้าเมืองน่านที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาและอยู่ภายใต้อาณาจักรสยาม ในยุครัฐจารีตหรือรัฐแสงเทียน

การเสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง

การเสียดินแดนของสยามหรือไทย¹⁷ เป็นสองชุดของวาทกรรมที่มองแตกต่างกัน นั่นคือชุดวาทกรรมของกลุ่มคนที่เป็นสายนักชาตินิยมหรืออนุรักษ กับชุดวาทกรรมของกลุ่มนักวิชาการที่มองอย่างวิพากษ์ กล่าวคือชุดวาทกรรมของกลุ่มที่เป็นนักชาตินิยมหรือนักอนุรักษ มองว่าตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาจนถึงปัจจุบันนั้นสยามหรือไทยเสียดินแดนแก่ประเทศ

¹⁷ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” มาเป็น “ไทย” เมื่อปี พ.ศ. 2482 ดังนั้น หากเนื้อหาที่กล่าวถึงเป็นช่วงที่เกิดก่อนการเปลี่ยนชื่อประเทศ ในที่นี้จะใช้คำว่า “สยาม” แต่หากเป็นเหตุการณ์ที่เกิดภายหลัง ก็จะใช้คำว่า “ไทย”

เจ้าอาณานิคมอังกฤษกับฝรั่งเศสและประเทศเพื่อนบ้านมากถึง 14 ครั้งด้วยกัน คือครั้งแรกเป็นการเสียเกาะหมากแก่อังกฤษ เมื่อปี พ.ศ. 2329 ในสมัย รัชกาลที่ 1 จนถึงครั้งสุดท้ายคือการเสียเขาพระวิหารแก่กัมพูชา เมื่อปี พ.ศ. 2505 ซึ่งการเสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงแก่ฝรั่งเศสก็เป็นหนึ่งใน จำนวน 14 ครั้งดังกล่าวด้วย (จิราภรณ์ 2523, พีรพล 2545, สรศัลย์ 2545, <http://www.rungnapa-astro.com/Saranaru-ok/ThaiTerritory-Lost.htm> และ <https://www.youtube.com/watch?v=L5MIwOH3wXo>) ขณะที่ นักวิชาการสายที่มองอย่างวิพากษ์ มองว่านั่นเป็นเพียงชุดวาทกรรมที่รัฐไทย สร้างขึ้น ความจริงของ “สิ่งที่เรียกว่าการเสียดินแดนของรัฐไทยนั้น แท้จริง แล้วน่าจะเรียกว่าการเสียอำนาจควบคุมประเทศราชจะถูกต้องกว่า” (เสกสรรค์ 2551: 23) เพราะขณะที่เจ้าอาณานิคมยุโรปขยายอำนาจเข้าสู่ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเป็นช่วงเวลาที่ยุทธสยามในยุคต้นรัตนโกสินทร์ กำลังขยายอำนาจเข้าครอบครองรัฐจาริตในล้านนา ล้านช้างและเขมร เป็นประเทศราชเช่นกัน สิ่งสำคัญคือนักวิชาการกลุ่มนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าเส้นแบ่ง พรมแดนของรัฐชาติที่กำหนดขึ้นนั้นได้ตัดผ่านพื้นที่ทางวัฒนธรรมของ กลุ่มชาติพันธุ์ในภูมิภาคนี้ (ธงชัย 2551 และ 2556, เสกสรรค์ 2551, Gehan 2002) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ในการที่จะ ตอบคำถามว่ากลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือเป็นกลุ่มคนที่เคยอาศัย อยู่ในดินแดนที่ไทยเคยเสียให้แก่ประเทศเพื่อนบ้าน ตามบทนิยาม “คนไทยพลัดถิ่น” ในพระราชบัญญัติสัญชาติ ฉบับที่ 5 ที่ประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ. 2555 หรือไม่ ดังนั้น ข้อมูลที่ได้มาและประเด็นที่พยายามนำเสนอ ในที่นี้จึงให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ของการมีอำนาจเหนือดินแดน ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงโดยรัฐจาริตในอดีตและรัฐชาติสมัยใหม่ที่เริ่มตั้งแต่ ยุคอาณานิคมมาจนถึงปัจจุบัน

โดยแบ่งมุมทางประวัติศาสตร์แล้ว ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงหรือที่ปัจจุบันเป็นแขวงไชยะบูลีของประเทศลาว ในยุครัฐจารีตหรือรัฐแสงเทียนนั้นเป็นดินแดนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างอาณาจักรล้านนาที่มีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง กับอาณาจักรล้านช้างที่มีเมืองหลวงพระบางเป็นศูนย์กลางของอำนาจ เมื่อเข้าสู่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ ดินแดนดังกล่าวอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของเจ้าเมืองน่าน ซึ่งขึ้นตรงต่อกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ ในยุคต้นรัตนโกสินทร์นี้อำนาจการปกครองของอาณาจักรรัตนโกสินทร์หรือสยามได้แผ่กว้างไกลไปถึงหลวงพระบางและสิบสองจุไทยด้วย

การรุกคืบของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสที่เริ่มต้นจากทางตอนใต้ของเวียดนามเข้าสู่ทางตอนเหนือ กับเข้าสู่กัมพูชาและลาวที่ในยุคนั้นเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยามได้เริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2431 ในพื้นที่สิบสองจุไทย (เดียนเบียนฟูในปัจจุบัน) ทั้งด้วยยุทธวิธีของการจัดทำแผนที่เป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ ตามมาด้วยการใช้กำลังทหารเข้ายึดและกดดัน และการเจรจาด้วยวิธีการทางการทูต รวมถึงการกดดันทางการเมืองในระดับนานาชาติ ส่งผลให้เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสค่อย ๆ ยึดดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของรัฐบาลสยามไปทีละส่วน ดินแดนส่วนแรกที่ยึดได้คือพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง กับทั้งบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำโขง รวมถึงการกำหนดเขตปลอดทหารสยามในระยะ 25 กิโลเมตรตลอดแนวฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง อันเป็นผลจากการเจรจายกยัดการกดดันทางทหารจากฝรั่งเศส ในสมัย ร.ศ. 112 หรือ พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893) ในสมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 ตามมาด้วยการเสียดินแดนส่วนที่สอง คือฝั่งขวา (ตะวันตก) ของแม่น้ำโขงที่ปัจจุบันเป็นแขวงไชยะบูลีในประเทศลาว อันเป็นผลจากการกดดันทางทหารและการเจรจาทางการทูตของฝรั่งเศสที่มีเหนือกว่าสยาม จนสยามต้องยอมเจรจาและจำยอมลงนามในหนังสือสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสใน ร.ศ. 122 หรือปี พ.ศ. 2447 (ค.ศ. 1904)

เฉพาะในส่วนของดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่ไทยเสียให้กับฝรั่งเศสไป แม้ไทยจะสามารถยึดคืนมาได้ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ คือ ระหว่างปี พ.ศ. 2484-2489 อันเป็นผลจาก “สงครามอินโดจีน” ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส กับการเสียเปรียบทางการทหารและการเมืองของฝรั่งเศสในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ในช่วงนั้นรัฐบาลไทยได้จัดตั้งให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นจังหวัดล้านช้าง มีการส่งเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง ทหาร ตำรวจและข้าราชการพลเรือนเข้าไปเริ่มต้นกระบวนการบริหารบ้านเมือง แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง คือระหว่างปลายปี พ.ศ. 2488 ถึงต้นปี พ.ศ. 2489 ฝรั่งเศสกลับมามีอำนาจและใช้วิธีการกดดันทางการเมืองในระดับนานาชาติ จนไทยต้องจำยอมยกจังหวัดล้านช้างคืนให้แก่ฝรั่งเศส ตามมติของที่ประชุมคณะกรรมการประนีประนอม ที่ทำรายงานลงวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2490 โดยฝรั่งเศสได้เปลี่ยนชื่อเป็นแขวงไซยะบูลีแทน แม้ภายหลังจากปี พ.ศ. 2497 เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสจะได้ถอนตัวออกจากลาวไปแล้ว เขตแดนระหว่างประเทศไทยกับลาวในพื้นที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงดังกล่าวก็ยังคงเป็นไปตามข้อตกลงสมัยที่ไทยทำกับฝรั่งเศสอยู่ (ดูเพิ่มเติมใน ชาญวิทย์ 2554 และ ศุภลักษณ์ 2556)

กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ: คนไร้สัญชาติกับการต่อสู้เพื่อสิทธิความเป็นพลเมืองไทย

กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ เป็นลูกหลานของคนไทยเชื้อสายไทลื้อ ที่บรรพบุรุษมีประวัติศาสตร์การถูกกองทัพของเจ้าเมืองน่านกวาดต้อนมาจากอาณาจักรสิบสองปันนาในยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยได้รับอนุญาตจากเจ้าเมืองน่านให้ตั้งชุมชนกระจายอยู่ในแอ่งที่ราบเชิงคำและภูเขาในจังหวัดพะเยา แอ่งที่ราบท่าวังผาและปัว ในจังหวัดน่าน กับแอ่งที่ราบเมืองคอบ เมืองเชียงฮ่อน และอื่นๆ ในแขวงไชยะบูลีในปัจจุบัน โดยทั้งหมดอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าเมืองน่านที่ขึ้นตรงต่อกรุงรัตนโกสินทร์

ต่อมาเมื่อมีการเกิดขึ้นของเส้นแบ่งพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ อันเป็นผลจากการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศส ทำให้ชาวไทลื้อที่อาศัยอยู่ในเมืองต่างๆ ของแขวงไชยะบูลีในปัจจุบัน กลายมาเป็นพลเมืองของประเทศลาว (ภายใต้บังคับของฝรั่งเศส) ขณะที่ญาติพี่น้องของตนเองที่อยู่ในจังหวัดพะเยาและน่านได้กลายเป็นพลเมืองไทย เมื่อเข้าสู่ยุคที่ภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ต้องตกอยู่ภายใต้ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างอุดมการณ์ลัทธิคอมมิวนิสต์และประชาธิปไตย หรือยุค “สงครามเย็น” ตามมาด้วยการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศลาวที่เปลี่ยนมาเป็นระบอบคอมมิวนิสต์เมื่อปี พ.ศ. 2518 ประกอบกับความยากลำบากของประชาชนอันเนื่องมาจากระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมของประเทศลาว คนไทลื้อ (และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ) บางส่วนในแขวงไชยะบูลีได้อพยพข้ามมายังฝั่งประเทศไทย ในระยะแรกนั้นชาวไทลื้อที่เป็นชายฉกรรจ์ได้ช่วยเหลือเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองและความมั่นคงของไทย ทำหน้าที่ลาดตระเวนและปกป้องภัยคุกคามจากระบอบคอมมิวนิสต์ที่มีที่มาจากประเทศเพื่อนบ้านและ

ในประเทศไทย จนกระทั่งช่วงต้นทศวรรษ 2530 ที่รัฐบาลไทยเปลี่ยนนโยบาย “จากสนามรบเป็นสนามการค้า” ต่อประเทศเพื่อนบ้าน ชาวไทลื้อดังกล่าวจึงถูกปลดอาวุธและสลายตัว บางส่วนได้กลับเข้าสู่ศูนย์อพยพแล้วรับการสัมภาษณ์และเดินทางต่อไปยังประเทศที่สาม ขณะที่บางส่วนได้ไปอยู่อาศัยกับญาติพี่น้องในหมู่บ้านต่างๆ ในจังหวัดพะเยา เชียงราย น่าน และลำปาง ข้อสำคัญคือ จวบจนถึงปัจจุบันคนเหล่านี้ก็ยังไม่ได้รับสัญชาติไทย

กลุ่มคนไทลื้อที่ยังไม่ได้รับสัญชาติไทยดังกล่าวเริ่มต้นยื่นต่อผู้เพื่อให้ได้สัญชาติไทยโดยช่องทางต่างๆ ตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2530 โดยส่วนใหญ่ได้ขึ้นทะเบียนและได้รับบัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูงแต่ระหว่างรอกระบวนการดำเนินการเพื่อให้ได้สัญชาติไทยนั้น เมื่อปี พ.ศ. 2537 ชาวไทลื้อเป็นจำนวนมากได้เปลี่ยนสถานะมาเป็นผู้ถือบัตรไทยลื้อ (บัตรสีส้ม) ตามคำแนะนำของนักการเมืองในจังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นคนไทลื้อด้วยกัน ด้วยเหตุผลว่าจะมีโอกาสได้รับสัญชาติไทยเร็วกว่าการมีสถานะเป็นบุคคลบนพื้นที่สูง อย่างไรก็ตาม พวกเขาพบว่าในความเป็นจริงนั้น การมีสถานะเป็นผู้ถือบัตรบุคคลบนพื้นที่สูง อาจจะทำให้พวกเขาได้รับสัญชาติไทยเร็วกว่า เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีระเบียบและกฎหมายที่เกี่ยวข้องโดยตรงในการขอสัญชาติไทย นั่นคือ ระเบียบสำนักทะเบียนกลางว่าด้วยการลงรายการสัญชาติไทยในทะเบียนบ้านสำหรับบุคคลบนพื้นที่สูง พ.ศ. 2543 (หรือที่รู้จักกันดีว่า ระเบียบฯ 43) ต่อมาในปี พ.ศ. 2548 ทางราชการได้มีการเปลี่ยนนโยบายที่สำคัญเกี่ยวกับบัตรประจำตัวชนกลุ่มน้อยที่ไม่มีสัญชาติไทยทุกกลุ่ม โดยได้ยกเลิกบัตรสีประเภทต่างๆ ให้เหลือเพียงบัตรสีชมพูแก่ผู้ไม่มีสัญชาติไทยเพียงประเภทเดียว แต่ในบัตรจะระบุรายละเอียดว่าเป็นชนกลุ่มน้อยกลุ่มไหน เช่น กลุ่มไทลื้อที่ยังไม่มีสัญชาติไทย จะได้รับการเปลี่ยนจากบัตรไทยลื้อ (บัตรสีส้มเดิม) ที่ถืออยู่ เป็นบัตรสีชมพูที่มีรายละเอียดระบุฉบับบัตรว่า “ไทยลื้อ” เป็นต้น

จากการเผชิญปัญหาระเบียบขั้นตอนทางกฎหมายที่ซับซ้อนและใช้เวลานานในการขอสัญชาติไทย ทำให้กลุ่มคนไทลื้อและกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มในจังหวัดพะเยาที่ยังไม่มีสัญชาติรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายและทำงานอย่างใกล้ชิดกับบุคลากรขององค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยาที่มีประสบการณ์ในการทำงานช่วยเหลือชาวบ้านที่ประสบปัญหาสัญชาติในพื้นที่ระหว่างที่ทุกฝ่ายต่างช่วยกันหาช่องทางดำเนินการให้ได้มาซึ่งสัญชาติไทยอยู่นั้น รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 5) ประกาศใช้เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2555 เพื่อเปิดโอกาสให้ “คนไทยพลัดถิ่น” ในจังหวัดทางภาคใต้ที่ต้องกลายเป็นพลเมืองของประเทศอื่นอันเป็นผลมาจากการเสียดินแดนของไทยแก่ประเทศเพื่อนบ้าน แต่ปัจจุบันคนเหล่านั้นได้อพยพกลับเข้ามายังประเทศไทย ดังนั้น กลุ่มคนไทลื้อที่ประสบปัญหาไม่มีสถานะบุคคลในภาคเหนือ ที่คิดว่าพวกตนน่าจะมีคุณสมบัติเข้าข่ายกฎหมายไทยพลัดถิ่น จึงได้รวมตัวกันและจัดตั้งเป็น “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2555 มีสมาชิกที่คิดว่าตัวเองเข้าข่ายบุคคลที่สามารถได้รับสัญชาติไทยตามบทนิยาม “คนไทยพลัดถิ่น” ประมาณ 395 คน (องค์กรสิทธิชุมชนฯ 2557) โดยส่วนใหญ่มีสถานะบุคคลเป็นคนต่างด้าวที่ถือบัตรประจำตัวผู้ไม่มีสัญชาติไทย กลุ่มไทยลื้อ (บัตรตัวเลขขึ้นต้นด้วยเลข 6) และบัตรประจำตัวผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียน (บัตรที่ขึ้นต้นด้วยเลข 0) ตลอดช่วงระยะเวลาประมาณสามปีที่ผ่านมา กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือได้ร่วมกันทำกิจกรรมต่าง ๆ อันเป็นการสร้างความสามัคคีภายในกลุ่ม เรียนรู้เกี่ยวกับกฎหมายสัญชาติและขั้นตอนการดำเนินงานของทางราชการ สร้างอาชีพและรายได้แก่สมาชิก ช่วยเหลือและพัฒนาสังคม รวมทั้งการอนุรักษ์วัฒนธรรมและป้องกันแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งพวกเขาหวังว่าจะเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้คนในสังคมและประเทศชาติ อันจะนำมาซึ่งการได้รับการยอมรับจากชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานภาครัฐ การได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานในบริการของรัฐ และการได้รับสัญชาติไทยในที่สุด

หากเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือกับกรณีของไทยพลัดถิ่นที่จังหวัดระนอง ที่ศึกษาโดยสิริวุฒิ เสนาคำ (2549) ประเด็นที่เหมือนกันคือทั้งสองกลุ่มเป็นคนที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของรัฐสยามหรือไทยมาก่อน แต่เมื่อมีการขีดเส้นแบ่งพรมแดนประเทศในยุครัฐชาติสมัยใหม่หรือยุคล่าอาณานิคม ดินแดนที่พวกเขาอาศัยอยู่นั้นได้ตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศเพื่อนบ้าน แต่ต่อมาในระยะหลังกลุ่มคนเหล่านั้นได้อพยพกลับเข้ามายังแผ่นดินไทย และเรียกร้องสถานะความเป็นพลเมืองไทยกลับคืน ส่วนประเด็นที่แตกต่างนั้นอยู่ที่ความเป็นชาติพันธุ์ นั่นคือคนไทยพลัดถิ่นที่จังหวัดระนอง ประจวบคีรีขันธ์และพังงาเป็นคนไทยปักษ์ใต้ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนไทยพลัดถิ่นที่อยู่ฝั่งประเทศพม่ากับบางส่วนของที่ย้ายข้ามพรมแดนเข้ามายังประเทศไทยจึงเหมือนกับคนไทยปักษ์ใต้ คือพูดภาษาปักษ์ใต้ กับมีทั้งที่นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม (<https://www.youtube.com/watch?v=S1X2D2IYIx4>) ซึ่งมีความแตกต่างกับชาวพม่าอย่างชัดเจน ขณะที่คนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือเป็นคนไทยเชื้อสายไทลื้อ และบางส่วนเป็นคนไทยวนที่มีเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์อยู่ในประเทศไทยและลาวมายาวนานก่อนเกิดรัฐชาติสมัยใหม่หรือก่อนมีเส้นแบ่งพรมแดนประเทศอย่างปัจจุบัน ดังนั้น วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อและประวัติศาสตร์ของคนไทลื้อในแขวงไชยะบูลีกับฝั่งไทยที่จังหวัดพะเยา เชียงราย และน่านจึงมิได้แตกต่างกัน แต่แน่นอนว่าแตกต่างจากวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อและประวัติศาสตร์ของคนลาวที่หลวงพระบางและเวียงจันทน์ รวมทั้งมีความแตกต่างจากชนชาติไทยในภาคกลางหรือที่กรุงเทพฯ ของประเทศไทยด้วย เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่ประกอบด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ แต่ที่ผ่านมาเรามักจะให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมหลักที่กรุงเทพฯ มากกว่า ดังที่อานันท์ได้พยายามอธิบายให้เห็นว่า

เมื่อมีการสถาปนาความเป็นรัฐชาติขึ้นมาในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา เราก็นำเอาวัฒนธรรมไปผูกติดไว้กับความเป็นรัฐชาติ ประเทศไทยก็ต้องมีเฉพาะวัฒนธรรมไทยเท่านั้น ดังจะเห็นว่าในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา เราได้พยายามปลูกฝังความเข้าใจว่าเอกลักษณ์ความเป็นไทยสหมทบลงบนพื้นที่หรือดินแดนของประเทศไทย รวากับว่าในประเทศไทยมีเพียงวัฒนธรรมเดียว ซึ่งขัดกับความเป็นจริง เพราะดินแดนที่เราอยู่ในประเทศไทย ภายในอาณาเขตของรัฐชาติที่เราสร้างขึ้นมามีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอย่างหลากหลายและซับซ้อน แต่เมื่อเราสร้างความเป็นรัฐชาติขึ้นมา เราก็พยายามจะจินตนาการหรือสมมติกันขึ้นมาใหม่ว่าประเทศไทยมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นความพยายามที่จะสถาปนาความเข้าใจในความเป็นชาติหรือความคิดแบบชาตินิยมขึ้นมา (2551: 237)

ประการสำคัญคือ ปัจจุบันคนไทยลื้อเหล่านี้ยืนยันว่าตัวเองเป็นพลเมืองของรัฐไทยที่เคยถูกทำให้พลัดถิ่น แล้วภายหลังได้อพยพกลับเข้ามายังแผ่นดินแม่ ซึ่งมีความแตกต่างไปจากคำนิยามที่กำหนดโดยกระทรวงมหาดไทยว่า

ไทยลื้อ หมายถึง คนเชื้อสายไทยที่อยู่ในแคว้นสิบสองจุไทย/สิบสองปันนา มณฑลยูนนาน ประเทศจีน เดินทางเข้ามาในประเทศไทยประมาณ 300 ปีมาแล้ว เดิมกลุ่มไทยลื้อจะไปจัดทำทะเบียนประวัติอยู่ในกลุ่มผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่า (บัตรสีชมพู) หรือกลุ่มบุคคลบนพื้นที่สูง (บัตรสีฟ้า) จนกระทั่งปี พ.ศ. 2537 กระทรวงมหาดไทยโดยกองการข่าว สำนักปลัดกระทรวงมหาดไทย ได้จัดทำทะเบียนประวัติและบัตรประจำตัวให้กับกลุ่มคนไทยลื้อโดยเฉพาะที่จังหวัด (1) เชียงใหม่ (2) เชียงราย (3) พะเยา (ส่วนประสานราชการ 2548: 22)

ทั้งนี้ สถานะของชาวไทลื้อนั้น กระทรวงมหาดไทยกำหนดว่า “สถานะของไทยลื้อ คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2535 กำหนดสถานะให้กับผู้ที่หลบหนีเข้าเมือง (มิได้เกิดในประเทศไทย) เป็นผู้เข้าเมืองโดยชอบด้วยกฎหมายและบุตรที่เกิดในประเทศไทยให้สัญชาติไทย” (ส่วนการทะเบียนราษฎร 2544: 19) โดยในรายละเอียด สำนักนายกรัฐมนตรี ได้มีหนังสือที่ นร 0205/6085 ลงวันที่ 23 มีนาคม 2535 ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย มีใจความว่า

“คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาเมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2535 ลงมติในหลักการให้กำหนดเป็นนโยบายให้กลุ่มไทยลื้อเป็นบุคคลเข้าเมืองโดยชอบด้วยกฎหมาย ตามกฎหมายว่าด้วยคนเข้าเมืองและให้มีสถานะคนต่างด้าวเข้าเมืองนอกกำหนดจำนวนคนต่างด้าว และมอบอำนาจให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยพิจารณาดำเนินการเช่นเดียวกับการให้สถานะคนต่างด้าวแก่กลุ่มอดีตทหารจีนคณะชาติ จีนฮ่ออพยพพลเรือนและครอบครัว สำหรับบุตรหลานชาวไทลื้อที่เกิดในประเทศไทยให้พิจารณาให้สัญชาติไทยตามมาตรา 7 ทวิ แห่งพระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ตามที่กระทรวงมหาดไทยเสนอ” (ส่วนประสานราชการ 2548: 185)

ประเด็นที่เป็นข้อสงสัยของคณะผู้วิจัยก็คือ หากพวกเขาเป็นกลุ่มที่ถูกนิยามและกำหนดสถานะ กับทั้งมีมติคณะรัฐมนตรีออกมาอย่างชัดเจนโดยมอบหมายให้กระทรวงมหาดไทยนำไปดำเนินการพิจารณาให้สัญชาติแก่ชาวไทลื้อตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 แต่ทำไมเมื่อกาลเวลาได้ผ่านไปยาวนานถึงยี่สิบปี คนกลุ่มนี้จำนวนมากยังไม่ได้รับสัญชาติไทย ดังนั้น สำหรับพวกเขาแล้ว การดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ได้รับการยอมรับสถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย โดยการรวมกลุ่มเคลื่อนไหว และดำเนินการภายใต้ข้อบัญญัติของกฎหมายเกี่ยวกับคนไทยพลัดถิ่น จึงเป็นเรื่องสำคัญและเร่งด่วน ทั้งนี้ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิขั้นพื้นฐานและการมีสัญชาติไทยในที่สุด

ประเด็นส่งท้าย

ปัญหาการกลายเป็นคนไร้สัญชาติของกลุ่มไทลื้อในจังหวัดพะเยา เชียงราย น่านและลำปาง ที่รวมตัวกันเป็น “กลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ” ดังที่ได้กล่าวโดยละเอียดมาแล้วข้างต้น เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์ สัมพันธ์ รัษฎาติ และสัญชาติ

ประการแรก ชาติพันธุ์สัมพันธ์ เราไม่อาจมองชาวไทลื้อโดยแยกออกจากระบบของความสัมพันธ์ที่พวกเขามีอยู่ หากแต่ต้องพิจารณาทั้งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มชาติพันธุ์ และความสัมพันธ์ที่ชาวไทลื้อมีกับคนอื่นและบริบทที่เกี่ยวข้อง กล่าวคือในระดับของความสัมพันธ์ภายในนั้น ไทลื้อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันมายาวนาน เขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมของชาวไทลื้อครอบคลุมพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่เป็นรอยต่อระหว่างประเทศจีน เวียดนาม พม่า ลาวและไทย ส่วนในระดับของความสัมพันธ์กับคนอื่นนั้น ชาวไทลื้อสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับคนไทยวน (คนเมือง) ในดินแดนล้านนามาตั้งแต่อดีต ต่างฝ่ายต่างก็ได้รับอิทธิพลทางความเชื่อและวัฒนธรรมของอีกฝ่ายหนึ่ง ดังตัวอย่างของการเลี้ยงผีเมือง (พญาคำแดง) นอกจากนั้นแล้วชาวไทลื้อยังสัมพันธ์กับเจ้าผู้ปกครองในยุครัฐแสงเทียน กับทั้งรัฐชาติไทยที่ในระยะหลังมีปฏิบัติการผ่านเทคโนโลยีทางอำนาจในรูปแบบและหน่วยงานต่างๆ ภายใต้โครงสร้างของรัฐ โดยเฉพาะกฎหมายสัญชาติและระเบียบปฏิบัติในการที่จะพิจารณาคุณสมบัติของการที่จะได้หรือไม่ได้สัญชาติไทยของผู้คนกลุ่มต่างๆ ในรัฐ

ประการที่สอง บริบทของรัฐธรรมนูญใหม่ การเกิดขึ้นของรัฐธรรมนูญใหม่ที่เข้ามาแทนที่ระบบรัฐแสงเทียนในภูมิภาคอุษาคเนย์ นำมาซึ่งวิถีคิดในเรื่องของหลักดินแดนและสถานะความเป็นพลเมืองของรัฐตามแบบตะวันตก นั่นคือรัฐชาติหรือประเทศต้องมีดินแดนที่มีเส้นแบ่งแยกหรือพรมแดนที่ชัดเจนเป็นหนึ่งในองค์ประกอบที่สำคัญ ตามมาด้วยการใช้อำนาจของรัฐที่มีต่อผู้คนภายใต้รัฐ โดยการสำรวจ ขึ้นทะเบียน และออกเอกสารรับรองหรือบัตรประจำตัวให้ เพื่อเป็นการยืนยันในสถานะความเป็นพลเมืองของรัฐ อย่างไรก็ตาม ในทางกลับกัน นโยบายและปฏิบัติการของรัฐต่อพลเมืองดังกล่าวกลับกีดกันคนที่ไม่ได้รับการสำรวจหรือรับรองจากรัฐกับทั้งเป็นการป้องกันไม่ให้คนอื่นที่มาจากนอกดินแดนของรัฐได้รับสัญชาติและเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานอื่นๆ ที่ให้บริการโดยรัฐ ดังในกรณีของกลุ่มไทลื้อและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อพยพเข้ามาจากดินแดนที่เคยตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของไทย แต่ต่อมาได้กลายเป็นดินแดนในอำนาจการปกครองของประเทศลาว

ประการสุดท้าย สัญชาติมักถูกมองว่าเป็นประเด็นทางนิติศาสตร์มากกว่าในทางสังคมศาสตร์ นักกฎหมายที่ทำงานเรื่องสัญชาติมักใช้แง่มุมมองทางด้านกฎหมายและกระบวนการของระบบทะเบียนราษฎรและทางศาลเป็นแนวทางหลักในการพิจารณาและดำเนินการเพื่อให้ได้มาซึ่งสัญชาติ (ดูตัวอย่างใน ชุตี และคณะ 2552 และ วินัส 2554) โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับบริบททางประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม การเมือง การปกครองและอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นประเด็นทางด้านสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะในสาขามานุษยวิทยาและชาติพันธุ์ ดังที่คณะผู้วิจัยได้พยายามชี้ให้เห็นในงานวิจัยชิ้นนี้ การที่เจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับต่างๆ จะพิจารณาให้สัญชาติไทยแก่กลุ่มคนไทลื้อที่ยืนยันสถานะความเป็นคนไทยพลัดถิ่นของพวกเขา (หรือกลุ่มอื่นใดที่ยังไร้สัญชาติอยู่) หรือไม่นั้น ประเด็นสำคัญ

จึงไม่ใช่แค่การพิจารณาว่าพวกเขามีคุณสมบัติที่เข้าข่ายตามบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องในกฎหมายสัญชาติเพียงเท่านั้น หากแต่ต้องประกอบด้วยความรู้ความเข้าใจ บริบททางสังคม การเมือง และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องที่ทำให้ผู้คนในเขตแดนของรัฐชาติ ต้องกลายเป็นคนไร้สัญชาติ และประการสำคัญที่สุดก็คือ การลดอคติทางชาติพันธุ์และระบอบการปกครองของเจ้าหน้าที่รัฐในทุกระดับที่มีต่อกลุ่มคนไร้สัญชาติดังกล่าวด้วย จึงจะสามารถแก้ไขปัญหาคนไร้สัญชาติได้ โดยเฉพาะกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ

ภาพถ่ายที่ 6 กลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือกับท่าน ว.วชิรเมธี ที่จังหวัดเชียงราย

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความทางวิชาการ

- เกริก อัครวิเศษ และคณะ. 2551. *โครงการวิจัยการศึกษาตัวตนและบทบาทของเจ้าหลวงสุวรรณคำแดง: รายงานฉบับสมบูรณ์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- แกรนท์ อีแวนส์. 2549. *ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศลาว: ประเทศกลางแผ่นดินเอเชียอาคเนย์*. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม. (แปลโดย ดุษฎี เฮย์มอนด์).
- โครงการพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมและชาติพันธุ์ล้านนา. 2551. *ไทลื้อ อัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ไท*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จิราภรณ์ สถาปนะวรรณะ. 2523. *วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112: การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- เจีย แยน จอง. 2537. “ผีเรือนและผีเสื้อบ้านเสื้อเมืองของไทลื้อสิบสองพันนา”ใน *ความเชื่อและพิธีกรรม: ภูมิปัญญาชาวบ้านไทย-ไท*. เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเชียงใหม่.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2554. *ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลงบันทึกความเข้าใจและแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทยกับประเทศอาเชียนเพื่อนบ้าน: กัมพูชา-ลาว-พม่า-มาเลเซีย*. กรุงเทพฯ: โครงการตำรามูลนิธิสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บก.). 2556. *เขตแดนสยามประเทศไทยกับลาว และกัมพูชา*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ชุตี งามอรุเลิศ และคณะ. 2552. *คลังสมองเพื่อคนไร้สัญชาติ: รวมองค์ความรู้สำหรับการจัดการปัญหาด้านสถานะและสิทธิของบุคคล*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

จิรวุฒิ เสนาคำ. 2549. *ถิ่นพลัดไป...ไทยพลัดถิ่น: บันทึกชีวิตเปลี่ยนแปลง ไทยพลัดถิ่น*. กรุงเทพฯ: โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ มูลนิธิชุมชนไท.

จิรวุฒิ เสนาคำ. 2550. *ไทยพลัดถิ่นกับข้อจำกัดขององค์ความรู้ด้วยรัฐชาติในสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ณกานต์ อนุกุลวรรธกะ. 2554. *กระบวนการรื้อฟื้นสำนึกทางประวัติศาสตร์ และการจัดตั้งวัฒนธรรมไทยลื้อชุมชนเชียงคำ จังหวัดพะเยา ช่วงทศวรรษ 2520-2550*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ณัชชา เลหาศิรินาถ. 2541. *สิบสองพันนา: รัฐจารีต*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

นิชริมา บุญเฉลียว. 2552. *ความทรงจำร่วมของคนลื้อพลัดถิ่นกับประเพณี ประดิษฐ์กรรม*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการ พัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ธงชัย วินิจจะกุล. 2551. “ภูมิภายาและประวัติศาสตร์”, *ฟ้าเดียวกัน*, 6(3): 84-118.

ธงชัย วินิจจะกุล. 2556. *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิภายา ของชาติ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่านและโครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. 2529. “ชาวไทลื้อล้านนา: ข้อสังเกตเบื้องต้น” ใน *รวมบทความทางวิชาการ ไทลื้อ: เชียงคำ, เชียงใหม่: ชมรม ล้านนาคดี ร่วมกับวิทยาลัยครูเชียงใหม่ สหวิทยาลัยล้านนา*. หน้า 65-90.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. 2547. *ไทยสิบสองปันนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม. (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2497).
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. 2547. *30 ชาติในเชียงใหม่*. กรุงเทพฯ: สยาม. (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2493).
- พีรพล สงนัย, พลตรี. 2545. *กรณีพิพาทไทย-ฝรั่งเศส ตามหลักฐานฝรั่งเศส*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์. 2553. *ประวัติศาสตร์ลาว*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโคโยต้า ประเทศไทย.
- มหาสิลา วีระวงส์. 2535. *ประวัติศาสตร์ลาว*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (แปลจากภาษาลาวโดย สมหมาย เปรมจิตต์).
- มิลตัน ออสบอร์น. 2544. *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สังคมประวัติศาสตร์*. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม บุคส์.
- รัตนพร เศรษฐกุล. 2537. “ความเชื่อและพิธีกรรมของไทย-ไท ที่สะท้อน ถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน: ศึกษากรณีลื้อ” ใน *ความเชื่อและพิธีกรรม: ภูมิปัญญาชาวบ้านไทย-ไท*. เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด เชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.
- รัตนพร เศรษฐกุล. 2538. *ชาวไทลื้อในจังหวัดน่าน*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยพายัพ.
- วสันต์ ปัญญาแก้ว. 2550. *เสียงไตลื้อ-สิบสองปันนา: การเดินทาง/เคลื่อนที่ ความเป็นถิ่นฐาน และการเคลื่อนย้ายถ่ายโอนวัฒนธรรมข้ามพรมแดน (รัฐชาติ)*. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วสันต์ ปัญญาแก้ว. 2551. “เนรมิตพระข้ามชาติ” ใน *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี* (ฉบับพิเศษ กลุ่มน้ำโขงศึกษา). มกราคม 2552: 129-160.

วสันต์ ปัญญาแก้ว. 2555. *ลือข้ามแดนการเดินทางของคนหนุ่มสาวชาวลื้อเมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า*. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วินัส มีสุข. 2554. *รักษาโรคไร้รัฐ: ด้วยกฎหมายทะเบียนราษฎร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา. (พิมพ์ครั้งที่ 2).

ศักดิ์ชาย สายสิงห์. 2555. *เจดีย์ พระพุทธรูป ฐานแท้ม ลิม ศิลปะลาวและอีสาน: ประมวลศิลปกรรมโบราณทุกแขนงทั่วเวียงจันทน์ หลวงพระบางและอีสาน*. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.

ศรีศักร วัลลิโภดม. 2554. *พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดี. 2556. “ความเข้าใจเรื่องเขตแดนไทย-ลาว” ใน *เขตแดนสยามประเทศไทยกับลาวและกัมพูชา*. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บก.). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. หน้า 1-69.

สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ. 2547. *แผนที่ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

สมเจตน์ วิมลเกษม. 2536. “การเปรียบเทียบอักษรธรรมล้านนากับอักษรธรรมลาว” ใน *ล้านนาสู่ล้านช้าง*. ทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนากุล (บก.). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์. หน้า 65-82.

สรศิลป์ แผงสภา. 2545. *สงครามอินโดจีน: ไทยรบฝรั่งเศส พ.ศ. 2483*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี.

สรัสวดี อ๋องสกุล. 2551. *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ อมรินทร์. (พิมพ์ครั้งแรกปี พ.ศ. 2529).

ส่วนการทะเบียนราษฎร. 2544. *คู่มือการกำหนดสถานะของบุคคล บนพื้นที่สูง เล่ม 2 (บัตรประจำตัวชนกลุ่มน้อย)*. กรุงเทพฯ: ส่วนการทะเบียนราษฎร สำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.

ส่วนประสานราชการ สำนักกิจการความมั่นคงภายใน กรมการปกครอง. 2548. *คู่มือปฏิบัติงาน เล่ม 2: มติคณะรัฐมนตรี หนังสือสั่งการ และ เรื่องที่ควรรู้เกี่ยวกับการกำหนดสถานะตามกฎหมายของกลุ่ม ชาติพันธุ์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อาสารักษาดินแดน.

สันติพงษ์ ช้างเผือก. 2546. ลือผานม: “การพัวพันทางวัฒนธรรม” ในพื้นที่ ท้องเทียว แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน ลาว. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุวิทย์ ธีรศาสน์. 2552. *จักรวรรดินิยมเหนือแม่น้ำโขง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. 2551. “รัฐชาติ ชาติพันธุ์ และความทันสมัย” ใน *บทความแนวคิด ประชุมวิชาการ ชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม*. เชียงใหม่: ศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. หน้า 11-96.

แสวง มาละแซม. 2544. *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: คนของย้ายแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (พิมพ์ครั้งที่ 2).

องค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา. 2557. เอกสารสำหรับการแจกจ่าย และ ข้อมูล Power Point สำหรับการนำเสนอและเผยแพร่.

อนุสาวรีย์เจ้าพ่อท้าวขาก่าน. คำบรรยายที่ฐานอนุสาวรีย์เจ้าพ่อท้าวขาก่าน
อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา. สํารวจเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2557.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2551. “พหุวัฒนธรรมในบริบทของการเปลี่ยนผ่าน
ทางสังคมและวัฒนธรรม” ใน *บทความแนวคิด ประชุมวิชาการ
ชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม*. เชียงใหม่: ศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์
และการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
หน้า 217-294.

Cedès, G. 2525. *ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน*. ดร.ปัญญา บริสุทธิ์
(แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
(พิมพ์ครั้งที่ 2).

Cohen, Paul. 1998. “Lue Ethnicity in National Context: A Comparative
Study of Tai Lue Communities in Thailand and Laos”, *Journal
of Siam Society*, 86(1) & (2): 49-61.

Cohn, Bernard S. and Nicholas B. Dirks. 1988. “Beyond the Fringe:
The Nation State, Colonialism, and the Technologies of Power”,
Journal of Historical Sociology, 1(2): 224-9.

Keyes, Charles. 1992. *Who are the Lue? Revisited: Ethnic Identity in
Laos, Thailand, and China*. Cambridge, Massachusetts: Center
for International Studies, Massachusetts Institute of Technology.

McCarthy, James. 1994. *Surveying and Exploring in Siam: With
Descriptions of Lao Dependencies and the Battles against
the Chinese Haws*. Bangkok: White Lotus. (First published
in 1900).

- Meyers, Dean (preface). 1994. *The French in Indo-China: With a Narrative of Garnier's Explorations in Cochinchina, Annam and Tonquin*. Bangkok: White Lotus. (First published in 1884).
- Moerman, Michael. 1965. "Ethnic Identification in a Complex Civilization: Who are the Lue?", *American Anthropologist*, 67(5) Part 1: 1215-1230.
- Moerman, Michael. 1967. "Being Lue: Uses and Abuses of Ethnic Identification", In *Essays on the Problem of Tribe. Proceedings of the 1967 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*. June Helm, ed. American Ethnological Society. Pp. 153-168.
- Stuart-Fox, Martin. 1994. "Conflicting Conceptions of the State: Siam, France and Vietnam in the Late Nineteenth Century", *Journal of the Siam Society*, Vol. 82, Pt. 2: 135-143.
- Tuck, Patrick. 1995. *The French Wolf and the Siam Lamb: The French Threat to Siamese Independence, 1858-1907*. Bangkok: White Lotus.
- Wijeyewardene, Gehan (ed.). 1990. *Ethnic Groups across National Boundaries in Mainland Southeast Asia*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Wijeyewardene, Gehan. 2002. "The Frontiers of Thailand", In *National Identity and Its Defends: Thailand Today*. Craig J. Reynolds (ed.). Chiang Mai: Silkworm Books. Pp. 126-154.
- Wyatt, David K. 2003. *Thailand: A Short History*. Chiang Mai: Silkworm Books. (Second edition).

เอกสารกับแหล่งข้อมูลท้องถิ่น และเว็บไซต์

- เอกสารประกอบการเรียน โรงเรียนบ้านทุ่งมอก โดย นางอรพิน บัติปัน
อาจารย์โรงเรียนบ้านทุ่งมอก ตำบลเชียงบาน อำเภอเชียงคำ
จังหวัดพะเยา
- <http://www.rungnapa-astro.com/Saranaru-ok/ThaiTerritory-Lost.htm>
(ค้นเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2558)
- <https://www.youtube.com/watch?v=L5MIw0H3wXo> (ค้นเมื่อวันที่
25 มกราคม 2558)
- <https://www.youtube.com/watch?v=S1X2D2IYIx4> (ค้นเมื่อวันที่
17 พฤศจิกายน 2558)

สัมภาษณ์

- นายคำ (นามสมมติ) อายุ 36 ปี สมาชิกกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ
อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 3 สิงหาคม 2557
- นายคำนวน เชื้อฮั่น อายุ 84 ปี ผู้อาวุโสบ้านหนองบัว ตำบลป่าคา
อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน วันที่ 3 สิงหาคม 2557
- นายคำปิ่น แสงสีจันทร์ บ้านแวน หมู่ 1 ตำบลน้ำแวน อำเภอเชียงคำ
จังหวัดพะเยา วันที่ 29 กรกฎาคม 2557
- นายจ่อม ศรีสะเกศ บ้านสบแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา
วันที่ 30 กรกฎาคม 2557
- นางใจ (นามสมมติ) อายุ 75 ปี บ้านดอนตัน เมืองคอบ แขวงไชยบุรี
วันที่ 8 ตุลาคม 2557
- นายดี (นามสมมติ) อายุ 81 บ้านม่วง เมืองคอบ แขวงไชยบุรี
วันที่ 7 ตุลาคม 2557

- นางดี (นามสมมติ) อายุ 79 ปี บ้านดอนตัน เมืองคอบ แขวงไชยบุรี วันที่ 8 ตุลาคม 2557
- นายซอน อินตะแสน อายุ 84 ปี ผู้อาวุโสบ้านหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน วันที่ 3 สิงหาคม 2557
- นายตัน สีคำ อายุ 79 ปี ชาวจำหรือผู้ประกอบพิธีกรรม บ้านแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 30 กรกฎาคม 2557
- นายนวล (นามสมมติ) ผู้อาวุโสชาวไทยเชื้อ บ้านหัวเมือง เมืองคอบ แขวงไชยบุรี วันที่ 7 ตุลาคม 2557
- นายปัน ศรีจันทร์ ผู้อาวุโสบ้านทุ่งมอก ตำบลเชียงบาน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 24 กรกฎาคม 2557
- นายปัน คำลือ อายุ 76 ปี ผู้อาวุโสบ้านทุ่งมอก ตำบลเชียงบาน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 28 กรกฎาคม 2557
- นายผัด เทพเสน อายุ 86 ปี ผู้อาวุโสบ้านหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน วันที่ 3 สิงหาคม 2557
- นายวัน (นามสมมติ) อายุ 80 ปี ชาวไทลื้อบ้านหัวเมือง เมืองคอบ แขวงไชยบุรี วันที่ 7 ตุลาคม 2557
- นายวีระพล อินปัน สมาชิกสภาจังหวัดพะเยา ตำบลทุ่งกล้วย อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา วันที่ 7 มิถุนายน 2557
- นายสมจิตร คันชิง บ้านแวน หมู่ 1 ตำบลน้ำแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 31 กรกฎาคม 2557
- นายสมชาย (นามสมมติ) สมาชิกกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 4 พฤษภาคม 2557

- นายส่วน อินสุยะ อายุ 70 ปี บ้านทุ่งกล้วย ตำบลทุ่งกล้วย อำเภอกงช้าง จังหวัดพะเยา วันที่ 9 สิงหาคม 2557
- นายสิงคำ มังคลาด บ้านแพด ตำบลเชียงบาน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 28 กรกฎาคม 2557
- นายสุริยา วุฒ สร้อยสวิง หัวหน้าองค์กรสิทธิชุมชนจังหวัดพะเยา อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 5 พฤษภาคม 2557
- นายหนู (นามสมมติ) สมาชิกกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 6 มิถุนายน 2557
- นายอ้าย โนวุฒิ อายุ 65 ปี สมาชิกกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ บ้านสบแว่น อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 5 มิถุนายน 2557
- นายอินเขียน จันทิมา ผู้ปกครองหอพักคริสเตียน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 15 กันยายน 2557
- นายอุดมพงษ์ ฐานะกุล ประธานกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ จังหวัดพะเยา วันที่ 5 สิงหาคม 2557
- นายอุทิศ (นามสมมติ) สมาชิกกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 5 สิงหาคม 2557
- นายเอก (นามสมมติ) สมาชิกกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา วันที่ 7 สิงหาคม 2557
- นายอำนาจ มลศิริ บ้านท่าฟ้าใต้ ตำบลสระ อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา วันที่ 1 สิงหาคม 2557
- นางสาวไอล หน่อหล้า สมาชิกกลุ่มไทยพลัดถิ่นภาคเหนือ อำเภอเชียงคำ ปัจจุบันเป็นนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต สัมภาษณ์ทางอีเมล วันที่ 28 ธันวาคม 2557

ปัญหาคนไทยพลัดถิ่น หรือคนไร้รัฐ เป็นปัญหาที่จะต้องอาศัยการทำความเข้าใจ
ทางด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชายแดน และเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงเส้นเขตแดน
ที่เป็นเส้นกำหนดความเป็นรัฐชาติ ซึ่งน่าจะช่วยให้สามารถเข้าใจมิติอีกด้านหนึ่ง
ของการเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีต่อผู้คนในท้องถิ่นบริเวณชายแดน

อาจารย์ ดร.ชยันต์ วรรณะภูติ

CRAS

Centre for Research
and Academic Services
Faculty of Social Sciences
ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ
คณะสังคมศาสตร์

CESD

ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Seatide
Integration in Southeast Asia
Trajectories of Inclusion, Dynamics of Exclusion

ISBN 978-616-398-028-1

